

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Kánonjogi Posztgraduális Intézet

Visitatio canonica

a

Gyulai Plébánián

(1715-1993)

Doktori disszertáció

Készítette: Kovács József

Témavezető: dr. Szuromi Sz. Anzelm

Budapest, 2009

BEVEZETÉS

A *visitatio canonica* az Egyházban a püspök számára az egyházmegye kormányzásának legősibb módja. Már a kezdetektől, de méginkább a középkortól fogva találkozunk az ellenőrzésnek ezzel a formájával, melyet a Trienti Zsinat is megerősített, éppen a reformáció előretörése miatt. Nem vesztette el a jelentőségét hazánkban a török hódoltság idején sem, amikor a püspök nem lakhatott helyben. Ezért kénytelen volt vikáriusokat kinevezni maga helyett, akik a területen tartózkodtak, rajtuk keresztül irányította az egyházmegyét. Mint például Szegeden az Alsóvárosi ferences házfőnök, aki rendszeresen jelentést tett a csanádi püspöknek az egyházmegye állapotáról. A jelentősége a török alóli fölszabadulás után is megmaradt. Azóta is a főpásztorok folyamatosan látogatják, akár személyesen, akár megbízottjaik által a plébániákat meghatározott időközönként. Ha a püspök maga nem tud menni, a főesperest bízza meg, vagy helynökét a plébániák látogatására.

A *visitatio canonica* intézményét megerősítette a CIC (1917), a II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* határozatának 23. pontja, valamint a CIC kánonja is. II. János Pál pápa *Pastores Gregis* szinodus utáni buzdításában, valamint 2004-ben megjelent *Apostolorum Successores* kezdetű, a püspökök számára kiadott direktórium is

A *visitatio canonica* gyakran összekapcsolódik a bérmlás szentségének kiszolgáltatásával. Tehát abban az évben, amikor bérmlás történt, általában a plébánia ellenőrzése is lezajlik. Az utazási körülmények miatt a püspök több napot is eltöltött a plébánián, ahol a plébános mellett a káplánokat is vizsgáztatta, ellenőrizhette, találkozott a hívekkel, volt idő, amikor még a más vallású lelkészek ellenőrzése is hozzá tartozott. A vizsgálat meghatározott kérdéssor alapján történt.

Rögzítésre került a püspök neve, látogatás éve, a plébánia elhelyezkedése az egyházmegyében, főesperesség, esperesség. A

plébánia székhelyének korabeli neve, az esetleg korábbi elnevezések, a plébánia jogállása, a plébánia alapításának éve, az első anyakönyvek keletkezésének időpontja. Rögzítették a templom titulusát, a templom állapotát. A kegyúr nevét, a lakosság nyelvét, számát, vallását, a fíliák felsorolását, megjelölve, hogy mikor kerültek a plébánia alá, vagy önállósulásuk lehetőségét is rögzítve. A temető állapota. Az iskola szemléje. A helység lakosai honnan települtek be és mikor? Mikor építették a templomot? Esetleges kápolnák, szobrok, keresztek, romok helye.

A *visitatio canonica* jegyzőkönyvei egyedülálló módon rögzítik egy adott település keresztmetszetét, nem csak vallási téren, hanem szinte az élet minden területén.

A gyulai plébánia a Nagyvárad Püspökségnek régtől fogva kiemelt plébániája. Az Árpád-korban plébániatemplomát többször bővítették. A középkor folyamán a Gyula városa két püspökség területén állott. A Fehér-Körös jobb partja a Nagyvárad Püspökséghez tartozott, a plébánia a Békési Főesperesség Köleséri esperesség területén feküdt. Itt volt a plébániatemplom és a ferencesek kolostora is. Később a vár miatt az esperesség központja is Gyulára kerül. A bal part pedig az Egri Püspökség Pankotai Főesperességéhez tartozott, itt épült fel a Gyulai vár és helyezkedett el a Szt. Elek kápolna a kórházzal együtt. 1445-ben a vár kápolnáját Miklós egri segédpüspök szentelte föl. A plébániatemplom Szűz Mária tiszteletére volt szentelve, búcsújáró hely volt, ahová a környékből sokan zarándokoltak. Erről tanúskodik IX. Bonifác pápa búcsúengedélye 1398-ból. A reformáció és a török uralom alatt a katolikusok száma nagyon megfogyatkozott.

Az 1695-ös a török uralom alóli felszabadítást követően nem alakulhatott közvetlenül újjá a plébánia a háborús körülmények és a Rákóczi szabadságharc miatt. Ezt követően is csak tíz év múlva, mikor az osztrák várparancsnok személye megváltozott, települhettek le az első katolikus családok

Gyulán, Szatmári János Elek licenciátus vezetésével 1714-ben. Pelsöczy Bálint kamarai ispántól megkapták a török mecsetet templomul, mely előtte nagy valószínűséggel a Szt. Elek kápolna volt.

A Csáky Imre váradi püspök 1715-ben megalapította a gyulai plébániát elsőként Békés megyében. Hozzá tartozott ekkor Bihar és Zaránd megye jó része is. A megye lakossága is nagyon gyér volt. A katolikusok is kis számban voltak még ebben az időben Gyulán. Ekkor készítették el a város első pecsétjét Szűz Mária képével és az 1715-ös évszámmal.

Első önálló lelkipásztorukat 1716-ban kapták Kováts Pál személyében. 1718-ban kapta meg fizetségként báró Harruckern János György udvari szállító egész Békés megyét az udvartól. Ő volt az, aki nagyarányú betelepítéseket végzett az egész megyében így Gyulán is.

1724-ben német ajkú katolikusokat telepített le Magyar Gyula mellett, ezzel megalapította Német Gyulát. A németek lelkipásztori ellátására azonban nem hoztak létre egy új plébániát, hanem csak egy kis kápolnát építettek számukra. Ők is Magyar Gyula plébánosához tartoztak, Magyar Gyulára jártak szentmisére. Nemsokára, saját káplánt kaptak, aki azonban a magyar gyulai plébánián lakott. Ez sokszor feszültség forrása volt. A plébánia alapítását követően nemsokára létrejön az iskola is a kántor vezetésével, aki egyben ellátja a közösség jegyzői feladatait is.

A *visitatio canonica* jegyzőkönyvei alapján végigkísérhető a gyulai plébánia fejlődése, egy olyan nemzetiségében és vallásában összetett plébániáé, melynek hívei magyar és német ajkúak, ahol a reformátusok, valamint a román ortodox hívek is nagyobb számban vannak.

A hívő közösséget több csapás is érte az itt töltött három évszázad alatt. A XVIII. században több pestis járvány, szinte megfelezte a hívek számát, ezért újabb betelepítésekre is szükség volt. Rutheni János plébános a pestises betegek

lelkipásztori ellátása közben maga is megkapta a betegséget és életét vesztette. A XIX. század elején a város leégett templomaival, a plébánia épületével együtt. Ebben a században Göndöcs Benedek apát döntően meghatározta a város polgári arculatának kialakítását. A XX. Század két háborúja is jelentős áldozatot követelt a hívek körében. A század első felében összesen 25 évi Gyulán való szolgálatával báró Apor Vilmos tevékenykedett a hívek körében. A trianoni békeszerződés következtében a plébánia is elszakadt az egyházmegye központjától, és helynök irányította az itt maradt részeket. Rövid ideig Gyula volt a helynökség központja. A második világháborút követően „málenkíj robotra” hurcolták a német származású katolikus hívek mintegy ötszáz fős csoportját.

Meg kellett tapasztalnia a híveknek az iskolájuk államosítását 1950-ben és az ingatlanok elvételét, és az egyházi élet beszűkítését a kommunista hatalom nyomására. 1950-től a mindenkori csanádi püspök kormányozta a Nagyvárad-i Egyházmegye Magyarországra eső részét.

A renszerváltást követően az egyházköztség visszakapta ingatlanait és mostmár nem az egyházköztség, hanem a Magyar Katolikus Püspöki Kar döntése alapján az egyházmegye újból megindíthatta az egyházi oktatási intézményeit, óvodától a gimnáziumig bezárólag.

1993-ban II. János Pál pápa a *Hungarorum Gens motu proprio*jával módosította a magyarországi egyházmegyék határait. Így a gyulai plébánia a Szeged-Csanádi Egyházmegye része lett.

A *visitatio canonica*, mint a püspök egyik legsúlyosabb kötelezettsége a mai felgyorsult korban leginkább alkalmas eszköze az evangélium terjesztésének. A pásztori látogatás során a püspök személyében, Krisztus keresi föl, látogatja meg az ő népét. A látogatás során a személyes találkozásra kell a püspöknek a hangsúlyt fektetni, az adminisztrációs ellenőrzést adja át munkatársainak. Éppen ezért dolgozatunkban nem

pusztán arra keressük a választ, hogy miként alakult az általunk vizsgált plébánia élete a megjelölt időszakban, a vizitációs jegyzőkönyvek és a kortárs kánoni előírások tükrében; hanem arra a kérdésre is, hogy milyen tere, szerepe és jelentősége van a katolikus egyház intézményes életében a hatályos latin jog által előírt kánoni látogatásoknak.

Köszönetet mondok ddr. Szuromi Szabolcs Anzelm OPraem. elnök úrnak a dolgozat megírásához nyújtott útmutatásáért. Valamint dr. Bíró Juditnak, Halász Helgának, dr. Thorday Attilának, dr. Takács Istvánnak, dr. Martos L. Balázsnak és dr. Alácsi Ervinnek az idegen nyelvű szövegek fordításáért. Nagy Ádám II. éves kispapnak a számítógépes segítségéért.

BEVEZETÉS	2
Tartalomjegyzék.....	7
Források és szakirodalom.....	9
I. VISITATIO CANONICA AZ EGYHÁZBAN.....	34
1. Az első évezred gyakorlata	34
1.1. Újszövetségi előzmények	34
1.2. A kezdeti szerveződések	34
1.3. Az ezredforduló gyakorlata.....	35
1.4. A <i>Decretum Gratiani</i>	36
1.5. A dekretális irodalom	39
2. A középkori egyházlátogatások Magyarországon	43
3. A Trienti Zsinat határozatai a <i>visitatio canonica</i> -ról ...	45
4. A török hódoltság idejének egyházlátogatásai.....	49
5. Az újraterelített plébániák első püspöki látogatása	53
6. A XIX. század plébánialátogatásai	58
7. A CIC(1917) a visitatoról	60
8. A hatályos CIC három kánonja (396-398).....	64
II. A GYULAI PLÉBÁNIA KÖZÉPKORI TÖRTÉNETE A FORRÁSOK TÜKRÉBEN	73
1. Gyula első oklevéli említése	73
2. A plébánia első oklevéli említése.....	74
3. Középkori gyulai plébánosok.....	75
4. A gyulai plébánia birtokviszonyai	80
5. Szerzetesség a középkori Gyulán.....	81
5.1 Ferencesek	81
5.2 Beginák	85
6. A középkori gyulai templomok.....	85
6.1 A plébániatemplom Szűz Mária tiszteletére.....	85
6.2 Kápolna Szűz Mária mennybemenetelének tiszt.	87
6.3 A ferencesek temploma Szűz Mária tiszteletére	88
6.4 A várkápolna az apostolok tiszteletére.....	90
6.5 Az ispotály kápolnája Szent Elek tiszteletére.....	91
6.6 Kápolna Szent Miklós tiszteletére.....	91
6.7 Kápolna Szent Móríc tiszteletére	91
7. A plébánia épülete	92
8. Plébániai iskola a középkorban	92
9. A plébánia temetője.....	93
10. Vallásgyakorlás.....	93

III. A GYULAI KATOLIKUSOK A REFORMÁCIÓ ÉS A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN	95
1. A reformáció megjelenése a városban.....	95
2. A reformáció térhódítása	95
3. A török hódoltság kora.....	96
IV. A GYULAI PLÉBÁNIA A XVIII. SZÁZADBAN	98
1. A török uralom alóli felszabadulás kora	98
2. Az első katolikus magyar telepesek megérkezése.....	99
3. A plébánia püspöki megalapítása.....	99
4. Harruckern János György birtoka	100
5. A németajkú katolikusok megérkezése.....	104
6. Az újratelepítés utáni első és második templom	104
7. A harmadik plébániatemplom építése	105
8. További kápolnák építése	107
9. A hívek lelki gondozása	108
10. A katolikus iskola megszervezése	109
11. Az első visitatio canonica	110
12. A további egyházlátogatások a század folyamán	110
V. A XIX. SZÁZAD AZ EGYHÁZLÁTOGATÁSOK TÜKRÉBEN.....	112
1. A templom és plébánia kegyurasága.....	114
2. A plébános és a káplán ellátása	114
3. Kántorok és tanítók	117
4. A hívek száma	118
5. Tragédiák a plébánia életében	118
7. Ünnepek	120
8. Kiemelkedő lelkipásztorok.....	123
9. A józsefvárosi templomépítés	125
VI. A FELGYORSULT XX. SZÁZAD	127
1. Katolikus gimnázium	127
2. Az I. világháború hatása.....	129
3. A Nagyváradi Egyházmegye szétszakítása	131
4. Apor Vilmos gyulai plébánossága.....	133
5. A II. világháború	143
6. „Málenkij robot”	145
7. A kommunista diktatúra évei	146
8. A Nagyváradi Egyházmegye határmódosítása	165
Konklúzió	167
Mellékletek	177
Summary.....	198

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

FORRÁSOK

Egyházi levéltárak

Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár

Plébániai Levéltár, Gyula

- *Historia Domus, Gyula I.*

Protocollum Publico – Dioecetano Ecclesiasticum ab Anno 1763 usque Annum 1778.

- *Protocollum Publico Ecclesiasticum inde ab Anno 1800. usque ab Anno... inclusive*

- *Protocollum Dioecetanum et privatum Ecclesiae Parochialis Gyulensis et anno Domini 1778 usque 1822 inclusive*

- *Protocollum Dioecetanum incoatum 1844.*

- *Protocollum Dioecetanum et Protocollum Ecclesiae Parochialis Germ. Oppidorum Gyulae ab Anno 1820 usque... inclusive*

- *Protocollum Publico Ecclesiasticum inde ab Anno 1779 usque ab Annum 1799 inclusive*

Visitatio Canonica Gyulae annis 1816, 1824, 1829.

Szótárak, lexikonok, kommentárok

BARTAL, A., *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Budapestini 1901.

PINTO, P.V. (a cura di), *Commento al Codice di Diritto Canonico*, Città del Vaticano 2001.²

Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, Herder 1968.

Dictionnaire de Droit Canonique I-VI (dir. R. NAZ), Paris 1965.

ERDŐ, P., *Latim-magyar egyházjogi kieszótár*, (Studia theologica Budepestinensia 6.) Budapest 1996.

Exegetical Commentary on the Code of Canon Law edited by MARZOA, Á., MIRAS, J., and RODRIGUEZ-OCAÑA, R., Volume II/2. Wilson & Lafleur, Montreal, Canada, and Midwest Theological Forum, Chicago, Illinois, 2004

Katolikus Lexikon, (szerk.) BANGHA, B., Budapest 1932.

Lexikon für Kirchen- und Staatskirchenrecht Band 3 N – Z herausgegeben von CAMPENHAUSEN, A. v. F., RIEDEL-SPANGENBERGER, I., P. SEBOTT, R., SJ unter Mitarbeit von GANSTER, M., und HALLERMANN, H., 2004, SCHÖNINGH, F., Paderborn-München-Wien-Zürich

NAGY, J., *Hierolexicon polymathicum hungarico-latino* (Latin-magyar köztanulatos egyházi műszótár), Szombathely 1845.

New Commentary on The Code of Canon Law commissioned by The Canon Law Society of America, edited by BEAL, J. P., CORIDEN, J. A., GREEN T. J., Paulist Press, New York, N.X./Mahwah, N.J.

Korai magyar történeti lexikon, 9-14. század, (Főszerk.) KRISTÓ, GY., Budapest 1994.

RÁCZ, I., *Glossarium. Latin-magyar szójegyzék a canonica visitatio és a régi latin nyelvű okmányok fordításához*, Miskolc 1998.

SZAMOTA, I.-ZOLNAI, GY., *Magyar oklevél-szótár*, Budapest 1902.

WILDNER, D., *Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns I-II, A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára I-II*, (Verlag Ungarisches Institut) München 1996, 1998.

További források és összegző művek

A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat évkönyve XV, (szerk. KARÁCSONYI J.) Gyula 1891.

A csanádi egyházmegye papságának névtára 1961, Szeged, 1961.

A gyulai római katolikus plébánia évkönyve 2000, (szerk.) KOVÁCS, J.- MERÉNYI, M. G., Gyula 1999.

A gyulai római katolikus plébánia évkönyve 2005, (szerk.) KOVÁCS, J., Gyula 2005.

A Gyulán Békésvármegye székhelyén 1924. évi augusztus 15., 16. és 17. napjain végbement III. alföldi katolikus naggyűlés emlékkönyve, (szerk.) APOR, V.- MEGYESY, Á. Gyula 1925.

A hétköznapok historikuma, (szerk.) DUSNOKI-DRASKOVICH, J.-ERDÉSZ, Á., Gyula 1997.

A kánonjog és a népi jogszokás alakulása a 18-19. században az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján, in *Morzsák, Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére*, (szerk.) KUTI, K., Budapest 1997.

A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban, (szerk.) BLAZOVICH, L. Szeged 1996.

A Körösvidék és a Körös-Tisza-Maros-köz településeinek népessége a XIX. században. A népesség száma, vallása szerinti összetétele és egyéb adatai a Nagyváradi-, Csanádi-, Egri- és Váci Egyházmegye névkönyveiben 1775-1916. I-VI. (Szerk.) ZALAI, GY., Csorvás 1999.

A II. Vatikáni Zsinat tanítása, (szerk.) CSERHÁTI, J.- FÁBIÁN, Á., Budapest 1986.

A Nagyváradi egyházmegye történelmi sematizmusa, Nagyvárad 2003.

Apor Vilmos Gyulán (válogatott dokumentumok) (szerk.) ERDMANN GY.-MERÉNYI-METZGER, G., Gyula 2000.

Apostolorum successores, 2004. február 22.

http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cbishops/documents/rc_con_cbishops_doc_20040222_apostolorum-successores_en.html

A szeged-csanádi egyházmegye névtára 1998, Szeged 1998.

A Szeged-Csanádi Egyházmegye Névtára 2000, Szeged 2000.

A török kiűzése a Körös-maros közéről 1686-1695, (szerk.) SZITA, L., Gyula 1995.

Az Egyházi Törvénykönyv. A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. ERDŐ P., Budapest 2001.

Az imaórák liturgiája, I-IV. Budapest 1991.

BÁNK, J., *Kánonjog I-II.* Budapest 1960.

BEKE, M., *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616-1637)* Budapest 1994.

Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjteményében, (szerk.) JANKOVICH, B. D., Békéscsaba 1983.

Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat évkönyve, I-XVII, Gyula 1875-1893.

BÉL, M., *Békés vármegye leírása,* Gyula 1983.

BIELEK, G., *Katolikusok,* in *A művelődés évszázadai Békéscsabán,* Békéscsaba 1998.

BLAZOVICH, L., *Városok az Alföldön a 14.16. században* Szeged 2002.

BUCKO, V., *Reformne hnutie v archibiskupstve ostrihomskom do r. 1564,* Bratislava 1939.

BUNYITAY, V., *A váradi püspökség története, I-III.* Nagyvárad 1883.

BUNYITAY, V.-MÁLNÁSI, Ö., *A váradi püspökök, Száműzetés s az újraalapítás korában (1566-1780),* Debrecen 1935.

BUZÁS, J., *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jarhundert,* Eisenstadt 1966.

BUZÁS, J., *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jarhundert,* II. Eisenstadt 1967.

BUZÁS, J., *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jarhundert,* III. Eisenstadt 1968.

BUZÁS, J., *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jarhundert,* IV. Eisenstadt 1969.

BUZÁS, J., *Kanonische Visitation 1757 Südburgelland,* Eisenstadt 1982.

BUZÁS, J., *Visitationes Canonicae,* (A Győri Püspöki Levéltár alapleltárának részlete, 3. tételszám 13 pp. (kézirat))

Canones et decreta sacrosancti concilii Tridentini, Lipsiae, 1852.

CEVINS, M-M., *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*, Budapest 2003.

Codex iusris canonici, Ratisbonae 1919.

CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, Directorium, *Ecclesiae imago* 166-170 (1973. II. 22.; *Leges* V. 6516-6517).

COULET, N., *Les visites pastorales* (Typologie des sources du moyen age occidental 23), Turnhout 1977.

Corpus Iuris Canonici (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1879-1881.

Corpus Iuris Hungarici, Magyar Törvénytár 1000-1895, Budapest 1899-1905.

Csanád egyházmegye junileumi évkönyve 1980, Szeged, 1980.

CSIPEK, A., *Békés megye élete a XVI. Században*, Békéscsaba 1976.

Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban. (szerk.) ERDMANN, GY.) Gyula 1990.

DOMINGO, J. A., *Szerzetesejog*, Budapest. 1999.

DÓKA, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1. Kalocsai Főegyházmegye*, Budapest 1994, 1998.

DÓKA, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 2. Váci Egyházmegye*, Budapest 1997.

DÓKA, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 3. Székesfehérvári Egyházmegye*, Budapest 1997.

DÓKA, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 4. Veszprémi Egyházmegye*, Budapest 1997.

DÓKA, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 5. Egri Főegyházmegye*, Budapest 1998.

DÓKA, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6. Győri Egyházmegye*, Budapest 1998.

DÓKA, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 7. Pécsi Egyházmegye*, Budapest 1999.

DÓKA, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8. Szombathelyi Egyházmegye*, Budapest 1999.

DÓKA, K., *Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához*. Új Magyar Központi Levéltár. Budapest 1991, MOL 1993.

DÓKA, K., *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778-1868)*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1993/1-2.

DUSNOKI-DRASKOVICH, J., *Nyitott múlt, Tanulmányok, töredékek Gyuláról, Békés megyéről és a fordított világról*, Gyula 2000.

ECSEDY, G. *Gyulának polgári és egyházi állapota a régebbi s újabb időkben*, Gyula, 1932.

ERDŐ, P., (szerk.) *Az ókeresztény kor egyházfegyelme az első négy században* (Ókeresztény írók 5), Budapest 1983.

ERDŐ, P., *Egyházjog*, Budapest 2005.⁴

EMBER, GY., *Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715-1730*, Békéscsaba 1977.

K. FÁBIÁN, I., *A Váradi Regestrum helynevei* (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 13.), Szeged 1997.

FUCHS, F. X., *Visitationalia statuta generalia (in usum parochorum dioecesis Nitriensis)*, Tyrnaviae 1804.

GALCSIK, ZS., *A szécsényi evangélikus egyházközség canonica visitatioja 1928-ban*, in *MEV* 10 (1-2).

GLÜCK, J., *A hajdani nagyvárad egyházmegye dokumentumai (1692-1846)*, in *METEM* 11 (1999) 1-2.

Göndöcs Benedek munkássága, (szerk.) JÁROLI, J., Gyula, 1998.

GYÖRFFY, GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I, A-CS*, Budapest 1963.

Gyulai Katolikus Tudósító 5. éfv. 2. sz. Gyula 2001.

HAÁN, L., *Diplomatarium Békessiense*, Patini 1870.

HAÁN, L.-ZSILINSZKY, M., *Békésmegyei oklevéltár*, Budapest 1877.

HÁZI, J., *Die kanonische Visitation des Stefan Kazó Archidiakon von Eisenburg/Vasvár in Burgelland Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697-1698*, Eisenstadt 1958.

HEGEDŰS, A.,- TÓTH, K., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi Főegyházmegye I.II.III. IV.*, Esztergom 2000.

HOLL, B., *A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században*, Budapest 2004.

HUSZÁR, E., *Az egyházmegye látogatása*, in *Hittudományi folyóirat*, 1909, 1910.

IMPLÓM, J., *Olvasókönyv Békés megye történetéhez II, 1695-184*, Békéscsaba 1971.

IMPLÓM, J., *Gyula város története szemelvényekben I, 1313-1695*, (Gyulai Füzetek 5.) Gyula 1961.

Impló József összegyűjtött kisebb írásai (szerk.) DUSNOKI, J., Gyula 1991.

JANKOVICH, B.D., *A gyula-törökzugi templom feltárása*, in: *Békési Élet* 17/4 (1982) 415-427

KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története*, I-III. Gyula 1896.

KARÁCSONYI, J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, I-II.*, Budapest 1923.

Karácsonyi János élete és munkássága, (szerk.) Petróczki, Z., Gyula 2008.

Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből, (szerk.) KERESKÉNYINÉ CSEH, E., (Gyulai Füzetek 1.) Gyula 1990.

Karácsonyi János Katolikus Gimnázium jubileumi évkönyve 1903-2003, (szerk.) MERÉNYI, M. G.-PETRÓCZKI, Z., Gyula 2003.

Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16-17. század. (Millenniumi Magyar Történelem, Források, sorozatszerkesztő: BENDA, GY., BERTÉNYI, I., POTÓ, J.,) (Szerk. az előszót és a jegyzeteket írta TOMISA, I.), Budapest 2002.

KÁLDY-NAGY, GY., *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, Békéscsaba 1982.

KISS, M., *A visitatiók jelentősége, forrásértéke*, in *Új Magyar Központi Levéltár* 1989.

KOLLÁNYI, F., *Visitatio Capituli Strigoniensis anno 1397*, in *Történelmi Tár*, 1901.

KOLLÁNYI, F., *Képek a magyar hitújítás idejéből*, in *Magyar Sion*, 1891.

KÓSA, L., *A gyulai református egyház története*, (Gyulai Füzetek 7.), Gyula 1994.

KOVÁCS, J., *A gyulai római katolikus esperes kerület története*, Gyula 2001.

KÖRMENDY J.-KÖRMENDY K., *Annate e regno Hungariae provenientes in Archivo Vaticano 1421-1536*. Budapest 1990.

KRISTÓ, GY., *Olvasókönyv Békés megye történetéhez I, a honfoglalástól 1715-ig*, Békéscsaba 1967.

KRISTÓ, GY., *Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig, Nyolcszáz esztendő a források tükrében*, Békéscsaba 1981.

KUMINETZ, G., *Megfontolások a püspökök lelkipásztori látogatásáról*, in. *Kánonjog*, Budapest, 2008. 25-41.

LANGG, M., *Kulturgescichte der Diözese und Erzdiözese Bamberg seit Beginn des siebenzehnten Jarhunderts auf Grund der Pfarr-Visitations-Berichte I*. Kempten 1900.

MELCHNERS, P., *De canonica dioecesiána visitatione*, Köln 1893.

MERÉNYI, F., *Domsics Mátyás egyházlátogatása Baranyában 1729-ben*, Pécs 1939.

MERÉNYI-METZGER, G., *Püspöki helynökség Gyulán (1921-1924)*, in *MEV* 1996/1-2.

METHOD-KOLANOVIC, J., (hrg.) *Kanonske vizitacije Zagrebecke (Nad) Biscupije*, Zalaegerszeg 1989.

MOGYORÓSSY, J., *Gyula hajdana és most történeti és statisztikai vázlatokban*, Gyula, 1858,

MOLNÁR, A., *A váradi püspökség a 17. században a püspöki processzusok és tanúvallomásainak tükrében.* in *Levéltári Szemle*, 2002.

MOLNÁR, A., *Püspökök, barátok, parasztok*, Budapest, 2003

MONOK, I., *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása*, in *MEV*, 1998/1-2.

MÜLLER. G., *Die Visitations-akten als Geschichtsquellen*, in *Deutsche Gesch.-Blätter*, 1916.

D. NAGY, A.-HACK, F., *A gyulai Szent Kereszt (kolera) temető*, Gyula 2005.

NÉMETHY, L., *Series parochiarum et parochorum archidioecesis Stigoniensis*, Srigonii 1894.

NÉMETH, CS., *A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása, A reformáció Gyulán*, in *MEV* 2001/1-2.

NÉMETHY, L., *Egyházi vizsgálat Esztergom vármegyében 1701-ben*, Esztergom 1896.

ÖRDÖG, F., *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei I-II.* Budapest-Zalaegerszeg 1991.

PFEIFFER, J., *A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554-1760) (A veszprémi egyházmegye múltjából 10.)* Veszprém 1947.

PÓR, A., *Az esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története*, Budapest 1909.

RAJZ, M., *Egyházmegyénk a török uralom végén*, in *Vácegyházmegye múltjából II*, Vác 1943.

REISZ, Á., *A német nyelv Gyulán*, Gyula, 1999.

SÁVAI, J., *Missziók, mesterek, licenciátusok*, Szeged 1997.

Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum, Nagyvárad, 1896,

Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum 1912, Nagyvárad, 1912.

Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Varadiensis in Hungaria 1938, Debrecen, 1938.

- SCHERER, F., *Gyula város története I-II*. Gyula 1938.
- SHWARZ, W. E., *Die Akten der Visitation des Bistums Münster aus der Zeit Johannis von Hoya (1571-1573)*, Münster 1913.
- SILL, F., *Batthyány József kánoni vizitációja Szombathelyen*, in *Vasi Honismereti Közlemények*, 1987/2, 1988/1, 1988/2.
- SILL, F., *Szombathely kánoni vizitációi 1.*, in *Vasi Honismereti Közlemények*, 1987/2.
- SILL, F., *Bőle András püspöki kánoni vizitációja*, in *Vasi Honismereti Közlemények*, 1994/1.
- SILL, F., *Kéthely-Szentgotthárd kánoni vizitációja*, in *Vasi Honismereti Közlemények*, 1994/2.
- SILL, F., *Szily püspök kánoni vizitációja Szentgotthárdon 1779-ben*, in *Vasi Honismereti Közlemények*, 1995/3.
- SISA, B., *Békés megye műemlékei I-II*, Békéscsaba 1981.
- SZABÓ, CS., *a Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest, 2005.
- SZARKA, GY., *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában*, in *Vácegyházmegye múltjából IV*, Vác 1947.
- SZATMÁRI, I., *Békés megye középkori templomai*, Békéscsaba 2005.
- SZOLNOKY, E., *Föllebbezés helyett*, Szeged, 1990.
- TÍMÁR, P., *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekről*, in *Aetas* 1987/1.
- TIMON Á., *A párbér Magyarországon*, Budapest 1885.
- TIMON, Á., *A visitatio canonica a magyar egyházjogban*, in *Magyar Igazságügy*, Budapest 1884.
- TOMISA, I., *Visitatio ecclesiae. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyányi József esztergomi érsek idejéből 1776-1779*, Budapest 1997.
- TOMISA, I., *Visitatio canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647-1674*, Budapest 1992.

TÓTH, I. GY., *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Budapest 2007.

TUSOR, P., *Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban*. in *Eszterházy Károly Emlékkönyv*, (Szerk.) KOVÁCS, B., Eger 1999.

VANYÓ, T., *A soproni és mosoni főesperesi kerület egyházlátogatási jegyzőkönyvei (Püspöki Levéltár Győr)*

VANYÓ, T., *A plébániatörténetírás módszertana Pannonhalma 1941.*

VANYÓ, T., *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona Országainak egyházmegyéiről 1600-1850*, Pannonhalma 1933.

VARGA, I., *A canonica visitatio. Fogalma, rövid története, jelentősége*, in *Vigília*, 1977/2.

VARGA, I., *A canonica visitatio*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1* (1999) 354-356.

VARGA, I., *A canonica visitatio értelmező szótára*, in *Vigília*, 1978/3, 1978/4.

VARGA, I., *A Győri Székesegyházi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-tól*, in *Arrabona 13*, Győr 1971.

VARGA, I., *A Rábaközi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696-97-ből*, in *Arrabona 14*, Győr 1972.

VARGA, I.-REICHARDT, GY., *A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2* (1991) 117-200.

VERESS, E., *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, Budapest 1938.

VILLÁNYI, SZ., *Néhány lap Esztergom város és megye múltjából*, Esztergom 1891.

SZAKIRODALOM

ADRIÁNYI, G., *Az egyháztörténet kézikönyve*, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae IV.), München 1975.

A kalocsa-bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa 1777-1923, (szerk.) LAKATOS, A., Kalocsa 2002.

A katolikus egyház Magyarországon, (szerk.) SOMORJAI, Á.-ZOMBORI, I., Budapest 1991.

Az Egyházi Törvénykönyv. A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. ERDŐ PÉTER, Budapest 1985, 1986, 1997.

ÁDÁM, I., *A veszprémi székesegyház*, Veszprém 1912.

BALANYI, GY., *Az egyház ellenállási joga a királyi hatalommal szemben*, in *Katolikus szemle* 33 (1919).

BALICS, L., *A római katolikus egyház története Magyarországon*, I-II, Budapest 1890.

BALOGH, M.-GERGELY, J., *Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992*, Budapest 1993.

BATTHYÁNY, I., *Leges ecclesiasticae regni Hungariae, et provinciarum adiacentium*, Claidiopoli 1827.

BÁCSKAI, V., *Magyar mezővárosok a XV. Században*, Budapest 1965.

BÁNK, J., *Kánoni jog* I-II, Budapest 1961-1964.

BEDY, V., *A győregyházmegyei papnevelés története*, Győr 1937.

BERTÉNYI, I., *Magyarország az Anjouk korában*, Budapest 1987.

BERTÉNYI, I.-BOLLA, I., *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához 1, 1000-1526*, Budapest 1964.

BÉKEFI, R., *A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája*, in *Katolikus Szemle*, 1901.

BITTENBINDNER, M., *Az egyház és állam viszonya a XIII. és a XIV. század fordulóján az állambölcseknél és kánonistáknál* (Dolgozatok a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Kánonjogi Szemináriumából 3), Budapest 1938.

BOROVI, J., *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*, Budapest 2000.

BOROVI, J., *A cseh-lengyel és a magyar egyházszervezés*, in *Vigília* 43 (1978).

BOROVI, J., *A mai rozsnyói egyházmegye területének középkori kialakulása*, Rozsnyó 1942.

BORSY, K., *A XVIII. Század második felének két püspöke, Klimó György és dr. Eszterházy Pál*, in *Pécsi egyházmegye schematizmus* 1991.

BÓNIS, GY., *Középkori jogunk elemei. Római jog, szokásjog*, Budapest 1972.

BÓNIS, GY., *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest 1971.

BÓNIS, GY., *Egyházjog és egyházi bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon*, in *Vigília* 36 (1971).

BÓNIS, GY., *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon, I.* in *Jogtörténeti tár* I. 1, Budapest 1997.

BÓNIS, GY., *Az egyházi és a világi jog határai a középkorban*, *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, (szerk.) SZÉKELY, GY., (*Memoria saeculorum Hungariae* 4), Budapest 1984.

BÓNIS, GY., *Városigazgatás és várospolitikai 1686-1790*, in *Budapest története III.* (szerk.) KOSÁRY, D., Budapest 1967.

BRÜSZTL, J., *Recensio universi cleri Dioecensis Quinque-Ecclesiensis 1-4, Quinque-Ecclesiensis* 1874.

BUCSAI, M., *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest 1985.

BUNYITAY, V.-RAPAICS, R.-KARÁCSONYI, J., *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae Hungariae religionis illustrantia, Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I, 1520-1529*, Budapest 1902.

De CEVINS, M.-M., *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*, Budapest 2003.

CSÁNKI, D., *Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában, I-V*, Budapest 1890-1913.

CSÁNKI, D., *Oklevelek a Hunyadiak korából*, Budapest 1902.

CSELEBI, E., *Török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664*, Bp. 1985.

DEMKÓ, GY., *Ius ecclesiasticum respectu habito ad Hungaricum, ex fontibus et pluribus preclaris auctoribus, I-II*, Eger 1888.

ECKHART, F., *A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Bp. 1935.

ECKHART, F., *A püspöki székeke és a káptalani javadalmak betöltése a kiegyezéstől az összeomlásig*, in *Theológia* 2 (1935).

ECKHART, F., *A püspöki székeke és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935.

ECKHART, F., *Egyházjog* (Jog- és államtudományi jegyzetek 7), Budapest 1935.

EÖTVÖS, K. L., *Az egyházi közigazgatás kézikönyve*, Budapest 1889.

ERDEI, A., *Békés megye társadalma és gazdasága 1928-ban*, Gyula 1986.

ERDŐ, P., *Egyházjog*, Budapest 2005.⁴

ERDŐ, P., *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Budapest 2001.

ERDŐ, P., (szerk.), *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/3), Budapest 2002.

ERDŐ, P., *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/1), Budapest 1998.

ERDŐ, P., *Az egyházmegyei zsinat intézménye a történelemben*, in *Vigilia* 53 (1988).

ERDŐ, P., *A püspökök megválasztása a „Decretum Gratiani” szerint, A kijelölés kritériumai*, in *Teológia* 30 (1996) 12-30.

ERDŐ, P., *A szentistváni egyházszervezés és Európa*, in HAMZA, G. (szerk.), *Szent István és Európa*, Budapest 1991.

ERDŐ, P., *Prímási Főszentszék*, in *Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982*, Esztergom 1982.

ERDŐ, P., *A magyarországi kegyuraság*, in *Magyar katolikus Almanach*, Budapest 1988.

FARAGÓ, J., *A csanádi kisebb papnevelde története*, Temesvár 1925.

FAZEKAS, I., *A Győri Egyházmegye katolikus alsópapsága 1640-1714 között*, in *Egyházak a változó világban*, (szerk.) BÁRDOS, I., és BEKE, M., Esztergom 1991.

FEHÉRPATAKI, L., *Pápai adószedők Magyarországon a XIII. és XIV. században*, Budapest 1904.

FÉLEGYHÁZI, J., *A váci püspökség a tatárjáráskor*, in *Vácegyházmegye múltjából II*. Vác 1943.

FÉLEGYHÁZI, J., *Könyv az egyház és az állam múltbeli jogviszonyáról*, in *Teológia* 2 (1968).

FÉLEGYHÁZI, J., *Werbőczy hármaskönyve és a kánonjog*, Budapest 1942.

FÉNYES, E., *Magyarország geográfiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betűrendben...leíratik I-IV*, Pest 1851.

FORSTER, GY., *A lelkészek ellátásának és a főpapi javadalom és jövedelem szabályozásának kérdése a Habsburg-lotharingiai ház királyai idejében*, Budapest 1925.

FRAKNÓI, V., *Egyháznagyok a magyar középkorból*, Budapest 1916.

FRAKNÓI, V., *Magyarország egyházi és politikai összekötetései a római szentszékkal, I-II*, Budapest 1900-1901.

FRICSY, Á., *A török utáni első pécsi püspök Radnay Mátyás Ignác*, in *Pécsi egyházmegye schematizmus* 1991.

FÜGEDI, E., *Kirchliche Topographie und Siedlungverhältnisse im Mittelalter in Slowakei*, (Studia Slavica academiae scientiarum Hungariae 5.) 1959.

FÜGEDI, E., *Nyitra megye betelepülése* in *Századok* 72, 1938.

FÜGEDI, E., *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*, (Tanulmányok a magyar középkorból) Budapest 1981.

- FÜGEDI, E., *Koldulórendek és városfejlődés*, in *Századok* 1972/1.
- GÁBOR, L., *Az investitúra küzdelem háttere*, in *Theológia* 3 (1935).
- GÁRDONYI, A., *Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban*, in *Károlyi Árpád Emlékkönyv*, Budapest 1933.
- GÁRDONYI, M., *Bevezetés a katolikus egyház történetébe*, Budapest 2006.
- GERGELY, J., *A püspöki kar tanácskozásai*, Budapest 1984.
- GERGELY, J., *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1986*, Budapest 1989.
- GERICS, J., *Egyház, állam és gondoskodás Magyarországon a középkorban* (METEM-könyvek 9), Budapest 1995.
- Göndöcs Benedek munkássága*, (szerk.) JÁROLI, J., Gyula 1998.
- GYETVAI, P., *Egyházi szervezés. Főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VII.), München 1987.
- GYÖRFFY, GY., *István király és műve*, Budapest 1977.
- GYÖRFFY, GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, I-IV, Budapest 1987-1997.
- HAJDÚ, L., *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*, Budapest 1982.
- HANUY, F., *Apostoli kánongyűjtemények az első három századból*, Budapest 1922.
- HANAUER, Á. I., *A veszprémi papnevelő intézet évkönyve*, Veszprém 1896.
- HERMANN, E., *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, Budapest 1914.
- HEUSSI, K., *Az egyháztörténet kézikönyve*, Bp. 2000.
- HORVÁTH, J. GY., *A pécsi egyházmegye kialakulása*, in *Baranya*, 1991/1-2.
- HÓMAN, B.-SZEKFŰ, GY., *Magyar történet I-V*, Budapest 1941.

HUSZÁR, E., *Az egyház és állam közti viszony története*, Budapest 1929.

HÜBNER, E., *Egyház és jogtörténet*, Cegléd 1928.

JANKA, GY., *A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és körösi görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775-1777)*, in *MEV*, 10 (1998) 1-2.

JEDIN, H. (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, I-II. Freiburg-Basel-Wien 1985.

JEDIN, H., *Storia del concilio di Trento*, I-II. Brescia 1973.

JEDIN, H., *A zsinatok története*, Budapest 1998.

JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1030-1242)*, Makó 1930.

JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1243-1307)*, Makó 1933.

JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1307-1386)*, Makó 1946.

JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1386-1434)*, Makó 1947.

JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1434-1500)*, Makó 1947.

JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1500-1552)*, Makó 1947.

JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1552-1608)*, Makó 1935.

JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1608-1699)*, Makó 1936.

JUHÁSZ, K., *A csanádi székeskáptalan (1030-1552)*, Makó 1941.

JUHÁSZ, K., *Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében*, Budapest 1926.

JUHÁSZ, K., *Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai, Aradi regesták*, Gyula 1962.

KANDRA, K.-LESKÓ, M., (szerk.) *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*, Eger 1883-1908.

Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből, (szerk.) KOSZTA, L., Szeged 1998.

KARÁCSONYI, J., *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig* 1- 2, Bp. 1924.

KARÁCSONYI, J., *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970–1900-ig*, Veszprém 1929.

KARÁCSONYI, J., *Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla, Diplomatikai tanulmány*, Budapest 1891.

KATONA, I., *A kalocsai érseki egyház története* 1-2, Kalocsa 2001.

KAZALY, I., *A katolikus egyházjogtan kézikönyve I-II*, Vácson 1888.

KÉRÉSZY, Z., *A papi rend törvényhozási kiváltsága az egyházi jog és a régi magyar büntető jog szerint*, in *Finkey Ferenc emlékkönyv*, Pécs 1937.

KÉRÉSZY, Z., *Katolikus egyházi jog a „Codex iuris canonici” alapján*, I-IV (Tudományos gyűjtemény 23. 27. 28. 31.), Pécs 1927-1929.

KISS, B., *A Békés-Bánáti református egyházmegye története (1836)*, Békéscsaba-Szeged, 1992.

KNEIZSA, I., *Az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei*, in *Századok* 1939.

KOLLÁNYI, F., *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900.

KOLLER, J., *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiam Posonii* 1804.

KONEK, S., *Az egyházjogtan kézikönyve, Különös tekintettel a Magyar Szent Korona Tartományaira*, Pest 1863.

KOSÁRY, D., *Pest megye a kuruc korban*, in *Pest megye múltjából*, Budapest 1965.

KOVÁTS, S., *A csanádi papnevelde története*, Temesvár 1908.

KOLLÁNYI, F., *Visitatio capituli E.M. Strigoniensis Anno 1397*, Budapest 1901.

KOLLER, J., *Historia episcopatus Qiuunqueecclesiarum, I-V, Posonii-Pesthini 1782-1801*.

KÖNIG, K., *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332-1932*. (A szécsényi ferencesek története a megye-, az ország- és az egyháztörténelem tükrében), Vác 1931.

KÖRMENDY, J., *A veszprémi püspöki uradalom veszprémi javainak kamarai összeírása az 1773. évi széküresedés idején I*. in *A Veszprém megyei múzeumok közleményei, 17*. (Szerk.) TÖRŐCSIK, Z. – UZSOKI, A., Veszprém 1985.

KÖRMENDY, J., *Annatae e Regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano, A magyarországi egyházmegyék javadalmainak annatai 1421-1536*, Budapest 1990.

KRISTÓ, GY., *Magyarország története 895-1301*, Budapest 1998.

KUBINYI, A., *Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*, Szeged 2000.

KUBINYI, A., (szerk.) *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, (METEM 22), Budapest 1999.

KUBINYI, A., *Városigazgatás*, in *Budapest története II*. (szerk.) GEREVICH, L., Budapest 1973.

KURTSHEID, B., *Historia Juris Canonici, Historia Institutorum ab ecclesiae fundatione usque ad Gratianum*, Romae 1951.

KURTSHEID, B.-WILCHES, *Historia Juris Canonici, Historia Fontium et scientiae iuris canonici*, Romae 1943.

LADÁNYI, E., *Libera villa, civitas, oppidum, Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben*, in *Történelmi szemle* 80/3.

LANKEFI, J., *Veszprém megye betelepülése a török hódoltság után*, in *Veszprém megyei honismereti tanulmányok*, 1996.

LANGG, M., *Geschichte des Institutus der Pfarrrvisitation in Deutschland*, Kempten 1888.

LÁNYI, K., *Magyarföld egyháztörténetei*, Pest 1844.

LENZENWEGER, J.-STOCHMEIER, P.-BAUER, J. B.-AMON, K.,-ZINHOBLER, R. (ed.), *Geschichte der Katolischen Kirche*, Graz-Wien-Köln 1995.

LUKCSICS, J., *Series episcoporum Veszprimiensium e documentis correcta*, Budapest 1907.

LUKCSICS, J., *Series episcoporum Veszprimiensium e documentis correcta*, Budapest 1907.

LUKCSICS, P., (kiad.) *Olaszországi magyar oklevéltár, Közrebocsájtja a Római Magyar Történelmi Intézet. I-XV. Századi pápák oklevelei I. V. Márton pápa (1417-1431)*, Budapest 1931.

LUKCSICS, P. – PFEIFFER, J., *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*, Veszprém 1933.

LUTTER, J., *Dr. Csóka Lajos „Állam és Egyház a fejedelmi abszolutizmus és a felvilágosodás korában” című műve kapcsán*, in *Theológia* 10 (1944).

LOTZ, A., *A csanádi püspökség története 1699-1730*, (szerk. és kieg.) ÁBRAHÁM, I., Szeged 2005.

MAJCHER, T., *A középkori Szécsény*, in *Studia Miskolcensis*, I, Miskolc 1994.

MÁLYUSZ, E., *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest 1939.

MÁLYUSZ, E., *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest 1971.

MERÉNYI-METZGER, G., *Trianon után a szomszéd államokhoz került római katolikus főegyházmegyék, egyházmegyék és apostoli kormányzóságok főpásztorainak arhontológiája* in *Századok*, 1998/6

MESZLÉNYI, A., *Az esztergomi főegyházmegye a reformkor elején*, in *Katolikus szemle*, 46 (1932).

MESZLÉNYI, A., *Severoli bécsi nuncius egyházpolitikája (1802-1816)*, Budapest 1932.

MEZEY, L., *Az esztergomi érsekség primáciává fejlődése (1000-1452)*, in *Vigília* 41 (1976).

MEZŐ, A., *A templomcím a magyar helységnevekben (11-15. század)*, METEM 15, Bp. 1996.

MEZŐ, A., *Patrociniumok a középkori Magyarországon*, METEM 40, Budapest 2003.

MIHÁLYFI, Á., *A papnevelés története és elmélete I-II*, Budapest 1896.

MIHELICS, V., *A „Decretum Gratiani” megjelenésének nyolcadik centenáriuma*, in *Vigilia*, 16 (1951)

MOLNÁR, A., *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon* (METEM-könyvek 44), Budapest 2003.

MOLNÁR, A., *Püspökök, barátok, parasztok*, METEM 41, Budapest 2003.

Monumenta Vaticana Hungariae, Budapestini, 1887-1891 (Series I 1-5.)

NAGY, GY., *A párbér reformjához*, in *Katolikus szemle* 53 (1939).

NAGY, K., *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*, Gyöngyös 1943.

NAGY, L., (szerk.) *A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei, 1 rész. Érsekségek, püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek levéltárai, (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II.)* Budapest 1983.

NÉMETHY, L., *Buda a veszprémi püspökségben, az esztergomi érsekség joghatósága alatt*, in *Új Magyar Sion*, 1877.

NYIKUS, N., *A veszprémi püspökség állapota Bajzáth József püspökségének kezdetén, 1777*, 7. évfolyam 1. (a.D 2006).

OLTVÁNYI, P., *A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története*, Szeged 1867.

ORTVAY, T., *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve*, Budapest 1892.

PALUGYAI, I., *Békés, Csanád, Csongrád és Hont Vármegyék leírása*, Pest 1855.

PAPP, GY., *Magyarország primásának joghatósága*, Miskolc 1942.

PAUER, J., *Historia Dioecesis Alba-Regiensis ab erecta sede episcopali 1777-1877*, Alba-Regiae 1877.

PAULER, GY., *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I.* Budapest 1899.

PÁKAY, ZS., *A veszprémi káptalan a XVIII. században*, in *Regnum – Egyháztörténeti évkönyv (1940-1941)*, Budapest 1941.

PÁKAY, ZS., *A veszprémi püspökség uradalmainak összeírása 1802-ből*, in *A Veszprém megyei múzeumok közleményei, 13.* (Szerk.) KRALOVÁNSZKY, A. – PALÁGYI, S., Veszprém 1978.

PEHM, J., *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*, (A veszprémi egyházmegye múltjából 2.) Zalaegerszeg 1934.

PÉTERFFY, C., *Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXV*, I-II. Posonii 1741.

PFEIFFER, J., *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950) (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.)* München-Budapest 1985.

RÓMER, F.-IPOLYI, A.-FRAKBÓI, V., *Egyház, műveltség, történetírás*, (válogatta) ROTTLER, F., Budapest 1981.

RUPP, J., *Magyarország helyrajzi Története főtekintettel az egyházi intézetekre, A nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek püspökmegyék szerint rendezve.* III. Budapest 1876.

SASVÁRI, L., *Román ortodoxok (görögkeletiek) a mai Magyarországon*, in *Magyar egyháztörténeti vázlatok 9/3-4 (1997) 41-56.*

SEBESTYÉN, J., *A székesfehérvári prépostság és káptalan kiváltságai*, Székesfehérvár 1929.

SIPOS, I., *Katolikus egyházjog*, Pécs 1928, 1938.

SIPOS, I., *Katolikus egyházi jog*, Pécs 1943.

SIPOS, S., *Enhiridion iuris canonici, Quinqueecclesiis* 1926, 1936, 1940, Budapest 1947.

SIPOS, S.- GÁLOS, L., *Enhiridion iuris canonici, Romae* 1954, 1960.

SIMONIDESZ, J., *A Nagy-Szécsényi Ágost. Hitv. Ev. Egyház múltja és jelene püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv alakjában*, Nagy-Szécsény 1899. – repr. GALCSIK ZS. (szerk.), *Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár 5*, Szécsény 1994.

SOÓS, I., *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Eger 1985.

SOÓS, I. (szerk.), *Az egri érsekség levéltára, (Levéltári leltárak 3.)* Budapest 1957.

STRAUSZ, A., *A veszprémi nagyprépostok 1630–1930*, Veszprém 1930.

SUGÁR, I., *Az egri püspökség története*, Budapest 1984.

SZÁNTÓ, K., *A katolikus egyház története*, I-III. Budapest 1983.

SZENTKLÁRAY, J., *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből 1779-től napjainkig*, Temesvár 1879.

SZENTKLÁRAY, J., *A csanád-egyházmegyei plébániák története I*, Temesvár 1898.

SZENTPÉTERY, E., *Scriptores rerum Hungaricarum I-II*, Budapestini 1937-1938.

SZENTPÉTERY, I., *Oklevéltani naptár*, Budapest 1912.

SZEREDY, J., *Egyházbjog különös tekintettel a Magyar Szent Korona területeinek egyházi viszonyaira valamint a keleti és protestáns egyházakra*, Pécssett 1879.

SZÉKELY, O., *Winszler Pál, A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig*, in *Katolikus Szemle* 50 (1936).

SZIGETI, E., *Az egyház és az állam jogviszonyának történeti háttere*, in *Vigília* 38 (1973).

SZUROMI, SZ. A., *A Pázmány Péter (1616-1637) által összehívott zsinatok tekintélye és rendelkezései*, in *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis IV*, Budapest 2008. 21-26.

SZUROMI, SZ. A., *A püspökökre vonatkozó egyházbjegyelmi rendelkezések a „Diuersorum patrum sententie siue collectio in LXXIV titulos digesta”-ban*, in *Kánonjog* 3 (2001) 27-33.

SZUROMI, SZ. A., *A püspökökre vonatkozó egyházbjegyelmi szabályok a Dionysio-Hadriana gyűjteményben* in *Kánonjog* 2 (2000) 87-95.

SZUROMI, A. SZ., *Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században*, in MKSZ 115 (1999).

SZUROMI, SZ. A., *A püspöki joghatóság és a szerzetesi közösségek a VI. századig*, in KÁNITZ M. (szerk.), *Az atyák dicsérete. A 60 éves Vanyó László köszöntése*, Budapest 2002. 229-242.

SZUROMI, SZ. A., *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az Anselmi Collectio Canonumban* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae IV/1), Budapest 2000.

SZUROMI, SZ. A., *A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII-XIII. századba* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/4), Budapest 2002.

SZUROMI, A. SZ., *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5), Budapest 2003.

SZUROMI, A. SZ., *Medieval canon law collections and european ius commune* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8), Budapest 2006.

UDVARDY, J., *A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526)*, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) Köln 1991.

UDVARDY, J., *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*, Budapest 1992.

VAN GULIK, G. – EUBEL, C., *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi I- III*, Monasterii 1923.

VARGA, L., *A Váci Egyházmegye történeti földrajza* (Készült Sándor Frigyes középkori templomokról írott kéziratának fölhasználásával) Vác 1997.

TUSOR, P., *A magyar egyház és Róma a 17. században*, in *Vigilia*, 1999.

TÖRÖK, J., *A magyarországi egyházmegyék története*, in *Vigilia* 58 (1993).

VANYÓ, T., *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786*, Budapest 1986.

VECSEY, J., *Egyház és állam viszonya a múltban Magyarországon*, in *Katolikus szemle* 16 (1964).

ZOMBORI, I., (szerk.) *Magyarország és a szentszék kapcsolatának 1000 éve*, Budapest 1996.

I. VISITATIO CANONICA AZ EGYHÁZBAN

1. Az első évezred gyakorlata

1.1. Újszövetségi előzmények

A *visitatio canonica* alapjai, már az Újszövetségben felfedezhetők. Szent Péter írja első levelében: *Akik közületek elöljárók, azokat, mint magam is elöljáró és Krisztus szenvedésének tanúja, s egyszer majd nyilvánvalóvá váló dicsőségének is részese, kérem: legeltessétek az Istennek rátok bízott nyáját; viseljétek gondját, ne kényszerből, hanem önként, az Isten szándéka szerint*¹(1Pét 5 1-2).

Vagy amint Szent Pál apostol figyelmezteti Tituszt a püspök tulajdonságaira. *A püspök, mint az Isten megbízottja legyen feddhetetlen, ne legyen önhitt, ingerlékeny iszákos, erőszakos, kapzsi, hanem legyen vendégszerető, jóakarátú, megfontolt, igaz, tisztességes, fegyelmezett. Álljon szilárdan a hiteles tanítás alapján.*² (Tit 1 7-9a)

Ugyancsak Szent Pál az efezusi presbitereknek írja: *Vigyázzatok magatokra és az egész nyájra. Azért rendelt benneteket a Szentlélek az élére elöljáróknak, hogy igazgassátok az Isten egyházát, melyet a tulajdon vére által szerzett meg magának.*³ (Apcs 20, 28-29)

A püspök (*episcopus*) elnevezés felügyelőt jelent, akinek a rábízott hívek közösségére vigyázni kellett.

1.2. A kezdeti szerveződések

A püspökség azaz dioecesis központja az annak közigazgatási irányítását ellátó város volt és innen kiindulva folyt a

¹ *Biblia* Budapest, 2006. 1352.

² *Biblia* Budapest, 2006. 1329.

³ *Biblia* Budapest, 2006. 1244.

*pasztoráció a környező területeken. Az egyházmegye élén az episcopus territorialis, azaz a megyéspüspök állt, aki mind hitbelileg, mind liturgiailag, mind egyházfegyelmileg, mind pedig gazdaságilag vezette a vele misztikus házasságban lévő egyházmegyét.*⁴

A VIII. században Heddo straszburgi püspök egyházmegyéjében új gyakorlatot vezetett be. Egyházmegyéjét több főesperesi kerületre osztotta fel. *Ez a gyakorlat a IX. században már általánossá vált, mert Heddo intézkedését I. Adorján pápa megerősítette. Az archidiakónusok most már a püspököt helyettesítették az egyházi joghatóság gyakorlatában, ezért a püspök jobb szemének, fülének, szájának, szívének és lelkének nevezték.*⁵

*Nagy Károly legkorábbi törvényeiben leginkább a püspökök kötelességeire tér ki, amelyben beletartozott az uralkodó segítése is a keresztény állam irányításában, de a plébániák vizitációja is.*⁶

Megjelenik ebben az időben a püspök segítőjeként az archipresbiter és az archidiakónus is. Fokozatosan megerősödik a szerepük, bár kezdetben teljes egészében a püspöktől függtek, de a későbbiekben átvették a püspök egyes funkcióit, így a plébániák látogatásának és ellenőrzésének a feladatát is. Reimsi Hincmar (806-882) *De Officiis Episcoporum* című művében összefoglalja a püspök feladatait, kötelességeit és jogait is.

1.3. Az ezredforduló gyakorlata

A X-XI. század egyházjogi forrásai közül érdemes megemlíteni Regino prümi apát *Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis* című gyűjteményét, melyet *Enhiridion visitationis*

⁴ SZUROMI, SZ. A., *Egyházi intézménytörténet*, Budapest, 2003. 26.

⁵ SZENTKLÁRAY, J., *A Csanád egyházmegyei plébániák története I.* Temesvár, 1898. 7.

⁶ SZUROMI, SZ. A., *Egyházi intézménytörténet*, Budapest, 2003. 62.

dioecesis-nek is neveztek, és Ratbold trieri érsek kezdeményezésére, az ugyanott 895-ben megtartott zsinat alapján, 906 körül szerkesztettek. Célja az volt, hogy az érsek számára praktikus kézikönyvként szolgáljon a *visitatio*-kon és az egyházi bíróságok ülésein.⁷

A főesperesek a X. és XI. század folyamán, *mint a püspöktől függő, önálló joghatósággal nem bíró segédek tünnek fel, kik a püspököt a megye felügyeletében és a kánoni látogatásoknál gyámolították.*⁸

1.4. A *Decretum Gratiani*

A *Decretum Gratiani* 1140 körül a következőket írja a *visitatio*-t elhanyagoló püspökről idézve a toledo-i zsinat határozatát: *Relata est coram sancta synodo querimonia plebium, quod sint quidam episcopi nolentes ad praedicandum uel ad confirmandum suas per annum parochias circuire, qui tamen exigunt ut mansiones, quibus in profectioe uti debuerant, alio precio redimant qui parare debebent. Quae duplex infamia, negligentiae, et auritiae sanctae synodo magno fuit horrore. Statuerunt itaque, ne quis ultra exerceat id cupiditatis ingenium, et ut sollicitiores sint episcopi de suis gregibus uisitandis.*⁹ (C. 10 q. 1 c. 9).

Gratianus mester a tarragonai zsinatot idézve a püspök évenkénti kötelező *visitatio*-ját írja elő. *Decreuimus, ut*

⁷ JÁNOSI, M.: *Törvényalkotás a korai Árpád-korban*, Szeged, 1996. 29.

⁸ SZENTKLÁRAY, J., *A Csanád egyházmegyei plébániák története I.* Temesvár, 1898. 7.

⁹A szent zsinat előtt beszámoltak a nép panaszáról, hogy egyes püspökök nem akarják évente körbejárni egyházközségeiket, hogy prédikáljanak vagy bérmáljanak, ugyanakkor követelik, hogy a kiszállási díjat, amellyel az utazáskor élniük kellett volna, egy bizonyos áron megváltásuk, akiknek azt szolgáltatniuk kellett volna. Ez a kettős szegyenletes dolog, a nemtörődömség és a kapzsiság miatt, igen nagy elborzadást keltett a szent zsinatban. Elrendelték tehát, hogy a kívánságnak ezt a szellemét senki tovább ne gyakorolja, és hogy a püspökök buzgóbban legyenek nyájuk látogatásában. *Corpus Iuris Canonici* (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae, 1879. 614.

*antiquae consuetudinis ordo seruetur, et annuis uicibus ab episcopo dioeceses uisitentur, et si qua forte basilica fuerit reperta destituta, ordinatori eius reparari praecipiat, ab episcopis autem tertia pars ex omnibus accipiat sicuti antiqua traditione nouimus esse statutum.*¹⁰ (C. 10 q. 1 c. 10).

A toledói zsinatra hivatkozva kijelenti, hogy a püspök betegsége esetén sem hanyagolhatja el a látogatás kötelezettségét. *Quod si ipse aut languore detentus aut aliis occupationibus implicatus adimplere nequuerit presbiteros probabiles aut diacones mittat, qui et redditus basilicarum, et reparationes et uitam ministrantium inquirant.*¹¹ (C. 10 q. 1 c. 11).

Gratianus mester a visitatio tárgyát is meghatározza, amikor a következőket írja *Placuit omnibus episcopis, ut per singulas ecclesias episcopi et per dioeceses ambulantes primum discutiant clericos, quomodo ordinem baptismi teneant uel missarum, et qualiter quecumque offitia in ecclesia peragant. Et si recte quidem inuenerint, Deo gratia; sin autem minime docere debent ignaros, et hoc modis omnibus praecipere sicut antiqui canones iubent, ut ante dies uiginti baptismi ad purgationem exorcismi cathecumini currant, in quibus uiginti diebus omnio catecumini symbolum, quod est Credo in Deum Patrem omnipotentem, specialiter doceantur. Postquam ergo hoc suos clericos discusserint uel docuerint episcopi, alia die, conuocata plebe ipsius ecclesiae, doceant illos, ut errores fugiant ydolorum, uel diuersa crimina, id est homicidium, adulterium, falsum testimonium et reliqua peccata mortifera, et quod nolunt*

¹⁰ Elrendeljük, hogy a régi szokásrend tartassék meg, és a püspök évenként látogassa meg az egyházmegyét, és ha netalán elhagyott templomot találna, parancsoltassék meg a helynökének, hogy javítsa meg, mert, mint megtudtuk, elrendeltetett, hogy régi hagyomány szerint a harmadrészt a püspökök kapják. *Corpus Iuris Canonici* (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1879. I. 615.

¹¹ Ha tehát ezt ő maga betegségtől akadályozva vagy más elfoglaltságokba bonyolódva nem tudja megtenni, megbízható áldozópapokat vagy diákonusokat küldjön, akik tájékozódnak a templomok bevételeiről, javíttatásukról és a szolgálattevők életéről. *Corpus Iuris Canonici* (szerk.) FRIEDBERG, A Lipsiae 1879. I. 615.

*sibi fieri alteri ne faciant, et ut credant resurrectionem omninum et diem iudicii, in quo unusquisque secundum opera sua recepturus sit. Et sic postea episcopus de ecclesia illa proficiscatur ad aliam.*¹² (C. 10 q. 1 c. 12).

A XIII. századtól megerősödik szerepük és a püspök mellett, nem, mint munkatársak, hanem *mint inkább külön hatóságot gyakorló mellérendeltjei a püspöknek. Jogaik közé tartozott 1. pontifikális miséknél a püspöknek segédkezni, 2. a szentelendő klerikusokat vizsgálatnak alávetni és a püspöknek bemutatni, 3. a javadalmas lelkészeket, apátokat és abbatissákat beiktatni, 4. kerületi papságukra felügyelni, 5. a templomokra gondot viselni, 6. az egyházak pénztárát ellenőrizni, 7. kerületüket kánonilag vizitálni, 8. zsinatokat (synodis archidiaconalis) tartani melyekre a főesperesi kerület összes plébánosai és azon községi tagok is megjelenni tartoztak, kik valamely hibát kihágást vagy visszaélést bejelenteni tudtak, 9. főesperesi ítélőszéket tartani alárendelt papságuk és híveik fölött, ez utóbbiaknak házasságjogi, erkölcsi és fegyelmi ügyekben, meghagyatván a feleknek a fellebbezési jog a püspöki székhez, 10. egyházi cenzúrákat kimondani.*¹³

A főesperesek legfőbb feladatává vált a vizitációk megtartása. Előbb a püspök helyetteseként, később a XII.

¹² Jónak látszott minden püspöknek, hogy a püspök, minden egyes egyházközségben vagy egyházmegyékben körbejárva először vizsgálja meg a klerikusokat, hogy hogyan tartják a keresztelés vagy a mise rendjét. És hogyan látják el feladatukat a templomban. És ha rendben találják, adjanak hálát az Istennek, ha viszont nem, oktassák ki a tudatlanokat, és mindenképpen utasítsák, amint a régi kánonok is megparancsolják, hogy a hittanulók a keresztelés előtti húsz napon vegyenek részt az exorcismus általi megtisztulásban, amely húsz napon a katekumenek a hitvallást, vagyis a *Credo in Deum patrem omnipotentem*-et különösképpen tanulják. Miután tehát a püspökök a klerikusaikat ezekben megvizsgálták és kitanították, másnap, az egyház népét összehívva oktassák őket, hogy kerüljék el a bálványok tévelygéseit, vagy a különböző bűnöket, mint az emberölés, paráznaság, hamis esküvés és más halálos bűnök; valamint hogy amit nem akarnak maguknak, azt ne csinálják mással, s hogy higgyék az emberek föltámadását és az utolsó ítéletet, amelyen ki-ki a maga cselekedetei szerint ítéltetik meg. S a püspök így távozzék aztán egy másik egyházba. *Corpus Iuris Canonici* (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1879. I. 615.

¹³ SZENTKLÁRAY, J., *A Csanád egyházmegyei plébániák története* I. Temesvár, 1898. 8.

századtól önjogúlag, saját iurisdictionjuknál fogva. Ezért anyagilag is a püspökhöz hasonló javadalmazásban részesültek, míg a püspök „cathedraticumot” a főesperes u.n. „procuratiot” kapott. Előírás szerint meg kellett minden évben látogatniuk a hozzájuk tartozó plébániákat. Ugyanakkor rájuk is vonatkozott az az előírás, ami a püspökökre, *hogy a visitatio gyorsan, kevés kísérettel, a papság és a nép túlzott megterhelése nélkül eszközöltessék. A püspöki visitatio már csak magasabb egyházkormányzati aktus, melynek feladata az egyházi élet fölött a felügyeletet gyakorolni.*¹⁴

1.5. A dekretális irodalom

IX. Gergely pápa megbízást adott 1230-ban Peñaforti Szent Rajmundnak, hogy új dedekretális gyűjteményt állítson össze. A pápa *Rex pacificus* bullájával 1234-ben kihirdette és megküldte a bolognai egyetemnek. A kollekciónak kezdetben nem volt neve és *Liber Extra* néven emlegették. Később a *Collectio decretalium Gregorii IX*, néven, majd egyszerűen *Decretales* néven hívtak.¹⁵

A *Decretales*ban a pápa megerősítette a püspökök kötelező egyházmegye látogatásának köteleességét. Abban az esetben is a püspök felelős a látogatásért, ha maga nem tudja valami okból végezni. Ebben az esetben alkalmas személyeket kell neki állítani maga helyett. *Unde, quum saepe contigit, quod episcopi propter suas occupationes multiples, vel invaletudines corporales, aut hostiles incursus, seu occasiones alias, ne dicamus defectum scientiae, quod in eis reprobandum est omnino, nec de cetero tolerandum, per se ipsos non sufficiunt ministrare populo verbum Dei, maxime per amplas dioeceses et diffusas: Generali constitutione sancimus, ut episcopi viros idoneos ad*

¹⁴ SZENTKLÁRAY, J., *A Csanád egyházmegyei plébániák története I.* Temesvár, 1898. 9.

¹⁵ ERDŐ, P., *Az egyházjog forrásai*, Budapest, 1998. 189.

*sanctae praedicationis officium salubriter exsequendum assumant, potentes in opere et sermone, qui plebes sibi commissas vice ipsorum, quum per se iidem nequiverint, sollicite visitantes, eas verbo aedificent et exemplo, quibus ipsi, quum indiguerint, congrue necessaria subministrent, ne pro necessariorum defectu compellantur desistere ab incepto.*¹⁶ (X 1.31.15)

A *Liber Extra* külön rendelkezik a kolostorok püspöki látogatásáról, illetlen dolognak nevezve a reimsi érsek rossz gyakorlatát, hogy világi híveket vitt magával a kolostor meglátogatására. Inkább, csak egy-két kanonokot vigyen. *Attendentes igitur, quod indecens est, ut venerabili fratri nostro Remensi archiepiscopo in monasterio verso visitationis officium exercente saeculares intersint, per quos possit in claustro dissolutionis materia provenire, quum nequaquam bene in claustralibus inducantur: auctoritate praesentium firmiter inhibemus, ut nullos de certo saeculares in capitulum, nisi duos vel tres de canonicis ecclesiae sue in decenti habitu, viris aliis, quos expedire viderit, religiosis adiunctis, secum visitationis tempora introducat.*¹⁷(X 1.31.17).

¹⁶ (...) ezért mivel gyakran megtörténik, hogy a püspökök sokféle elfoglaltságuk vagy testi betegségük vagy ellenséges támadás vagy más esetek miatt, hogy ne mondjuk: ismerethiány miatt, amit nagyon meg kell róni bennük, és nem is kell a továbbiakban túrni, saját maguk nem képesek kiszolgáltatni az Isten ígését a népnek, leginkább a nagy kiterjedésű egyházmegyékben, általános rendelkezéssel megparancsoljuk, hogy a püspökök a szent ígehirdetés szolgálatának üdvös ellátására alkalmas férfiakat vegyenek maguk mellé, akik erősek mind cselekedetben, mind szóban, akik a rájuk bízott népet öhelyettük, amikor saját maguk nem tehetik meg, lelkiismeretesen látogatván őket szóval és példával is építik, akiknek, ha rászorulnak, alkalmasan szolgáltatják a szükséges dolgokat, nehogy a szükségesekben levő fogyatkozás miatt elálljanak a jó szándékuktól. *Corpus iuris canonici*, (Szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1881. II. 192.

¹⁷ Megértvén tehát, hogy illetlen dolog, hogy mikor tiszteletreméltó testvérünk, a reimsi érsek a ti monostorotokban a vizitáció szolgálatát látja el, világiak legyenek jelen, akik révén a klastromban kihágás történhetik, mert nem viselkednek a kolostori élet szabályai szerint, jelen levelünk hatályával megtiltjuk, hogy ezentúl világiakat vigyen magával a vizitáció alkalmával, hanem csak egyháza két-három kanonokját, illő habitusban, s ha szükséges, néhány szerzetest melléjük véve. *Corpus iuris canonici*, (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1881. II. 194.

A *Decretales Gregorii IX* külön kitér a *procuratio* a püspöknek a látogatáskor fizetendő mértékére, melynek szerénynek kell lennie és csak arra a napra terjedhet, amelyiken a látogatás történik. Nem váltható át másra: *quod idem episcopus, quum ad ipsam ecclesiam causa correctionis accesserit, moderatam ab ea procuracionem recipiat bis in anno, sed nihil aliud praeter pensionem et procuraciones praescriptas idem episcopus ab eadem ecclesia exigere vel extroquere praesumat.*¹⁸ (X 3.39.21).

Fölmerült a kérdés, hogy az újonnan megtért spanyol provinciákban lévő egyházmegyéék hogyan fizessék a *procuratiot*. A pápa elrendelte, hogy *quod illud observare tenetur, quod in vicinis provinciis observatur.*¹⁹ (X 3.39.22).

A *procuratio* csak a személyesen elvégzett látogatáskor jár a látogatást végző személynek, akár püspök, főesperes, vagy prelátus. Erről is rendelkezik a pápa idézve a lateráni zsinat rendelkezését. *Procuraciones, qua ratione visitationis debentur episcopis vel archidiaconis vel quibuslibet aliis, etiam apostolicae sedis legatis aut nunciis, absque manifesta et necessaria causa nullatenus exigantur, nisi quando personaliter officium visitationis impendunt. Et tunc evectioinum et personarum mediocritatem observent in Lateranensi concilio diffinitam,...*²⁰ (X 3.39.23).

¹⁸ (...) hogy a püspök, mikor javítás okán fölkeresi őket, mérsékelt *procuratiot* kapjon tőlük évente kétszer, de a püspök se merészeljen az előbb leírt ellenszolgáltatáson és adományon kívül semmit követelni vagy kicsikarni attól az egyháztól. *Corpus iuris canonici*, (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1881. II. 632.

¹⁹ (...) azt kell megtartaniuk, amit a szomszédos provinciákban megtartanak. *Corpus iuris canonici*, (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1881. II. 632.

²⁰ A *procuratio*-kat melyek a vizitáció alapján járnak a püspököknek vagy főespereseknek, vagy bárki másnak, akár az apostoli Szentszék legátusainak és nunciussainak is, nyilvánvaló és szükséges ok nélkül semmiképpen ne hajtsák be, csak amikor személyesen teljesítik a vizitáció kötelességét. S akkor is tartásuk be és szavatolják és a személyek mértéktartását, melyet a lateráni zsinat elrendelt, azt a korlátozást alkalmazva a apostoli Szentszék legátusai és nunciussai tekintetében, hogy mikor szükségszerű valamely helyen időzniök, hogy az a hely ne

Voltak kolostorok, melyek ellenálltak és nem akatrák megfizetni a látogatást végző püspök ellátását. Ezzel kapcsolatban írta elő a pápa, hogy, ha nem tudják bizonyítani mentességüket kötelesek fizetni. *Discretionis vestrae mandamus, quatenus, nisi dicti abbas et conventus aliud rationabile ostenderint et probaverint, propter quod ipsi episcopo exhibere non debeant supra dicta, vos eos ad exhibendum eam, sicut ius dictaverit, iuxta priorum apostolicarum literarum tenorem ratione praevia compellatis.*²¹ (X 3.39.24).

A püspöknek kötelessége az egyházmegyében a hit tisztaságára is külön figyelni. Az eretnekségek elleni küzdelem az eretnekséggel veszélyeztetett plébániát évenkénti kétszeri, de legalább egyszeri látogatásokkal, és alkalmas segítőkkel kell ellenőriznie, hogy tudomást szerezzen az eretnekségekről, vö.:

*Adiicimus insuper ut quilibet archiepiscopus vel episcopus per se aut per archidiaconum suum, aut alias honestas idoneasque personas, bis aut saltem semel in anno propriam parochiam, in qua fama fuerit haereticos habitare, circumeat, et ibi tres vel plures boni testimonii viros, vel etiam, si expedire videbitur, totam viciniam iurare compellat, quod, si quos ibidem haereticos sciverit, vel aliquos occulta conventicula celebrantes, seu a communi conversatione fidelium vita et moribus dissidentes, eos episcopo studeat indicare.*²² (X 5.1.13).

legyen nagyon megterhelve miattuk, *Corpus iuris canonici*, (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1881. II. 632.

²¹ Okosságoknak megparancsoljuk, hogy ha az apát és a konvent valami értelmes dologgal nem bizonyítják, hogy miért nem kell a püspöknek megadniok a fönt mondottakat, ti magatok kényszerítsétek őket erre, amint a jog is diktálja, az előbbeni pápai levél tartalma szerint. *Corpus iuris canonici*, (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1881. II. 632.

²² Hozzáteesszük még, hogy bármely érsek vagy püspök saját maga vagy főesperese, vagy más tisztos személyek révén évente kétszer, vagy legalább egyszer járja körbe a saját parókiáját, amelyről az a hír járja, hogy eretnekek laknak benne, s ott két-három, hitelt érdemlő férfiút, vagy ha megvalósítható, az egész lakosságot eskesse meg, hogy ha eretnekekről szerez tudomást, vagy akik titkos gyülekezetekbe járnak, vagy a hívek magatartásától életmódjukban vagy erkölcsükben eltérnek, azokat igyekezzék jelenteni a püspöknek. *Corpus iuris canonici*, (szerk.) FRIEDBERG, A., Lipsiae 1881. II. 790.

2. A középkori egyházlátogatások Magyarországon

Szent Gellért nagyobb legendájában maradt fenn az első magyarországi *visitatio canonica* leírása. Szent Gellért miután az általa kiválasztott szerzetesekkel a Szent István által megalapított Csanádi Egyházmegyébe megérkezett elkezdte az egyházmegye megszervezését. *Inter praefatos vero monachos erant septem viri literari et Ungarica lingua interpretes expediti (...) qui etiam per se populo verum Dei praedicabant, per ipsos enim tota Chanadina provincia sacri eloquii flumine existit irrigata, qui archidiaconatus habentes aedificabant ecclesias in urbibus et villis (...)*²³ A főesperesi kerületet Németországban „Archidiaconal-Bann”-nak nevezték.²⁴

Figyelemreméltó, hogy Németországban, valószínűleg a misztikus hetes szám iránti kegyeletből, amennyire a területi népességi arányok engedték, hét főesperességre osztották fel a középkori egyházmegyét. Ezek a német egyház-közigazgatási minták honosodtak meg Magyarországon is, így a Csanádi egyházmegyében is, mikor Szent Gellért kiválasztotta a hét főesperesét és létrehozta a hét főesperességet.

Gellért *legendájának* 11. fejezetében ezt olvashatjuk: *Cum episcopus egrederetur cum fratribus suis suam visitare dioecesim,... illi autem praefati septem monachi praeibant episcopum praedicando et baptizando populum in omnem locum, quo ipse erat venturus, per quos applicabatur Domino innumerabilis credentium multitudo, quorum oblationes*

²³ Az előbb említett szerzetesek között pedig volt hét kiművelt, a magyar nyelvű tolmácsolásban is gyakorlott férfiú... Jóvoltukból szent szóözön öntözte végig az egész Csanád megyét. Ezek főesperességet (archidiaconatus) kapván templomokat építettek a városokban és a falvakban. *Az államalapítás korának írott forrásai* (szerk.) KRISTÓ, GY., Szeged, 1999. 419.

JUHÁSZ, K., *A Csanádi püspökség története (1243-1307)* Makó, 1933. 104.

²⁴ SZENTKLÁRAY, J., *A Csanád egyházmegyei plébániák története I.* Temesvár, 1898. 13.

*susceptas in urbem transmittibat Morisenam. (Vita Gerhardi, cap. 12.)*²⁵

Szent László király által összehívott szabolcsi zsinat is említi a püspök mellett az esperes felelősségét, a papok ellenőrzésében. Itt a másodszorra nősülő papokról, vagy az özvegyet elvenni akaró papokról rendelkezik a zsinati határozat. *Ha pedig az esperes tudatlansága okán egyetértene a püspökkel, vagy a pap az ő beleegyezésével maradna meg e súlyos vétekben, az esperes vesse alá magát önként a püspök ítéletének.*²⁶

Szent László ugyancsak rendelkezik az egyházmegye területén lévő kolostorok püspöki vizitációjáról is. *És nem csupán egy évben egyszer, hanem gyakran látogassák meg ezen apátok kolostorait a püspökök, és szabályszerűen vizsgálják meg a szerzetesek életét és erkölcsseit.*²⁷

Az I. Esztergomi Zsinat 66. capitulumában elrendeli, *hogy minden főesperes rendelkezék a kánonok rövid gyűjteményével*²⁸ A főesperesség intézménye a nyugat európai mintát követve nem lépte túl annak jogkörét a Csanádi egyházmegyében sem. *Jogaik és kötelességeik megállapításánál a tartományi és az egyházmegyei zsinatok az egyetemes egyház törvényhozásának nyomában járnak. A XII. század elején (1112 körül) tartott esztergomi zsinat elrendeli, hogy az, aki részeg papra bukkan,*

²⁵ Történt pedig, hogy amikor a püspök szerzetestestvérei kíséretében egyházmegyéjét látogatva elment, hogy felszentelje azoknak a temetőkertjeit, akik a templomépítésre szánták el magukat, ezek úgy fogadták őket, mint jeleket adó és csodákat tevő szent apostolokat... Az a korábban említett hét szerzetes pedig ígét hirdetve és a népet keresztelve a püspök előtt járt mindenütt, ahová az elmenni készült...Az államalapítás korának írott forrásai (szerk.) KRISTÓ, GY., Szeged, 1999. 422. JUHÁSZ, K., *A Csanádi püspökség története (1243-1307)* Makó, 1933. 105.

²⁶ *Írott források az 1050-1116 közötti magyar történelemről* (szerk.) MAKK, F., Szeged, 2006. 148.

²⁷ *Írott források az 1050-1116 közötti magyar történelemről* (szerk.) MAKK, F., Szeged, 2006. 154.

²⁸ *Írott források az 1050-1116 közötti magyar történelemről* (szerk.) MAKK, F., Szeged, 2006. 234.

*attól a püspök vagy a főesperes előtt három penzát kapjon; tolvajlással vádolt pap felett a püspök vagy a főesperes ítéljen.*²⁹

Az első kifejezett egyházlátogatási jegyzőkönyv a XIV. századból maradt fenn: *Az Esztergomi főegyházmegye, egyben Magyarország első ismert egyházlátogatási jegyzőkönyve Kanizsai János érsek 1397. évi vizitációja.*³⁰ Ezt követően a mohácsi csata utáni időből maradt fenn egyházlátogatási jegyzőkönyv az Esztergomi főegyházmegyéből. *Oláh Miklós (1553-1568), a katolikus megújhodást elsőként szorgalmazó érsek rendelte el. (...) A fennmaradt egyházlátogatások igen szűkszavúak, csak egy-két mondatot tartalmaznak. Láírták a templom állapotát és a plébános személyét. Részletekbe csak akkor bonyolódtak, ha a lekipasztort eretnekgyanusnak találták.*³¹ Ez a látogatás azonban ellentétben a korábbi szokásokkal nem orvosolta helyben a problémákat, hanem megidézte a plébánost az egyházmegyi zsinatra, ahol felelősségre vonták a problémák miatt.

3. A Trienti Zsinat határozatai a visitatio canonica-ról

A zsinat VI. XIII. és XIV. ülészakán foglalkozott a visitatio canonica-val a püspököknek ezzel a fontos kötelességével. Erre az időre ugyanis az egyházlátogatások ez a módja a háttérbe szorult. Nagyban hozzájárult a reformáció elterjedéséhez. Ezért a Trienti Zsinat atyái fontosnak tartották a püspökök figyelmét föl hívni erre a súlyos kötelességükre. A zsinat határozata alapján a visitatio alól senki nem mentesülhet. *Capitula cathedralium et aliarum maiorum ecclesiarum illorumque personae nullis exemptionibus, consuetudinibus, sententiis,*

²⁹ *A Csanádi püspökség története (1243-1307)* Makó, 1933. 106.

³⁰ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógua 9. Esztergomi főegyházmegye I. A-K* (szerk.) HEGEDŰS, A.- TÓTH, K., Esztergom 2000.19.

³¹ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógua 9. Esztergomi főegyházmegye I. A-K* (szerk.) HEGEDŰS, A.- TÓTH, K., Esztergom 2000.19.

*iuramentis, concordiiis, quae tantum suos obligent auctores, non etiam successores, tueri se possint, quo minus a suis episcopis et aliis maioribus praelatis per se ipsos solos, vel illis quibus sibi videbitur, adiunctis, iuxta canonicas sanctiones toties, quoties opus fuerit, visitari, corrigi et emendari etiam auctoritate apostolica possint ez valeant.*³²

A zsinat XIII. ülészakán elrendelte a püspökök kötelező helyben lakását, hogy könnyebben tudjanak ügyelni a rájuk bízottakra: (...) *quae ad iurisdictionem pertinent episcoporum, út iuxta proximae sessionis decretum illi in commissis sibi ecclesiis eo libentius resideant, quo facilius et commodius sibi subiectos regere, et in vitae ac morum honestate continere potuerit: illud primum eos admonendos censet, út se pastores, non percussores esse meminerint, atque ita praeesse sibi subditis opertere, út non in eis dominantur, sed illos tanquam filios et fratres diligant, elaborantque, út hortando et monendo ab illicitis deterreant, ne, ubi deliquerint, debitis eos poenis coercere cogantur*³³

A zsinati atyák fontosnak tartják, hogy a vizsgálatot tartó püspök tartsa be hibák és bűnök orvoslása során a fokozatosság elvét. Azonban a vizsgálat fontosságára való tekintettel, kizárják annak lehetőségét is, hogy a vizsgált személyek

³² A székesegyházak és más nagyobb egyházak káptalanjai illetve tagjai (személyzete) nem védhetik ki – semmiféle kiváltsággal, szokással, ítélettel, esküvel, megegyezéssel, amelyek csak szerzőiket kötelezik és nem utódaikat –, hogy a kánoni rendelkezések szerint püspökeik és más fő prelátusaik, önmagukban vagy az általuk választott kísérettel meglátogassák, rendreutasítsák, vagy helyreigazítsák őket akár apostoli tekintéllyel is, ahányszor csak azt szükségesnek találják. *Canones et decreta sacrosancti concilii Tridentini*, Lipsiae, 1852. 41.

³³ (...) hogy a püspökök joghatóságára vonatkozóan néhány dolgot kijelentsen, hogy azok – a legutóbbi ülészak határozata szerint – a rájuk bízott egyházakban készségesen lakjanak s így még könnyebben, még alkalmasabban tudják alárendeltjeiket igazgatni, valamint az élet és erkölcsök feddhetetlenségében megtartani, úgy tartja jónak, hogy a püspököket elsősorban arra figyelmeztesse: emlékezzenek, ők pásztorok és nem hóhérok, az alájuk rendeltek fölött pedig úgy kell rendelkezniük, hogy ne uralkodjanak fölöttük, hanem fiakként és testvéreként szeressék őket, továbbá arra törekedjenek, hogy őket buzdításokkal és intésekkel térítsék el a törvénytelen dolgoktól, és így ne kelljen őket – amennyiben vétkeznek – előírt büntetésekkel kényszeríteni. *Canones et decreta sacrosancti concilii Tridentini*, Lipsiae, 1852. 65.

kibújjanak a vizsgálatot tartó püspök joghatósága alól, elkerülve a vizsgálatot, ezért kizárják a *visitatio* elleni föllebbezés lehetőségét is: (...) *ita statuit et decrevit: In causis visitationis et correctionis, sive habitatis et inhabilitatis, nec non criminalibus, ab episcopo, seu illius in spiritualibus vicario generali, ante definitivam sententiam ab interlocutoria vel alio quocumque gravimine non appelletur, neque episcopus seu vicarius appellationi huiusmodi tanquam frivola deferre teneatur, sed ea, ac quacunq̄ue inhibitione ab appellationis iudice emanata, nec non omni et consuetudine, etiam immemorábili, contraria non obstante, ad ulteriora valeat procedere, nisi gravamen huiusmodi per definitivam sententiam reparari vel ab ipsa definitiva appellari non possit, quibus casibus sacrorum et antiquorum canonum statuta illibata persistent.*³⁴

A zsinati atyák a XIV. ülészekon ismét visszatértek a *visitatio* egyetemességének megtartásához, sőt úgy határoztak, hogy egyetlen klerikus sem térhet ki a püspöki rendreutasítás alól még a *visitatio*-n kívül sem: (...) *et quibus nullus clericus per huius sanctae synodi statuta cuiusvis privilegii praetextu tutus censetur, quo minus iuxta canonicas sanctiones visitari, puniri et corrigi possit, si in ecclesiis suis resederint, quoscunq̄ue saeculares clericos, qualitercunq̄ue exemptos, qui alias suae iurisdictioni subessent, de eorum excessibus, criminalibus et delictis, quoties et quando opus fuerit, etiam*

³⁴ (...) a következőképpen határozott és rendelkezett: a vizitációra és rendreutasításra, illetve a kompetenciára és inkompetenciára, nemkülönben a bűnvádi eljárásokra vonatkozó ügyekben a püspök vagy a lelki ügyekben eljáró általános helynök végleges döntése előtt nincs helye föllebbezésnek az elsőfokú döntések ellen, sem bármilyen vélt sérelem okán. Továbbá sem a püspök, sem a helynök nem köteles figyelembe venni az ilyen komolytalan föllebbezéseket, hanem nyugodtan lefolytathatja az eljárást minden ellenkező bírói föllebbezés vagy tiltás, valamint bármilyen bevett eljárás és szokás ellenében – legyen az akár emberemlékezetet meghaladó. Ez alól csak az képez kivételt, ha az adott sérelmet a végleges ítélet nem képes orvosolni vagy a végleges ítélet ellen nem lehet föllebbezni, amely esetekben a szent és ősi kánonok rendelkezései változatlanul érvényesek. *Canones et decreta sacrosancti concilii Tridentini*, Lipsiae, 1852. 66.

*extra visitationem, tanquam ed hoc apostoli cae sedis delegati, corrigendi et castigandi facultatem habeant: quibuscunque exemptionibus, declarationibus, consuetudinibus, sententiis, iuramentis, concordiiis, que suos tantum obligent auctores, ipsi clericis, ac eorum consanguineis, capellanis, familiaribus, procuratoribus, et aliis quibuslibet, ipsorum exemptorum contemplatione et intuitu minime suffragantibus.(...)*³⁵

A Trienti Zsinat felsorolja a visitatio-ra kötelezettek sorát, valamint az idejét is. *Patriarchae, primates, metropolitani et episcopi propriam dioecesim per se ipsos, aut, si legitime impediti fuerint, per suum generalem vicarium aut visitatorem, si quotannis totam propter eius latitudinem visitare non poterunt, saltem maiorem eius partem, ita tamen, ut tota biennio per se vel visitatores suos compleatur, visitare non praetermittant.*³⁶

A zsinat továbbá azt is elrendeli, hogy a főesperesek az esperesek, akik eddig is jogosan végeztek vizitációkat területükön, továbbra is végezzék azt a püspök felügyelete alatt.

A káptalan által végzett visitatio-t először a püspöknek kell jóváhagynia, de a püspök joga továbbra is megmarad, hogy

³⁵ (...) e szent Zsinat rendelkezéseinek értelmében egyetlen klerikus sem tekintendő kiemeltnek – bármilyen kiváltságra hivatkozzon is –, mintha nem lehetne meglátogatni, megbüntetni, vagy rendreutasítani a kánonok előírásai szerint. E prelátusok (mint az Apostoli Szentszék által erre delegált személyek) kivétel nélkül mindnyájan rendelkeznek azzal a hatalommal – föltéve, hogy saját egyházukban laknak –, hogy a világi klerikusokat – legyenek akármilyen módon kivételezettek, akik egyébként az adott prelátus joghatósága alá tartoznak – a vizitáció idején kívül is rendreutasítsák és megbüntessék kihágásaikért, bűneikért és vétkeikért, ahányszor és amikor csak szükségesnek találják. Ezen klerikusokra, valamint hozzátartozóikra, káplánjaikra, háztartásukra, beosztottjaikra, vagy bárki másra nem vonatkozik semmi olyan kiváltság, külön rendelkezés, szokás, ítélet, eskü, megegyezés, amely csak azok szerzőit köti. *Canones et decreta sacrosancti concilii Tridentini*, Lipsiae, 1852. 88.

³⁶ Pátriárkák, primások, érsekek és püspökök kötelesek saját egyházmegyéjüket végiglátogatni személyesen, illetve akadályoztatásuk esetén, általános helynökükön vagy vizitátorukon keresztül. Ha az egész egyházmegye területét, annak jelentős méretei miatt, nem tudják végiglátogatni egy esztendő alatt, akkor legalább a nagyobb részét látogassák meg úgy, hogy az egész területet bejárják két év leforgása alatt, vagy személyesen, vagy vizitátoraik által. *Canones et decreta sacrosancti concilii Tridentini*, Lipsiae, 1852. 156.

meglátogassa ezen egyházakat. A látogatást követően a főesperesek egy hónapon belül kötelesek a püspöknek beszámolni a látogatás eredményéről. A zsinat meghatározza a *visitatio* célját is: *Visitationum autem omnium istarum praecipuus sit scopus, sana orthodoxamque doctrinam expulsis haeresibus inducere, bonos mores tueri, parvos corrigere, populum cohortationibus et admonitionibus ad religionem, pacem innocentiamque accendere.*³⁷

A zsinat rendelkezik arról is, hogy a látogatás ne legyen fényűző és ne terhelje meg a meglátogatott plébániát. A látogatásért külön fizetést, ajándékot nem fogadhat el a látogatást végző személy, csak ételmezt, és azt is mértékletesen a látogatás idejére. Lehetősége van arra is a meglátogatottnak, hogy vagy pénzben kívánja odaadni a megállapított összeget, vagy természetben, a helyi szokás szerint. Ahol viszont nincs szokásba a *visitor* ételmezése, vagy az ételmezés pénzben történő megváltása, hanem minden ellenszolgáltatás nélkül történik, ott továbbra is megmarad ez a szokás. Amennyiben a *visitor* többet számolna föl, köteles egy hónapon belül kétszeresen visszafizetni az összeget.

4. A török hódoltság idejének egyházlátogatásai

A veszprémi egyházmegye első ismert *visitatio*ja 1554-ben, a zalai főesperességben történt. Erről a látogatásról jegyzőkönyv is fennmaradt. Az *1554. évi látogatást, mely a reformáció*

³⁷ Mindezen látogatásoknak legfőbb célja, hogy az eretnekségek kiűzése által elvezessenek a sértetlen és igazhitű tanításra, megőrizték a jó erkölcsöket, helyreigazítsák az elhajlókat; a népet buzdításokkal, intésekkel a vallásra, békére és feddhetetlenségre vezessék; valamint olyan dolgokat érjenek el, amelyek a vizitátorok legjobb belátása szerint és az adott időnek, helynek és lehetőségnek megfelelően a hívek valódi javára válnak. *Canones et decreta sacrosancti concilii Tridentini*, Lipsiae, 1852. 156.

*kezdeti korszakára esik, Köves András zágrábi püspök rendeletére Szepetneki Gáspár mester, örkanonok végezte el.*³⁸

Miután a török csapatok elfoglalták az ország középső részét a területén lévő püspökségek csak névlegesen lettek betöltve. Voltak főpásztorok, akik csak választott püspökként éltek, nem nyertek pápai megerősítést, voltak, akik igen. Az egyházmegye főpásztora távol az egyházmegyéjétől élt, valamely káptalan tagjaként és élete során soha nem léphetett egyházmegyéje területére. A Csanádi Egyházmegyében Persei Melegh Boldizsát (1572-1582) püspöktől maradt fön dokumentum, melyben közvetlenül a Szentszékhez fordult, *hatalmazza fel az Orsován, Hacakon és Szegeden letelepedett ferencrendieket egyházmegyéje híveinek látogatására és bízza meg őket a lelkipásztorkodással. XIII. Gergely pápa ezt a kérelmét is teljesítvén: a misszió-lelkipásztorkodást a ferencrendiek vették átt.*³⁹

A Forgách Ferencz primás alatt 1611-ben tartott nagyszombati tartományi zsinat elrendelte, hogy a magyar püspökök a trienti zsinat értelmében, megyéiket évenként meglátogassák. Ott, ahol a török nem foglalta el az egyházmegye területét ez lehetséges is volt. Ahol viszont megszállta, ott a püspök nem lakhatott helyben, csak megbízottjai útján, kísérelhetett figyelemmel a megmaradt hívek életének alakulását, de érdemben nem tudott segíteni.

A ferencesek mellett a nagy paphiány miatt licenciatusok is működtek a hódoltsági területeken. Pázmány Péter említi először a licenciátusokat, mint laikus kísérelőket. Nagy lelki segítségére voltak a pap nélkül maradt híveknek. Az 1629-es zsinat határozta meg, hogy milyen feladatokat végezhetnek. Ennek értelmében elláthatták mindazokat a teendőket, amelyeket csak

³⁸ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 4. Veszprémi egyházmegye, (szerk.) DÓKA, K., Budapest, 1997. 10.*

³⁹ JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1552-1608)*, Makó, 1935. 114.

*pap láthatott el. (a misézést, a gyóntatást és a betegek kenetét kivéve) Kereszteltek, a házasságot megálddhatták, haldoklókat előkészíthettek, temethettek, körmeneteket vezettek, előimádkoztak, felolvashatták az evangéliumot és előre – pap által – készített prédikációt felolvashattak. Ruházatukban is meg kellett különböztetni magukat a felszentelt papoktól. Így fekete papi talárt és karinget viseltek.*⁴⁰

A Pázmány Péter nagyszombati egyházkormányzati idején készült jegyzőkönyvek szerkezete eltér a korábbiaktól. *Ezekben ugyanis már sokkalnagyobb hangsúlyt kapott a plébániák felszereltsége és a plébánosok jövedelmeinek összeírása. Emellett természetesen megtörtént, bár a háttérben maradt, a protestáns lakosság számbavétele és a plébánia lelki életének leírása.*⁴¹

A Győri egyházmegyében 1641-ből maradtak fenn az első egyházlátogatási jegyzőkönyv, mely részletesen kérdezi a plébánia állapotáról a plébánost.⁴²

Széchenyi György (1643-1644) kinevezett csanádi püspök, később esztergomi érsek, miután Kollonich Lipót gróf, bíboros, győri püspök egy licenciátus előtt kötött házasságot érvénytelennek nyilvánított, megvédte a licenciátusok előtt kötött házasság érvényességét a következő kijelentést téve: *A trienti zsinat határozatai értelmében a licenciátus előtt kötött*

⁴⁰ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Katalógusa 2. Váci egyházmegye, (szerk.) PATKÓÉ K. M., Budapest, 1997. 13; vö. SZUROMI, Sz.A., A Pázmány Péter (1616-1637) által összehívott zsinatok tekintélye és rendelkezései, in *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis IV*, Budapest, 2008. 21-26.*

⁴¹ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi főegyházmegye I. A-K (szerk.) HEGEDŰS, A.- TÓTH, K. Esztergom, 2000.21.*

⁴² 1. A templom külső és belső leírása. 2. A templom felszerelése. 3. Az egyház birtokai és jövedelmei. 4. A plébános személyi adatai. 5. A plébánosi javadalom. 6. A plébános stóla-jövedelme. 7. Iskolaügy (az iskola birtokai, a tanító személyi adatai, jövedelme). *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6. Győri egyházmegye, (szerk.) DÓKA, K., Budapest, 1998. 11.*

*házasság érvényes.*⁴³ Ezzel a licenciátusok munkájának nagyrabecsülését is megerősítette.

Szenttamási Zongor Zsigmond (1644-1648) kinevezett csanádi püspök már kinevezése évében a szegedi ferencendi klostrom főnökét kinevezte egyházmegyéje püspöki helynökének és felruházta őt főpásztori hatalommal, reábizta hívei lelki gondozását.⁴⁴

A ferences házfőnökkel összeíratta az egyházmegye birtokai, valószínűleg azokat, melyeket a ferencesk látogattak. Rendszeres kapcsolatot tartott helynökével. X. Ince pápa trónralépése után Zongor a következőket írja a ferences házfőnöknek: *Im a mostani szentséges pápánk in initio ingresionis sui regiminis megajándékozta a Krisztus híveit és jubileumot bocsátott minden diöcesisekre, az okáért én is hivatalom szerint im megküldöttem, kérvén Atyaságodat, méltóztassék annyi fáradságot tenni (minthogy én nem tudom, kik vannak azon provinciában), hanem kegyelmed minden rendeket, plébánusokat és egyéb rendben való frátereket convocáljon és adja eléikbe, hogy alkalmaztassák magokat az ő Szentsége akaratjához és mihelen kezökhöz jön a jubileum, két hét alatt promulgálják az bullának continentiája szerint.*⁴⁵

Zongor püspököt követő akadályozott főpásztorok mindegyike a szegedi ferences házfőnököt tette meg helynökévé.

Erdödi Pálffy Tamás (1653-1657) felszentelt és megerősített csanádi püspök nem csak távolról szemléli egyházmegyéje sorsát, hanem energikus magatartásával eléri, hogy a hódoltsági területről a hívek a püspök számára az adót Nagyszombatba vitték. Ugyanakkor megígérte a híveknek, ha gondjuk van, bizalommal forduljanak hozzá és képviseli őket a

⁴³ JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1608-1699)*, Makó, 1936. 47.

⁴⁴ JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1608-1699)*, Makó, 1936. 51.

⁴⁵ JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1608-1699)*, Makó, 1936. 52.

nádornál vagy a királynál. A szentségek kiszolgáltatásához szükséges olajokat is biztosította. A szegedi házfőnökhöz írt levele utószavában írja *Sacrum oleum transmisi Vestrae Paternitai*⁴⁶ Felhatalmazást ad helynökének a püspöknek fenntartott bűnök feloldására is és ha szükséges küldjön Tápéra szerzeteseket. *Pro casibus reservatis facultatem do, ut cum suis conventualibus patribus possit dispensare, et ubi de repente necessitas exigit, ad Tape etiam patres mittat.*⁴⁷

Telekessy István (1689-1699) püspök Győrben élt, az egyházmegyéjének török alól felszabadult részére lelkipásztorokat küldött élükre főesperest rendelt. A török alatti rész lelkipásztori ellátásával, még mindig a Szeged-Alsóvárosi ferences házfőnököt bízta meg. *Megértem, hogy kegyelmed a szegedi guardiánságra emelkedett, kihez képest nemcsak kegyelmednek concedálok a vicariusságot, de kérem is szeretettel, viselje gondját a szegény juhoknak, szinte annyi authoritást engedek kegyelmednek, amennyi magamnak vagyon, tam quoad casus reservatos, quam quoad alias functiones ecclesiasticas.*⁴⁸

5. Az újraterelített plébániák első püspöki látogatása

A Váci egyházmegye török uralom alóli felszabadítást követő első visitatió-ja 1697-ben készült. *Készítője Bendő István kishógrádi esperes vicarius. 41. helyiséget írt össze, ezek közül 27 valóságos filia volt. Ez azt jelenti, hogy az első visitatió készülésekor 14 falunak volt saját plébániája, ill. plébánosa.*⁴⁹

⁴⁶ JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1608-1699)*, Makó, 1936. 78.

⁴⁷ JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1608-1699)*, Makó, 1936. 79.

⁴⁸ JUHÁSZ, K., *A csanádi püspökség története (1608-1699)*, Makó, 1936. 125.

⁴⁹ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 2. Váci egyházmegye*, (szerk.) PATKÓNÉ, K. M., Budapest 1997. 13.

Várad török uralom aloli fölszabadításánál jelen volt Benkovich Ágoston váradi püspök is. Ekkor már Bihar vármegye főispánja volt. Amikor a török csapatok megadták magukat a táborban hálaadást tartott: *S midőn a hirtelenében hevenyészett oltár elé lépett, hogy megtartsa az ünnepi hálaadást: térde megtört, de lelke felmagasztosult az örömtől. Hazájának egy darab földje lett ismét szabad, s ez a föld éppen az ő öröksége. Szent László váradi püspöksége volt.*⁵⁰

Benkovishnak első dolga volt, hogy a püspökség birtokviszonyait rendezze. Majd négy fővel újraalapította a káptalant, melynek a király visszaadta hiteleshelyi megbízatását. Várad teljesen kihalt, a középkori székesegyháznak Szt. László templománam már a helye is ismeretlen. A ferencesek mellett a jezsuitákat is letelepítette és az oktatást rájuk bízta. Három plébániát állított föl, Szilágysomlyót, Kárásztelket és Belényest igen kisszámú katolikus hívővel. Elkezdte székesegyházának építését, de halála megakadályozta befejezését.

Gróf Csáky Imre váradi püspök működését a Rákóczi szabadságharc kitörése akadályozta. Csak 1713-ban tudott Váradra költözni. A következő évben erősítette meg a Szentszék, hogy megtarthatja a kalocsai érsekség mellett a váradi püspökséget és a pozsonyi prépostság birtokait is. 1715-ben Békés-Gyulán, majd Endrődön alapít plébániát.

Kalocsai érsekként (1710-1732) 1717-ben, 1722-ben, 1728-ban tartott visitatiót egyházmegyéjében.⁵¹

Az első visitatio a váradi egyházmegyében a Csáky Imre elhunyt után káptalani helynökké választott Forgách Pál nevéhez fűződik, aki megválasztását követően körlevelet intézett az egyházmegye papságához, útmutatást adva nekik a

⁵⁰ BUNYITAI, V., *A váradi püspökök*, Debrecen, 1935. 159.

⁵¹ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1. Kalocsai főegyházmegye*, (szerk.) DÓKA, K., Budapest, 1998. 14.

lelkipásztorkodásban, és *Debrecen, Gyula, Endrőd egyházaiban főpásztori látogatást tett.*⁵²

Második visitációról gróf Csáky Miklósnak idejéből értesülhetünk. 1739. májusban főpásztori körútra indult egyházmegyéjében. A visitatio eredményeként írja, hogy: *Négy vármegye, a páratlanul nagy Bihar, továbbá Békés, Kraszna és Középszolnok tartoznak hozzá, de e roppant területen protestánsok és görög keletiek özönében nincs több mint huszonnégy plébános és három ideiglenes lelkész ugyanannyi kántortanítóval.*⁵³

A plébánosok fizetését a püspök biztosítja, mert a hívek kis száma miatt nem tudják őket eltartani. Az egyházmegye templomainak állapotáról a következőket írja: *Templom az egyházmegyében csak Váradon, Debrecenben, Szilágysomlyón, Gyulán, Szőlősn, Kárásztelken és Belényesen van, az utóbbi még felette kicsiny is Kápolna: Székelyhidon, Diószegen, Margitán, Belényesen. A többi helyeken a lelkészi lakban, mely közönséges parasztház, tartják az istentiszteleteket. Egyházi szerelvényekről is többnyire a püspök gondoskodik... nincs székesegyház, nincs papnövelde, nincs a püspöknek lakása se.*⁵⁴

Belényesi visitatio leírásából értesülhetünk a visitatio menetéről is, ahol a püspök jegyzőkönyvbe mondta a következőket: *Szent Ágota kéttornyú csúcsíves egyháza a város felett emelkedő magaslaton romokban hever, a katolikusok most benn a városban egy kis fatornyú, sekrestye és szentély nélkül szűkölködő templomot használnak. A plébános Kovács Mihály, egy kis faházban tengődik. Híveinek száma 69.*⁵⁵ A püspök itt bérmálást végzett és három kisharangot szentelt, majd tovább ment Rézbányára.

⁵² BUNYITAI, V., *A váradi püspökök*, Debrecen, 1935. 285.

⁵³ BUNYITAI, V., *A váradi püspökök*, Debrecen, 1935. 262.

⁵⁴ BUNYITAI, V., *A váradi püspökök*, Debrecen, 1935. 262.

⁵⁵ BUNYITAI, V., *A váradi püspökök*, Debrecen, 1935. 249

A Pécsi Egyházmegyében, mely a török uralom alatt gyakorlatilag megszűnt, csak a Rákóczy szabadságharc után indulhatott meg az élet. Az első visitatoria 1720-ban *Bohus Imre székesegyházi kanonok* kapott megbízatást. Az eredeti jegyzőkönyvek nem maradtak meg. A következőre 1929-ben került sor. Ekkor már viszonylag konszolidálódott állapotokat ismerhetünk meg. Közel 60 plébánia működött már az egyházmegye területén.⁵⁶ Az Egri Egyházmegyében a török kiűzését követően az első visitatoria 1746-ban került sor.⁵⁷ A XVIII. sz. közepén 1748-ban a győri (székesegyházi kerületben az 1641-ben végzett visitatio-nál részletesebb pontok alapján vizsgálta a vizitátor a plébániákat.⁵⁸

⁵⁶ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 7. Pécsi egyházmegye*, (szerk.) DÓKA, K., Budapest, 1999. 14.

⁵⁷ I. Egyház és a lakosság: - anyaegyház-e vagy filia, milyen távolságban az anyaegyháztól, volt-e korábban plébánia, a jelenlegi mióta működik, - van-e templom, milyen az állapota, állaga, - tartozik-e hozzá alapítvány, mennyi a jövedelem, rendben vannak-e a számadások, - miből áll a templom berendezése, - milyen a temetők állapota, vannak-e szobrok keresztelők, - ki a kegyúr, - vannak-e vallásos társulatok, - mennyi a lakosság száma, milyen vallási összetétele, életvitele, - vannak-e búcsúk, körmenetek, - a más vallásúak számára van-e templom, oratórium.

II. A plébános és az egyház szolgálói:

- milyen a plébános kora, képzettsége, nyelvismerete, hol voltak eddigi szolgálati helyei, - milyen az életmódja, házanépe, viszonya a kegyúrral, - hogyan szolgáltatta ki a szentségeket, - vannak-e más vallású papok, köztük mennyi a görög katolikus, - milyen állapotban van a plébánia épülete, - mennyi a stóla, - tartozik-e a plébániához jobbágytelek, - van-e tanító, kántor, sekrestyés, bába, - mennyi ezek jövedelme, - dolgoznak-e másutt is, - filia esetében létre kell-e hozni plébániát, fenn tudják-e tartani a hívek és a kegyúr. *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 5. Egri egyházmegye*, (szerk.) DÓKA, K., Budapest, 1998. 12.

⁵⁸ a) A templomra vonatkozó kérdőpontok: - anyaegyház, vagy filia-e, -mi a templom titulusa, mikor szentelték fel, - vannak-e ereklyék, - milyen a templom állapota, kinek kötelessége a fenntartás, -van-e a templomnak telke, ebből mennyi jövedelme származik, -van-e végrendeleti hagyaték, ez mennyit jövedelmez, - van-e készpénz, mennyi a kihelyezett tőke, rendszeresen fizetik-e a kamatokat, -vannak-e alapítványok, - milyen a templom felszerelése (oltárok, oltárkő, szent edények, könyvek) - milyen a temető állapota, - vannak-e vallásos társulatok, körmenetek, - ki a kegyúr, - más vallásúaknak vannak-e templomaik, -

b) A plébánosra vonatkozó kérdések: - világi, vagy szerzetes-e, - neve, kora, iskolája, eddigi állomáshelyei, - milyen viszonyban van a híveivel, elöljáróival, a kegyúrral, - hogyan szolgáltatta ki a szentségeket, - a nem katolikusoknak vannak-e papjaik.

c) A hívekre vonatkozó kérdések: - a lakosság nyelve, vallása, - részt vesznek-e a szentmisén, - megtartják-e az ünnepeket, - eleget tesznek-e anyagi kötelezettségeiknek.

Az Esztergomi Főegyházmegyében Batthyány József érsek (1776-1799) az egyházmegye 1776-os felosztását követően végzett részletes felmérést. Ekkor a jegyzőkönyvek megadott részletes kérdéssor alapján készültek. A jegyzőkönyvek minden esetben a hely és időpont megjelölése után a jelenlévők felsorolásával kezdődnek.⁵⁹

A Székesfehérvári Egyházmegye 1777-ben történt megalapítása után első püspöke, Nagy Ignác (1777-1789) a következő évben 1778-ban végiglátogatta az egyébként a többi

d) A plébánia jövedelmével kapcsolatos kérdések: - van-e plébánia épület, milyen az állapota, - milyen alapítványok, ingatlanok és egyéb jövedelemforrások vannak, - milyen a stóla díjszabás, mennyi a stóla összege, - a más vallású papok jövedelme.

e) Az egyházi alkalmazottak(kántor, iskolamester, harangozó, sekrestyés stb.) és azok jövedelmére vonatkozó kérdések. *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6. Győri egyházmegye*, (szerk.) Dóka, K., Budapest, 1998.11-12.

⁵⁹ Az alábbi pontok szerint történt meg a plébánia felmérése: 1. a templom földrajzi fekvése, pontos tájolása, a templom, a harangtorony és a plébánia épület állapota. Itt került sor a templom építéstörténetének, valamint a plébánia életében bekövetkezett nagyobb katasztrófák (tűzvész, árvíz, stb.) leírására is. 2. A templom külső és belső képe, épület anyaga, méretei, benne lévő oltárok, mellékoltárok, szobrok, stb, száma. Templom titulusa, búcsúja. 3. Templom és sekrestye berendezése. 4. A plébánia jövedelme, filiák szerint részletezve. 5. A temető állapota. 6. A plébánia területén működő vallásos társulatok. Ezek története, alapítója, működési szabályzatuk. 7. A plébános képzettsége, kora, előző hivatalainak felsorolása. 8. Istentiszteleték rendje, hitoktatás. 9. A szentségek kiszolgáltatásának körülményei. Ebben a pontban a hét szentség mindegyike külön bekezdést kapott, ahol részletesen felsorolták a rájuk vonatkozó adatokat. 10. Temetés szertartásának leírása. 11. A plébánia könyvtára, levéltára a könyvek tételes felsorolásával. 12. A plébános jövedelme filiák szerint részletezve. 13. Az iskolamester jövedelme és feladatköre, 14. A plébánián működő káplánok feladatai, jövedelmei. 15. A plébániaépületben és körülötte dolgozó házi személyzet leírása. 16. A templom fentartásában közreműködő személyek (egyházi, kántor, stb.) 17. A plébánia földesura és kegyura. Ebben a pontban külön ki kellett térni arra az esetre, ha a kegyúr esetleg nem teljesítette rá rótt feladatait. 18. A plébánia lakossága (száma, rétegződése, nyelve, vallási megoszlása, nemzetisége, erkölce, stb.) 19. A plébánia földrajzi kiterjedése, határai. Itt került sor a filiák templomainak leírására is. 20. A plébánis területén lévő kisebb templomok, kápolnák, keresztek. 21. A plébánia területén élő klerikusok, szerzetesek, apácák. 22. A plébánia területén élő görög katolikusok, örmények, rutének. 23. A plébánia területén élő más vallásúak, ortodoxok. 24. A plébánia területén élő zsidók. 25. A plébánia területén élő evangélikusok és református lakosság. 26. A plébánia területén lévő olyan helyek, amelyek lelkipozását a katolikus plébános nem tudja ellátni. 27. A plébánián lévő kegyes alapítványok és felhasználásuk. *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi főegyházmegye I. A-K* (szerk.) HEGEDŰS, A.- TÓTH, K., Esztergom, 2000.21-22.

egyházmegyéhez képest kisebb egyházmegyéje plébániáit. A vizsgálat kérdései széles skálán mozognak és nagyon részletes képet adnak a plébániák állapotáról.⁶⁰

Ugyancsak 1778-ban történt az első visitatio a Szombathelyi Egyházmegyében egy évvel az alapítás után. Szily János az egyházmegye első püspöke végezte. Bár a területén korábban is voltak visitatiók úgymint a Győri Egyházmegyei, Veszprémi egyházmegyei és a Zágrábi egyházmegyei részeken.⁶¹

6. A XIX. század plébánia látogatásai

A Trienti Zsinat óta eltelt időben a zsinat *visitatio canonica*-ra vonatkozó kánonjai hatékonyan kerültek átültetésre a mindennapi gyakorlatba. Kazaly Imre a váci papnövelde egyházjog tanára e század végén kiadott tankönyvében a következő módon összegzi a püspöki látogatásra vonatkozó

⁶⁰ 1. Milyen a templom épülete, mikor építették, restaurálták, ki és mikor szentelte, vagy csak meg van áldva, elegendő-e a lakosság befogadására; vannak-e alapítványok? 2. Mi a templom titulusa, kinek tiszteletére vannak szentelve az oltárok, vannak-e szőnyegek, terítők, hordozható oltárok? 3. Van-e külön búcsúja, vannak-e ereklyék? 4. Milyen az istentiszteletnek nyelve, rendje, milyen nyelven gyóntatnak; tartanak-e rózsafüzért? 5. Tisztelettel őrzik-e az oltáriszentséget, ég-e az örökmécses? 6. Milyen a templom felszerelése? 7. Van-e gyóntatószék, ha nincs, hol lehet gyónni; van-e kriptá? 8. Van-e torony vagy harangláb; a harangok száma, súlya, mikor szentelték, kinek a tiszteletére? 9. Hol van a temető, a templom körül, vagy az új rendelkezéseknek megfelelően kívül a falon? 10. Vannak-e egyéb templomok, káponák, keresztek, szobrok? 11. Ki és mikor alapította a plébániát, tartozik-e hozzá valamely alapítvány; van-e kápláni állás? 12. Élnek-e szerzetesek, van-e szegényház, iskola, van-e rájuk alapítvány? 13. Van-e más vallású pap, tanító; élnek-e lakosok vegyes házasságban? 14. Van-e a plébánosnak beltelke? 15. Van-e kültelke, ha igen, ki műveli, mennyi a jövedelem? 16. Szerzetes-e a plébános, vagy világi pap; milyen nemzetiségű, hol szolgált eddig, hol tanult? 17. Milyen nyelven beszél, hogyan él, méltón tartja-e az istentiszteleteket? 18. Hogyan vezeti az anyakönyveket, jegyzőkönyveket elkészíti-e a szükséges leltárakat? 19. A hívek járnak-e istentiszteletre, a gyerekeket elküldik-e iskolába, vannak-e elváltak; mennyi a lakosság létszáma? 20. Ki a templomgondnok, sekrestyés, harangozó, hogyan végzik feladatukat? 21. Ki a tanító, mi a végzettsége, mennyi a jövedelme? 22. A bába milyen vallású, érti-e a dolgát? 23. a filiák adatai. *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 3. Székesfehérvári egyházmegye*, (szerk.) DÓKA, K., Budapest, 1997. 10-11.

⁶¹*Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8. Szombathelyi egyházmegye*, (szerk.) DÓKA, K., Budapest, 1999. 11.

Trienti Zsinat rendelkezésait: *A feügyeleti jognál fogva (melyet maga az episcopus név is jelez) a püspökök fel vannak hatalmazva egyházmegyéjüket időnként meglátogatni, hogy személyes látás és tapasztalás nyomán ismerhessék meg a megye állapotát, shogy a hívő népnek és a megyebeli papságnak hitéről s erkölcsiről s a netán lábra kapott visszaélésekről tudomást szerezhessenek maguknak.*⁶²

Kazaly pontokba gyűjtötte össze a Trienti Zsinat által hozott, püspöki látogatásra vonatkozó törvényeket:⁶³ *Megjegyzi azonban, hogy jelenleg e törvény szigora már elenyészett, mert püspökeink a megye látogatás kötelmét csak akkor teljesítik, midőn a bérálás szentségének kiszolgáltatása végett bizonytalan s tetszésüktől függő időközönként megyéiket beutazzák. Minthogy azonban az alespereseknek köteleességük kerületeiket évenként meglátogatni s a látogatás eredményéről a*

⁶² KAZALY, I., *Katholikus egyháztan kézikönyve I.* Vác 1888. 188.

⁶³ a) Minden püspöknek kötelezése megyéjét évenként; ha pedig a megye terjedelmesebb lenne, minden két évben vagy személyesen, vagy helynöke, avagypedig e célra választott visitator által meglátogatni.

b) A püspöki látogatás kiterjed a megye területén lakó valamennyi egyházi személyek és az ugyanott létező sz. helyekre; – tehát a kiváltságos személyekre és egyházakra is. De megjegyzendő, hogy a püspök megyelátogatás alkalmával csak azon esetben avatkozhatik a klastromi fegyelembe, ha a szerzetes főnök a püspök ismételt intelme dacára sem akarná megbüntetni a klastromban elkövetett vétkeket, vagy megszüntetni a lábra kapott visszaéléseket.

c)(...) külsőleg teljesítik-e a lelkészek kötelmeiket; minő azok magánélete? Vigasztaló vagy elszomorító képet nyújt-e a népnek vallási és erkölcsi állapota? Minő állapotban vannak a templomok s a hozzájuk csatolt épületek és egyházi szerek?

d) Ha a püspök a látogatások alaklámával hiányok nyomára jönne: azok megszüntetésére legott intézkedhetik, s noha ily esetben kellő szigorral járhat el: de eljárásában zsarnoki önkényt tanúsítania, vagy valóságos törvénykezést gyakorolnia tilos. (...) a törvényes püspöki intézkedést még az apostoli sz. székhez intézett fellebbezés sem függeszti föl; kvéve azon esetet, ha a psüpök valóságosan bíraskodást gyakorolt volna.

e) A püspöknek jogában áll a megyei látogatással járó költségek fedezése céljából a lelkészekre bizonyos adót róni. Ezen adónem procurationak vagy portio kanonikának neveztetik s évenként csak egyszer vetkető ki a papságra.

f) A megyét látogató püspök a plébánosoktól költséges lakomát s pompás fogadást nem követelhet, ajándékot senkitől el nem fogadhat. KAZALY, I., *Katholikus egyháztan kézikönyve I.* Vác 1888. 190.

*püspököt értesíteni: főpásztoraink megyéik állapotáról folyton kellő tudomással bírnak.*⁶⁴

A XX. század elején az Esztergomi Főegyházmegyében a visitatio csak egy kérdőpontokból összeállított nyomtatvány kitöltéséből állott, amit postán a plébános megküldött. Majd Serédi Jusztinián bíboros működése alatt nyerte vissza jelentőségét a plébániák látogatásának és ellenőrzésének ez a módja.

7. A CIC(1917) a vizitációról

A CIC(1917) négy kánonban foglalja össze (343. c.–346.c.) a püspöki látogatással kapcsolatos a trienti zsinat által hozott kánonokat. A látogatás gyakoriságát 5 évben jelöli meg: *CIC(1917) 343 c. § 1 - Ad sanam et orthodoxam doctrinam conservandam, bonos mores tuendos, parvos corrigendos, pacem, innocentiam, et disciplinam in populo et clero promovendam ceteraque pro ratione adiunctorum ad bonum religionis constituenda tenetur Episcopi obligatione visitandae quotannis dioecesis vel ex toto vel ex parte, ita ut saltem singulis quinquenniis universam vel ipsi per se vel, si fuerint legitime impediti, per Vicarium Generalem aliumve lustrant.*⁶⁵

A látogatás kiterjed az hit tisztaságának védelmére, a hívek erkölcsi életére, a papság fegyelmére, mindarra, ami elősegíti a hit terjedését és megőrzését az adott plébánián. A kánon a püspök kötelességévé teszi a látogatás végzését, csak törvényes akadály esetén, például betegség, végezze helyette a látogatást

⁶⁴ KAZALY, I., *Katholikus egyházjogtan kézikönyve I.* Vác 1888. 190.

⁶⁵ CIC(1917) 343. k. 1. § Az igaz és katolikus tanítás figyelemmel kísérése, a jó erkölcsök védelme, a kicsinyek nevelése, a békének, az ártatlanságnak és a fegyelemnek a nép és a papság körében történő előmozdítása, valamint más egyéb, a fentiekkel kapcsolatos, a vallás javára intézendő teendők miatt a püspököknek évenként vagy teljesen vagy részben végig kell látogatniuk az egyházmegyéjüket úgy, hogy minden ötödik évben a egészet vagy saját maguk, vagy, ha törvényes okból vannak akadályoztatva, az Általános Helynök látogassa végig. *Codex iuris canonici*, Ratisbonae, 1919. 88-89.

az általános helynök, de nem más pap: *CIC(1917) 343 c.§. 2 - Fas est Episcopo clericos duos etiam e Capitulo sive cathedrali sive collegiali sibi adsciscere visitationis comites atque adiutores; eosque, quos maluerit, eligere, reprobato quocunque contrario privilegio vel consuetudine.*⁶⁶

A püspök szabadon választhat ki magának két klerikus, akik segítik a látogatás végzésében. Nem választhat laikust ebben a segítésben. A személyek megválasztásában teljesen szabadon dönthet, semmilyen előző privilégium nem gátolhatja a választásban: *CIC(1917) 343 c. § 3 - Si obligationi de qua in § 1, Episcopus graviter defuerit, servetur praescriptum can. 274, nn. 4, 5.*⁶⁷

Ha a püspök súlyosan elhanyagolja látogatási kötelezettségét a 274-es kánon 4. és 5. pontja alapján a metropolitára, vagy széküresedés esetén a tartomány legidősebb püspökére száll a látogatás joga: *CIC(1917) 344 c. § 1- Ordinariae episcopali visitationi obnoxiae sunt personae, res ac loca pia, quamvis exempta, quae intra dioecesis ambitum continentur, nisi probari possit specialem a visitatione exemptionem fuisse ipsis ab Apostolica Sede concessam.*⁶⁸

A látogatás kötelezettségének mindenki és minden alá van vetve, aki az egyházmegye területén él vagy elhelyezkedik. Ez alól csak az Apostoli Szentszéktől kapott speciális engedély mentesítheti az illetőt, vagy a helyet. Templomok, kápolnák,

⁶⁶ CIC(1917) 343. k. 2. §. A püspök a látogatásra kísérőként vagy segítőként magával vihet a székes- vagy a társaskáptalanból két papot; s azokat választhatja ki erre a célra, akiket szeretne, minden ezzel ellentétes privilégium vagy szokás ellenében is. *Codex iusris canonici*, Ratisbonae, 1919. 88-89.

⁶⁷ CIC(1917) 343. k. 3. §. Ha az 1. §-ban leírt kötelezettségeknek a püspök több rendben ("súlyosan") nem tesz eleget, a 274. kánon 4-5. jegyzeteit kell alkalmazni. *Codex iusris canonici*, Ratisbonae, 1919. 88-89.

⁶⁸ CIC(1917) 344.c.1.§. A püspöki látogatás kötelezettsége kiterjed azokra a személyekre, dolgokra vagy kegyhelyekre (még ha ki is vannak véve - a püspök joghatósága alól -), melyek az egyházmegye területén találhatóak, hacsak nem bizonyítható, hogy az Apostoli Szentszék speciális mentességet adományozott nekik a püspöki látogatás alól. *Codex iusris canonici*, Ratisbonae, 1919. 88-89.

temetők, iskolák, liturgikus tárgyak, minden a visitatio-nak vannak alávetve: *CIC(1917) 344 c. § 2 - Religiosos autem exemptos Episcopus visitare potest in casibus tantum in iure expressis.*⁶⁹

A püspöknek vagy az Apostoli Szentszéknek alárendelt apácazárdákat mindenre kiterjedően, ugyancsak az egyházmegyei jogú férfi és női szerzetesrendek házait is ötévente mindenre kiterjedő látogatásban kell részesítenie a püspöknek. Részlegesen kell megvizsgálnia a férfirend felügyelete alá tartozó apácazárdákat a klauzúrára vonatkozóan, a pápai jogú exempt papi kongregációk házait a templomra, sekrestyére, nyilvános kápolnára és gyóntatószékre vonatkozóan, stb. *A látogatás alkalmával a megkérdezett szerzetesek kötelesek az igazságnak megfelelő választ adni. Az előjáróknak tilos bármely módon a látogatás céljának megghiúsítása. Az istentiszteletet az exempt szerzetesek házaiban is ellenőrizheti.*⁷⁰ *CIC(1917) 345. c. Visitor, in iis quae obiectum et finem visitationis respiciunt, debet paterna forma procedere, et ab eius praeceptis ac decretis datur recursus in devolutivo tantum; in aliis vero causis, etiam tempore visitationis, Episcopus ad normam iuris procedat necesse est.*⁷¹

A vizitáció nem vezethet önkényeskedéshez, a püspöknek, vagy helyettesének atyai módon kell a vizsgálatot végeznie szorosan a jog előírása szerint: *CIC(1917) 346. c. Studeant Episcopi debita cum diligentia, sine inutilibus tamen moris, pastoralementem visitationem absolvere: caveant, ne superfluis sumptibus cuiquam graves onerosive sint, neve ratione visitationis ipsi aut quisquam suorum pro se suisve dona*

⁶⁹CIC(1917) 344.k. 2.§. A (püspöki joghatóság alól) kivett szerzeteseket a püspök csupán a jogban meghatározott esetekben látogathatja.

⁷⁰ BÁNK, J., *Kánonjog I.* Budapest, 1960. 721

⁷¹ CIC(1917) 345. c. A vizitátornak azokban a dolgokban, melyek a vizitáció tárgyára és céljára vonatkoznak, atyai módon kell eljárnia, az előírásoktól és szabályoktól eltérés csak **in devolutivo** (helyettesítés esetén) lehetséges; egyéb dolgokban azonban, a vizitáció ideje alatt is, a püspöknek a jog normái szerint kell eljárnia.

*quodvis genus petant aut accipiant, reprobata quavis contraria consuetudine; circa vero victualia sibi suisque ministranda vel procuraciones et expensas itineris, servetur legitima locorum consuetudo.*⁷²

Az ősi kánonok is kitértek már arra, hogy a püspöki látogatás nem jelenthet megterhelést a plébánia számára. A püspök nem kérhet fizetséget a látogatásért. Csak az utazás és az étellemezés költségeinek a megtérítése illeti meg a helyi törvényes szokások szerint.

A II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* határozatában az egyházmegyék határainak kialakítása kapcsán tesz említést a főpásztori látogatásról. Az *egyházmegye kiterjedése és lakosainak a száma általában olyan legyen, hogy a püspök egymaga tudja – munkatársaival – főpapi kötelességeit teljesíteni és főpásztori látogatásait megfelelően végezni, az egyházmegyéjében az apostolkodásnak összes műveit irányítani és egybehangolni. Ismerhesse elsősorban papjait, de az egyházmegye munkáiban számottevőbb szerzeteseket és világiakat is.*⁷³

Már a zsinat tanításában is megfigyelhető a személyes kapcsolatra való utalás. A látogatás tehát arra szolgál elsősorban, hogy a püspök találkozzon papjaival és azokkal a szerzetesekkel, világi munkatársakkal, akik az egyházmegyéje területén apostoli munkát végeznek.

⁷² CIC(1917) 346. c. Igyekezzenek a püspökök a vizitációt a kellő gondossággal, ugyanakkor fölösleges késlekedések nélkül elvégezni: óvakodjanak attól, nehogy túlzott költségekkel a meglátogatottak számára teherré váljon a látogatás, illetve hogy a látogatás okán ők maguk vagy bárkik az övéik közül maguknak vagy övéiknek bármiféle ajándékot kérjenek vagy fogadjanak el - mindenféle ezzel ellentétes szokással szemben is; a maguk és övéik számára szükséges élelemmel, az utazás megszervezésével és költségeivel kapcsolatban a helyi törvényes szokást kell betartani. *Codex iusris canonici*, Ratisbonae, 1919. 88-89.

⁷³ A II. Vatikáni Zsinat tanítása, (szerk.) CSERHÁTI, J.- FÁBIÁN, Á., Budapest, 1986. 170

8. A hatályos CIC három kánonja (396-398)

A hatályos Egyházi Törvénykönyv három kiemelt kánont sajátosan a kánoni vizitációnak szentel. A CIC can. 396 - § 1 úgy fogalmaz, hogy: *Tenetur Episcopus obligatione dioecesis vel ex toto vel ex parte quotannis visitandae, ita ut singulis saltem quinquenniis universam dioecesim, ipse per se vel, si legitime fuerit impeditus, per Episcoporum coadiutorem, aut per auxiliarem, aut per Vicarium generalem vel episcopalem, aut per alium presbyterum visitet.*⁷⁴ II. János Pál pápa a püspökről szóló *Pastores Gregis* kezdetű szinodus utáni buzdításában a következőket írja a püspöki látogatás lényegéről: *Amikor a püspök meglátogat egy plébániát, az adminisztratív ügyek vizsgálatát bízta munkatársaira, ő maga pedig a személyes találkozásra helyezze a hangsúlyt, elsősorban a plébánossal és papokkal. Ez az az alkalom, amikor közvetlenül végezheti népe körében az Ige, a megszentelés, és a lelkipásztori kormányzás szolgálatát, közvetlen kapcsolatba kerül az emberek gondjaival és félelmeivel, vágyaival és örömeivel, és mindenkiben ébreszteni tudja a reményt. Ekkor találkozhat közelebbről a szegényekkel, öregekkel és betegekkel is. A lelkipásztori látogatás így a népet békességben meglátogató Úr jelenlétének lesz jele.*⁷⁵

A CIC 396. kánonban említett öt év, (12. sz. melléklet) mely az CIC(1917) újítása nyomán a CIC-be is bekerült, utal a

⁷⁴ CIC 396. kán. 1.§. A megyéspüspök köteles az egyházmegyéjét évenként részben vagy egészében meglátogatni úgy, hogy legalább ötévenként az egész egyházmegyét személyesen, vagy ha törvényesen akadályoztatva, a koadjutor, a segédpüspök, az általános helynök vagy a püspöki helynök vagy más pap útján végiglátogassa. . Az *Egyházi Törvénykönyv*. A „*Codex iuris canonici*” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. ERDŐ P., Budapest, 1985, 1986, 1997. 344-345

⁷⁵ II. János Pál pápa *Pastores Gregis* kezdetű szinodus utáni apostoli buzdítása a püspökről, aki Jézus Krisztus evangéliumának szolgája, hogy a világ remélni tudjon, Budapest, 2004. 91.

püspöknek 5 évenkénti a Szentszék felé történő jelentéskötelezettségére is. A visitatiók anyaga adja a jelentés anyagát.

Valentín Gomez-Iglezias a következőket írja kommentárjában: *It should also be that the term of five years indicated for the pastoral visit is consistent with the provisions of canon 399 on the preparation of the report on the state of his diocese or the quinquennial report that the diocesan bishop must submit to the Roman Pontiff. A familiarity with the diocese resulting from the visit will facilitate the full and objective development of the quinquennial account or report.*⁷⁶

A látogatás pasztorális jelentőségét húzza alá a 396. kánon, melyben a püspök hármass feladatát legjobban teljesíteni tudja: *Therefore, the visit meets two fundamental needs of the munus pastorale of the bishop: a) to be informed directly and in detail on the state of the diocese (about persons as well as on the parochial communities, etc.) with regard for the content of the triple munus of the bishop (teaching, sanctifying and governing), information that effectively aids the bishop in determining the way to approach and handle the diverse concrete situation in order to take proper governance measures; and b) to stimulate all the faithful to cooperative action in the mission of the Church, each according to his or her own condition and office (cf. C. 208), through the exercise, more and more appreciated, of their own rights and obligations.*⁷⁷

⁷⁶ Azt is meg kell jegyezni, hogy az öt éves határidő, melyet a pásztori látogatásra előírnak, összefügg a 399. kánon rendelkezéseivel az egyházmegye helyzetéről készítendő összefoglalóról, illetve a tízévente esedékes jelentésről, melyet a megyéspüspök a római pápához köteles benyújtani. Az egyházmegye ismerete, mely a látogatásból következik, megkönnyíti a tízéves számvetés vagy jelentés teljes és objektív felállítását. *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law* edited by MARZOA, Á., MIRAS, J., and RODRIGUEZ-OCAÑA, R., Volume II/2. Wilson & Lafleur, Montreal, Canada, and Midwest Theological Forum, Chicago, Illinois, 2004. 832.

⁷⁷ Tehát a látogatás a püspök munus pastorale-jának két alapvető szükségletét szolgálja: a) hogy közvetlenül és részletesen tájékozódjon az egyházmegye helyzetéről (személyekről és közösségekről, stb. egyaránt), a püspök hármass munus-ára tekintettel (tanítás, megszentelés

A püspöki látogatás lelkipásztori fontosságát és nem adminisztratív végzését hangsúlyozza az Amerikai Kánonjogi Társaság kommentárja is a következőket írja idézve a Püspöki Szertartáskönyvet: *The Ceremonial of Bishop say: „The bishop in fulfilling the obligation to visit the parishes or local communities of his diocese should not appear to be satisfying a purely administrative duty. Rather the faithful should see in him the heard of the Gospel, the teacher, shepherd, and high priest of his flock.”*⁷⁸

Az olasz nyelvterület Pio Vito Pinto által szerkesztett alapvető kommentárja a következőkben látja a kánoni látogatás célját: *Közvetlen információ szerzés a lelki és anyagi állapotról valamint a szent és hithű tanításnak az állapotát megőrizendő. Védelmesni a jó szokásokat és megjavítani a rosszakat. Előmozdítani a szeretet tevékenységeket, a könnyörületességet. A papság és a hívek fegyelmét megszilárdítani. Valamint elősegíteni azt az apostoli munkát és mindazon kezdeményezéseket, amelyek a vallás javát kiterjesztik.*⁷⁹

és kormányzás), olyan információkról, melyek hatékonyan segítik a püspököt annak meghatározásában, hogyan jelenjen meg és kezelje a különböző konkrét helyzeteket annak érdekében, hogy megfelelő kormányzati intézkedéseket tegyen; és b) hogy minden hívőt együttműködő cselekvésre ösztönözzön az egyház küldetésében, kinek-kinek az ő saját helyzete és hivatala (Izd. 208. kánon) szerint, saját kötelezettségeik teljesítése és jogaik gyakorlása által egyre jobban megbecsülve. *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law* edited by MARZOA, Á., MIRAS, J., and RODRIGUEZ-OCAÑA, R., Volume II/2. Wilson & Lafleur, Montreal, Canada, and Midwest Theological Forum, Chicago, Illinois, 2004. 832.

⁷⁸ A „Püspökök Rendtartása” szerint: „a püspök az egyházmegyéjéhez tartozó egyházközségeket vagy helyi közösségeket illető látogatási kötelezettségének teljesítésekor nem tűnhet fel úgy, mintha egy egyszerűen adminisztratív kötelességet teljesítene. Inkább látniuk kell a hívőknek, hogy ő a Szentírás hírvivője, nyájának tanítója, pásztorja és főpapja”. *New Commentary on The Code of Canon Law commissioned by The Canon Law Society of America*, edited by BEAL, J. P., CORIDEN, J. A., GREEN T. J., Paulist Press, New York, N.X./Mahwah, N.J. 532.

⁷⁹ Informazione diretta sulla situazione spirituale e materiale e conservare la sana ed ortodossadottrina tutelare i buono costumi e correggerne i cattivi, prouomovere la caritaa, la pieta, la disciplina del popolo e del clero, favorire l’apostolato e tutte quelle iniziative che ridondano a bene della religione. *Commento Al Codice di Diritto Canonico*, Città del Vaticano, 241.

A látogatásnak tehát át kell tekintenie a teljes plébániai életet, hiszen a plébánia az a legkisebb egység melyben az egyes krisztushívők, klerikusok és laikusok egyaránt a püspökkel közösséget alkotva az egyházmegye élő köveiként, építik föl az egyházmegyét. A püspöknek tehát mindenre kiterjedően kell ismernie a rábízottakat. Ezt csak úgy tudja megtenni, ha közéjük megy és találkozik velük.

Kuminetz Géza a budapesti Kánonjogi Posztgraduális Intézet professzora a fentiekre is reflektálva úgy foglal állást, hogy: *A személyes jelenlét révén a püspök olyan információk birtokába jut, amit egyébként aligha lehet megszerezni, illetve ő maga is elbeszélgetve a munkatársaival, máris animálja őket, máris abba a helyzetbe kerülhet, hogy megszerzi bizalmukat. A hatékony kormányzó, megszentelő és tanító tevékenység nélkülözhetetlen eszköze az ilyen módszeres látogatás.*⁸⁰

Az elemzett kánon második paragrafusa további kiegészítéseket tartalmaz az eddig elmondottakhoz: CIC can 396. §. 2 - *Fas est Episcopo sibi eligere quos maluerit clericos in visitatione comites atque adiutores, reprobato quocumque contrario privilegio vel consuetudine.*⁸¹

A második paragrafus magyarázatában Pinto hangsúlyozza, hogy a püspök teljesen szabadon választja meg a látogatásban számára segítő személyeket és azok számát. Ebben semmiféle jogszokás nem gátolhatja. Jó, ha a püspök munkatársai a püspök keze alá dolgoznak. Előre felhívják a figyelmet arra, hogy milyen problémák vannak az adott plébánián. Szerencsés dolog, ha az esperes is jelen van a vizitáció alkalmával, hiszen ő jobban ismeri az adott plébánia körülményeit.

⁸⁰ KUMINETZ, G., *Megfontolások a püspök lelkipásztori látogatásáról*, In: *Kánonjog* X. évf. Budapest, 2008. 29-30.

⁸¹ CIC 396. k. 2.§. A püspöknek joga van a látogatáshoz társul és segítőül azokat a klerikusokat kiválasztani, akiket akar; el van vetve minden ellentétes kiváltság és szokás. Az *Egyházi Törvénykönyv. A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*, szerk., ford. és a magy. ERDŐ P., Budapest, 2001. 344-345.

A következő vonatkozó kánon a *CIC can. 397*, amely 1. §-ában úgy rendelkezik, hogy: *Ordinariae episcopali visitationi obnoxiae sunt personae, instituta catholica, res et loca sacra, quae intra dioecesis ambitum continentur.*⁸² Pinto szerint mindez azt mutatja, hogy a látogatás vonatkozik a papokra a lelkipásztorkodó szerzetesekre, a laikusokra, a hívők társulásai, (305.c) a bármilyen szintű katolikus iskolák (806) a kultikus használati tárgyak, az ereklyék, a szent képek, egyházi javak, a szent művészeti tárgyak és szent helyek a templomok, az oratóriumok és temetők vizsgálatára. (1205. c)⁸³

A püspöknek tehát, ha nem is személyesen, de segítőtársain keresztül meg kell látogatnia és vizsgálnia minden egyházi intézményt, helyet ellenőriznie kell a kultikus tárgyakat is.

A hivatkozott kánon 2. §-a (*CIC can. 397 § 2*) a következőket állapítja meg: *Sodales institutorum religiosorum iuris pontificii eorumque domos Episcopus visitare potest in casibus tantum iure expressis.*⁸⁴ A pápai jogú szerzetesi intézmények tagjai vizitációját illetően vö. 628. k. 2. és 3.§.; 637.k; 678. k.; 681.k.; 683.k. 1 és 2. §. Ha egyházmegyei jogú szerzetesrendről van szó, a püspöki vizitáció alá vannak rendelve, ha pápai jogú szerzetesrend házáról van szó, a püspök a lelkipásztorkodás területét érintő kérdésekben, valamint a szerzetesek által fenntartott és működtetett nyilvános kápolnában vagy templomban köteles a látogatást elvégezni.

⁸² CIC 397. kán. 1.§. A püspök rendes látogatása azokra a személyekre, katolikus intézményekre, szent dolgokra és helyekre terjed ki, melyek az egyházmegye területén vannak. A „*Codex iuris canonici*” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. ERDŐ P., Budapest, 2001. 346-347.

⁸³ Oggetto della visita sono: i presbiteri, i religiosi con cura di anime, i laici, la associazioni dei fedeli (can. 305), le scuole cattoliche di qualsiasi grado (806), gli utensili del culto, le reliquie, le immagini sacre, i beni ecclesiastici e le opere d'arte ed i luoghi sacri, cioè le chiese, gli oratori ed i cimiteri (can. 1205). *Commento Al Codice di Diritto Canonico*, 241.

⁸⁴ CIC 397. kán. 2. §. A pápai jogú szerzetes intézmények tagjait és házait a püspök csak a jogban említett esetekben látogathatja. A „*Codex iuris canonici*” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. ERDŐ P., Budapest, 2001. 346-347.

Domingo Andrés *Szerzetesjog* című művében, melyet külön a magyar olvasóknak állított össze, a 683. k. 1. és 2. § magyarázatában a püspök lelkipásztori látogatásáról, annak külső és belső fontosságáról ír.⁸⁵ Ennek alapján a *pápai követség székhelye ki van véve a kánoni vizitáció alól 336. c.*⁸⁶

Érdeemes egy pillantást vetnünk Valentín Gomez-Iglesias megfogalmazására, aki a következőket írja a három kánonnal kapcsolatos kommentárjában: *Canons 396-398 regulate the pastoral visit of the diocesan bishop to his diocese. Previously, it was better known by the title of canonical visit. „The pastoral visit is one of the certainly unique methods by which the bishop, between synods, may cultivate personal meetings with the clergy and the other faithful of the people of God, in order to get to know them and guide them, to exhort them to the faith and the practice of Christian life, as well as to see close up and appraise the actual effectiveness of the structures and instruments created for pastoral service.*⁸⁷

⁸⁵ Ez a látogatás alapvetően különbözik a 628. kánon 2. és 3. § által előírt látogatástól. A 678. kánon 1. §-ban megállapított püspöki hatalom jelenlévővé tételének rendkívüli, de nagyon hatásos módja. A kánon a püspök hatalmát és jogát fogalmazza meg ahhoz, hogy bármely intézmény tevékenységét és hozzájuk kapcsolódó lelkipásztori, apostoli és kultikus helyeket meglátogassa, ha ő maga bízza őket a szerzetesekre. A látogatás lényegi jellemzője a rugalmasan megállapított időszakosság, és az emlékezés arra, hogy a püspök személyesen – ha nem megbízottja tesz látogatást –, véget vethet az esetleg észlelt visszaéléseknek, ha az előljáró vonakodik eljárni. Bár a látogatás nem kötelező, a püspök, mint látogató megjelenésekor a szerzeteseknek nem szabad elfelejteni, hogy hatalma püspöki és teljes a látogatás alá eső tárgyakat és személyeket illetően; hatékony a helytelenségek és visszaélések orvoslására az eszközök megválasztása terén is; közvetlen és szabad, ami a látogatás módját illeti; törvényes kérdéseket tehet fel, és törvényes vizsgálatot indíthat meg, az igazságnak megfelelően. Szeretettel válaszolni kánoni kötelessége a szerzetesnek. A püspök a látogatás tárgyára vonatkozó kötelező határozatokat és utasításokat adhat ki. DOMINGO, J. A., *Szerzetesjog*, Budapest, 1999. 176-177.

⁸⁶ La sede della Legatione pontificia e essente dalla visita canonica (can. 336). *Commento Al Codice di Diritto Canonico*, 241.

⁸⁷ A CIC 396-397. kánonok szabályozzák a megyéspüspöknek az egyházmegyében teendő látogatását. Korábban ezt inkább kánoni látogatás néven ismerték. „A pásztori látogatás az egyik egyértelműen különleges módszer, mellyel a püspök a szinódusok között személyesen találkozhat a klerikusokkal és az Isten népéhez tartozó más személyekkel, hogy megismerje és vezesse őket, hogy buzdítsa őket a hitre és a keresztény élet gyakorlására, valamint hogy megvizsgálja és

Ezt a kánoni látogatást úgy értelmezi, hogy a püspökön keresztül Krisztus látogatja meg az övéit: *The pastoral visit is an apostolic action, an event of grace reflecting in some way the image of that exceptional and wonderful visit, by means of which the prince of the pastors (1 Pet 5:4), the bishop of our souls (cf 1 Pet 2:25), Jesus Christ has visited and redeemed his people (cf. Lk 1:68)*⁸⁸

A jelen fejezetben vizsgált utolsó kánon a CIC can. 398: *Studeat Episcopus debita cum diligentia pastorem visitationem absolvere; caveat ne superfluis sumptibus cuiquam gravis onerosusve sit.*⁸⁹ Ennek tükrében egyértelmű, hogy a püspök látogatását úgy kell végezni, hogy az ne rójon anyagi terhet a plébániára. Ez a kánon is visszautal az ősi kánonokra. Az okosság úgy kívánja, hogy a látogatás hasznos legyen, és ne merüljön ki egy külsőséges formalitásban, továbbá semminek sem szabad elkerülnie a püspök ellenőrzését. Azután, nem igazságos, hogy fölösleges kiadásokkal terheljék meg a plébániákat, különösen a szegényeket.⁹⁰

megbecsülje a pásztori szolgálatra rendelt rendszerek és eszközök aktuális eredményességét” *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law* edited by MARZOA, Á., MIRAS, J., and RODRIGUEZ-OCAÑA, R., Volume II/2. Wilson & Lafleur, Montreal, Canada, and Midwest Theological Forum, Chicago, Illinois, 2004. 831.

⁸⁸ A pásztori látogatás egy apostoli tett, a kegyelem megnyilvánulása, mely arra a kivételes és csodálatos látogatásra reflektál bizonyos szempontból, mely szerint a „pásztorok fejedelme” (1 Pét 5,4), lelkünk püspöke (1 Pét 2,25), Jézus Krisztus meglátogatta és megváltotta övéit (Lk 1:68)” *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law* edited by MARZOA, Á., MIRAS, J., and RODRIGUEZ-OCAÑA, R., Volume II/2. Wilson & Lafleur, Montreal, Canada, and Midwest Theological Forum, Chicago, Illinois, 2004. 831.

⁸⁹ CIC 398. kán. A püspök igyekezzék a lelkipásztori látogatást kellő gondossággal végezni, ügyeljen nehogy felesleges költségekkel bárki számára is nehézséget okozzon, vagy terhes legyen. *Az Egyházi Törvénykönyv. A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*, szerk., ford. és a magy. ERDŐ P., Budapest, 2001. 346-347.

⁹⁰ E una norma prudenciale la visita sia proficua e non si riduca ad una formalita esterna: inoltre nulla deve sfuggire al controllo del. Vescovo. Non e poi giusto gravare di spese superflue, specialmente le parrocchie povere. *Commento Al Codice di Diritto Canonico*, 242.

A mennyiben a püspök a kánoni látogatást elmulaszja a jog a metropolitára száll. (436.k.1.§2). *Ám ilyenkor is szüksége van a Szentszék előzetes jóváhagyására.*⁹¹

A 2004. február 22-én, a Püspöki Kongragáció által kiadott *Apostolorum Succesores* kezdetű a püspökök számára kiadott direktórium 8. fejezet 3. pontja (10. sz. melléklet) részletezi pontosan a *visitatio canonica* körülményeit. Valószínűleg nem véletlen a direktórium kiadási időpontjának megválasztása. Ugyancsak február 22-én 1973-ban a Püspöki Kongregáció adta ki az *Ecclesia Imago* kezdetű püspököknek szóló direktóriumot, melynek *II - Visitatio Pastoralis* című fejezete (7. sz. melléklet) nagy hasonlóságot mutat az *Apostolorum Succesores* lelkipásztori látogatásról szóló fejezetével.

A lelkipásztori látogatás az egyik módja annak, hogy a püspök személyes kapcsolatot tartson fenn a papokkal és a hívekkel. Ez a találkozás elősegíti az intenzívebb lelki életet és az apostoli tevékenységet.

A látogatás során a püspök képet kap a plébánia helyzetéről, nehézségeiről és alkalmat ad arra a látogatás, hogy pontosabban határozzák meg az elsőbbségi feladatokat a lelkipásztorkodásban.

A direktórium meghatározza a látogatás menetét is. Szentmisével kezdődjön a látogatás, melyben Isten igéjét hirdeti a püspök. Ha bérmálás is történik, a megfelelő ünnepélyességgel legyen.

Ezt követi a találkozás a plébánián a lelkipásztorral és más egyházi személyekkel.

Találkozás a képviselő-testülettel, az esetleges más segítőkkel. Találkozás a gazdasági tanács tagjaival.

A Direktórium külön kiemeli a találkozást a gyermekekkel és fiatalokkal, akik kérdéseket tehetnek föl a püspöknek. Ezt

⁹¹ ERDŐ, P., *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest, 2005. 330.

követően az iskola és egyéb intézmények meglátogatása történik.

Külön említi a direktórium a betegek meglátogatását, ha ez lehetséges.

A püspöknek meg van a szabadsága, hogy miként akar jelen lenni a hívők között. Lehetőség van a fiatalokkal kulturális, vagy sportrendezvényeken is találkozni, vagy a munkásokat felkeresve munkahelyükön.

Az adminisztráció, a pénzügyek és az iroda vizsgálata történhet a látogatás előtt vagy után. Ebbe a püspök helynökét is bevonhatja, vagy más papi személyt. Fontos, hogy a látogatás alatt a személyes találkozásokra tudjon a püspök koncentrálni.

A püspök látogatását jól elő kell készíteni. A híveket föl kell készíteni a püspökkel való találkozásra, prédikációkban és más beszélgetésekben. Ezen beszélgetések témája az Egyház természete, a hierarchikus lelki közösség, és a püspök szerepe az egyházban. Erre az ismertetésre a kommunikációs eszközöket is fel lehet használni. A látogatást előkészítheti egy plébániai misszió is, mely során azokat is meg próbálják elérni, akik kiestek a hit gyakorlásából.

Ugyanakkor a püspöknek is készülnie kell a látogatásra. Meg kell ismernie a meglátogatandó plébánia körülményeit, helyzetét.

A püspök a látogatás alatt egyszerűen és kedvesen viselkedjen. Személyében Jézus a jó Pásztor jelenik meg hívei között. Arra is figyelnie kell, hogy túlzottan ne terhelje meg anyagilag a plébániát látogatásával. Ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy egyszerű ünnepet rendezzenek a keresztény öröm természetes kifejezésére.

A látogatást le is kell zárnia. Feljegyzést kell készítenie a tapasztalatairól, és ki kell fejeznie nagyrabecsülését a jó kezdeményezésekkel kapcsolatban és javaslatokat tenni bizonyos fejlesztésekre, külön odafigyelve az istentiszteletre, a lelkipásztori munkára és más fontos kezdeményezésekre.

II. A GYULAI PLÉBÁNIA KÖZÉPKORI TÖRTÉNETE A FORRÁSOK TÜKRÉBEN

1. Gyula első oklevéli említése

Gyula első oklevéli említése az 1334-ben átírt 1214-re datált, leleszi alapítólevél egyik mellékmondatában található. Erről az oklevélről már a gyulai születésű Karácsonyi János bebizonyította hamis voltát, keltezését. Györffy György azonban fölhívja a figyelmet arra, hogy a hamisítás egy korábbi oklevél fölhasználásával történt. A Gyulára vonatkozó rész egy mellékmondatban szerepel, nincsen kapcsolatban az oklevél tartalmával. A Gyulához közel lévő Bihar megyei Árpa falut Boleszló váci püspök a gyulai monostornak adta – *ad petitionem capituli Julensis et abbatis, qui Laurentius vocabuntur* – a kolostor és az apát kérésére, aki Lőrincnek hívatott.⁹² Hogy milyen rendi apát volt nem derül ki a forrásból. A középkorban Apáti nevű településnek a gyulai plébános volt a tulajdonosa. Gyula mellett található egy határrész, amit ma is Szentbenedeknek hívnak. Feltehetően bencés lehetett Lőrinc apát. Régészeti kutatások során eddig még nem kerültek elő a kolostor alapjai.

Első hiteles oklevéli említése Gyulának Károly Róbert király két oklevelének dátumozása. Tartalmát tekintve nem vonatkozik egyik sem Gyulára. A két oklevél bizonyossága szerint Gyulán tartózkodott a király mikor kiállította őket. Ebben az időben Temesvár volt a királyi központ, csak a hatalmi viszonyok rendezését követően helyezte át Károly Róbert Visegrádra. Az egyik dátum így szól: *Datum in Julamonustra circa album fluvium Crys feria quarta proxima post quindenas*

⁹² *Implom József összegyűjtött írásai és életművének bibliográfiája.* (szerk.) DRASCOVICH, J., Gyula, 1991. 33.

*penthecostes. Anno domini MCCCXIII.*⁹³ Két nappal későbből is van egy Gyuláról dátumozott oklevele a királynak abban a *Datum Jula monustura*⁹⁴ szerepel. A július 20-án keltezett városnév eltér a 22-én keltezettől. Az első *Julamonustra* a másik *Jula monustora*. A monostor kifejezés még önmagában nem jelenti azt, hogy ekkor fenn állt még az 1214-ben említett apátság, hiszen a tatárok egy jelentős hadjárata éppen Gyula környékén végzett hatalmas pusztítást. Az oklevél dátumozása jelölhet tornyos templomot is, ahogyan Hervay Ferenc írja: *Biztosnak kell vennünk, hogy Magyarországon gyakran monostornak nevezték a jelentősebb, kőből, téglából épült, háromhajós és többnyire toronypáros templomokat is.*⁹⁵

2. A plébánia első oklevéli említése

A plébánia első oklevéli említése a pápai tizedjegyzékben szerepel először. Ekkor már a Gyula névhez nem kapcsolódik a monostor kifejezés. A plébánia a Nagyváradi Egyházmegye Köleséri Esperességéhez tartozott a pápai tizedjegyzék tanúsága szerint. 1332-1337-ig *Petrus sac. villa Gula, solvit 20*⁹⁶ garast fizetett. Az Esperesség többi plébániáit figyelembe véve ez az összeg nagyobbak számított.

⁹³ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 1.

⁹⁴ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 1.

⁹⁵ HERVAY, F., *A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon* in.: *Paradisum plantavit (Bencés monostorok a középkori Magyarországon)* Pannonhalma, 2001. 466.

⁹⁶ *Vatikáni Magyar Okirattár. I. sorozat I.* Budapest, 1887. 51, 53, 66, 75, 81, 88.

3. Középkori gyulai plébánosok

A pápai tizedjegyzékben szereplő Pétert követően *Márton*⁹⁷ neve szerepel két oklevélen is. Először 1339. december 8-án, másodszer 1400. január 14-én. Losonci László özvegyével vitába került 23 forint tartozás ügyében. Mivel nem jelent meg a tárgyaláson, és az esküt is vonakodott letenni, 24 forint büntetésre ítélték.⁹⁸

*Temesközi Demeter István.*⁹⁹ Két oklevélben szerepel. 1422-ben Vitus aradi éneklő-kanonok gyulai telkét, amit egy Fekete János nevű szabótól vett eladta 20 forintért *in vico Wyfalu vocato Stephano plebano dictae civitatis Gywlae et per eum ecclesiae parochiali gloriosae Marie virginis ibidem fundatae.*¹⁰⁰ Azt írja, hogy telek a plébánia-ház és Deák János telkei közé esik. V. Márton pápa 1427. június 10-én megbízza a váradelőhegyi prépostot, hogy ha alkalmasnak tartja *Stephanum Demetrii de Temeskuzi, rectorem parochialis ecclesiae beatae Mariae de Gyula, Cenadiensis dioecesis*¹⁰¹ neki a váradi püspök és káptalan adományozásához tartozó javadalmat adhasson például váradi kanonokságot. Érdekessége a pápai oklevélnek, hogy Gyulát tévesen Csanádi egyházmegyében lévőnek nevezi.

Imre plébános neve négy alkalommal jelenik meg. Három oklevélben és egy imakönyvben. 1445. július 15-én az aradi káptalan előtt tiltakozik Maróthy László bán nevében egy birtokfoglalás ellen, *quod honorabilis vir dominus Emericus plebanus de Gywla,*¹⁰² Másnap már az Aradhoz közeli Csanádon

⁹⁷ BUNYITAY, V., *A váradi püspökség története III.* Nagyvárad, 1884. 461.

⁹⁸ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 3.

⁹⁹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 48

¹⁰⁰ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 16.

¹⁰¹ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 12.

¹⁰² *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 14.

az ottani káptalannál is tiltakozik társával ura nevében.¹⁰³ 1896-ban Karácsonyi János a Szeged-Alsóvárosi ferences kolostorban leírta Imre Gyulai plébános imádságos könyvét, valamint lefényképezte annak első díszes betűjét. A könyv végén a következő bejegyzést találta *Explicit lectionale super festa sanctorum anno incarnationis domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quarto, in profesto exaltationis sanctae crucis, hora fere tertia. Scribi et effici procuratus per honorabilem magistrum Emericum plebanum de Gyula et canonicum ecclesiae Varadiensis anno domini subscripto*¹⁰⁴

A könyv átvészelte a törökök 150 éves uralmát, de 1950-ben az alsóvárosi kolostor kommunista fölszámolásakor megsemmisült. Csak Karácsonyi János leírásában maradt fenn emléke. 1458. december 13-án Imre Gyulai plébános Temesközi Demeter Istvánnak az aradi káptalan által kiállított oklevelét bemutatja és hiteles átírás végett a váradi káptalannak *Magister Emericus plebanus de Gywla socius et concanonicus ecclesiae Waradiensis*¹⁰⁵ aláírással.

Mátyás¹⁰⁶ neve először Thurzó Zsigmond püspök Frangepán Beatrixot idéző oklevelében fordul elő 1508. szeptember 15-én.¹⁰⁷ *Mátyás plébános a privilégium fori birtokában közelebbről meg nem határozott ügyben...*¹⁰⁸ idézte úrnőjét a püspök bírósága elé. A következő alkalommal mikor György brandenburgi örgróf Mátyás gyulai plébánost megerősíti a gyulai egyházhoz

¹⁰³ *Gyula város oklevéltára (1313-1800,)* (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 14.

¹⁰⁴ A szentek ünnepeinek szemelvénygyűjteménye befejeztetik az Úr megtestesülésének 1454. esztendejében, a szent kereszt felmagasztalásának napján, három óra tájban. Megíratta és készítette a tisztelendő mester, Imre gyulai plébános és a váradi egyház kanonokja, az Úr fent említett esztendejében. *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből*, (szerk.) KERESKÉNYINÉ, CS. E., Gyula, 1990. 41.

¹⁰⁵ *Gyula város oklevéltára (1313-1800,)* (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 16.

¹⁰⁶ BUNYITAY, V., *A váradi püspökség története III.* Nagyvárad, 1884. 461.

¹⁰⁷ *Gyula város oklevéltára (1313-1800,)* (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 47.

¹⁰⁸ BLAZOVICH, L., *Városok az Alföldön a 14.16. században* Szeged, 2002. 186.

tartozó és birtokos-elődeitől kapott békési és zarándi jószágok birtokában 1511. július 13-án.¹⁰⁹ Harmadik alkalommal pedig 1518. május 25-én Vinográdi Máté pécsi kanonok és Mátyás gyulai plébános kéri György brandenburgi örgróf hozzájárulását, hogy állomásaikat egymással kölcsönösen elcserélhessék, *honorabiles viri Magistri Matheus de Vinograd cantor et canonicus ecclesiae Quinqueecclesiensis et Mathias plebanus de Gywla.*¹¹⁰

Vinográdi Máté¹¹¹ elődjével történt csere alkalmával kiadott oklevélben¹¹² és az aradi káptalannak egyik oklevelében szerepel, 1520. május 19-én, mikor ura Brandenburgi György örgróf nevében tiltakozik, mivel Gál ispán egy szerződésben eladott birtokot nem akart átadni az örgrófnak.¹¹³ Az ispán elsikkasztotta a gyulai birtok bevételeit. Ennek fejében kellett neki a birtokainak egy részét átadni az örgrófnak. Ez ügyben járt el a plébános még a csanádi káptalan előtt is, ahol két napig hiába várakozott. Ezt írásba is foglalta. Az okleveleket a következő módon írta alá *honorabilis Magister Matheus de Vinograd cantor ac canonicus Quinqueecclesiae et plebanus archipresbiteralis ecclesiae de Nagh Gywla.*¹¹⁴

Az aláírásból úgy tűnik ki, hogy elődjével Vinográdi Mátéval nem cserélt, hanem megkapta annak gyulai plébániáját és megtartotta pécsi éneklő-kanonokságát is.

Gerlai Ábrámffy János¹¹⁵ Gyulán 1520. december 6-án kelt oklevélben kötelezi magát, hogy miután a plébániát az örgróftól

¹⁰⁹ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 60.

¹¹⁰ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 67.

¹¹¹ BUNYITAY, V., *A váradi püspökség története III.* Nagyvárad, 1884. 461.

¹¹² *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 67.

¹¹³ JUHÁSZ, K., *Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai Aradi regesták Gyula*, 1962. 57.

¹¹⁴ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 80.

¹¹⁵ BUNYITAY, V., *A váradi püspökség története III.* Nagyvárad, 1884. 461.

kapta, bármi peres ügye támadna közte és az örgróf között, nem fordul más bírósághoz. Ezt írja magáról *Ego Ioannes Abramfii de Gerla decretorum doctor plebanus parochialis ecclesiae de Naggyula*.¹¹⁶ 1528 végén Ábránffitól el akarja venni a plébániát György örgróf, mert az a hír járja róla, hogy János királyhoz húz. Sadobrich azonban óva inti ettől az örgróftól. A következő év elején azonban Lötz János biztos mégis lefoglalja a plébános jövedelmét képező gyulai malmot. *Erre az összes gyulai polgárok ellenállottak, azt mondván, hogy a káplánok nem temetik el a halottaikat és nem keresztelik meg a gyerekeket. Lötz kénytelen volt a malmot visszaadni*.¹¹⁷

Egy 1529. december 6-án kiadott oklevélben szerepel. ... és a váradi egyházmegye Giiula parochiális plébánia, amit Ábranffii János bír (...).¹¹⁸

Több alkalommal szerepel a gyulai plébános, neve említése nélkül. Először 1529. június 1-jén kelt oklevélben, amiben a város megállapította, hogy vár megerősítéséhez téglahiányában a váriban lévő régi kápolnát lebontották és felhasználták, míg a meszet a gyula-város templom papjai adták.¹¹⁹ Így 1532. október 30-án átírt végrendeletben, mint első végrehajtó *primo executores sint dominus plebanus de Gywla*¹²⁰ 1533 végén János király Gyulán átutazván Szerémi György szerint *három napot töltött a plébánosnál laktában*.¹²¹

Bécsből 1560. december 4-én Ferdinánd király figyelmezteti Péchy Gáspárt *Értesülvén, hogy ott Lutheranium quendam esse concinatore, cui et tu, et multi alii appleuderent holott a plébanatus jövedelmét usurpálta, rendeljük, legyen*

¹¹⁶ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 80-81.

¹¹⁷ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 113.

¹¹⁸ *Annate e regno Hungariae provenientes in Archivo Vaticano 1421-1536.* Budapest, 1990. 112.

¹¹⁹ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 154.

¹²⁰ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 162.

¹²¹ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 163.

*gondod, hogy a katolikus papok rendes járandóságukat megkapják és gondtalanul élhessenek.*¹²²

1561-ben a plébános még birtokolta a plébánia régi birtokát Apátit.¹²³

1563-ba a Pozsonyban ülésező rendek a gyulai nemesek kérésére úgy határoztak, hogy az egri püspök tartson Gyulán állandóan két kanonokot a hiteleshelyi ügyek intézésére *quorum unus sit plebanus loci illius*.¹²⁴ Ezt a határozatot azonban már a közelgő török veszély miatt nem lehetett végrehajtani.

Három gyulai klerikus neve maradt még fenn, akik nem voltak plébánosok. 1523-1529-ig Sadobrics Péter volt a Szent Elek kápolna igazgatója,¹²⁵ de ő csak a kisebb rendeket vette föl. 1529. január 21-én írja Sadobrich Péter gyulai várnagy György örgrófnak, hogy az ellenség közeledtére nagyon kevesen vonultak be a várba a város lakosai közül, köztük volt *presbiter Albertus*¹²⁶ is. 1528-ban említik Szőke Jánost, mint a Szent Móric kápolna igazgatóját.¹²⁷ 1530. március 16-án Sadobrics közreműködésével Czibak Imre váradi püspök kezére kerül a gyulai vár, ezért Sadobrics visszakapta a korábban tőle elvett váradi kanonokságot és kapott egy jövedelmező oltárigazgatóságot Gyulán.¹²⁸ 1555. február 12-én Zaberdin váradi püspök járt Gyulán és megszemlélte a csapatokat.¹²⁹

¹²² *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 333.

¹²³ *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből*, (szerk.) KERESKÉNYINÉ, C. E., Gyula, 1990. 30.

¹²⁴ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 373.

¹²⁵ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 96.

¹²⁶ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 147.

¹²⁷ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 109.

¹²⁸ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 117.

¹²⁹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 155.

4. A gyulai plébánia birtokviszonyai

1511-ben a gyulai plébánia-javadalom fölért egy jó prépostsággal vagy apátsággal írja Karácsonyi János.¹³⁰ A középkorban Gyula két vármegye területén helyezkedett el. Az északi rész Békés megye területén a Váradi Püspökség, míg a déli rész Zaránd megye az Egri Püspökség területéhez tartozott. Így a gyulai vár is. A határvonalat a Fehé-Körös vonala jelentette. Apáti falu egészen a plébánosé volt. A mai Újkígyós mellett helyezkedett el. 1451. november 26-án kelt oklevélben Maróthi János és László macsói bán özvegyei, Orsolya és Borbála adományozták a gyulai templomnak *ecclesiae parochiali in honorem gloriosae Beatae Mariae Virginis in oppido Gywla fundatae*.¹³¹ Ezen kívül *ac portionem possessionariam eiusdem in possessione Boldogfalwa nuncupata, in de Zarand, ac vicus seu duas plateas oppidi nostri Gywla, unam zegen wcza, alias ceco wcza vocatam, in ea parte, quae est in dicto de Zarand, et aliam palotahel vocatas, in ea parte, que est in de Bekes comitantibus existens habitas*,¹³² Továbbá Dobozon 2 malom, egyik a Fekete-Körösön 3 kerékre, másik a Fokon (s ezek gátjait a dobozi, szannai, györkei szentbenedeki, továbbá Gyula városában az ujfalusi és a karkai utcákban lakó földesúri jobbágyok voltak kötelesek javítani). Ezen kívül még a gyulai ötkerekű malomnak és a Fok vizén lévő malomnak vasárnapi vámja, a gyulai és pülyi (...) vásárvámnak tizede szintén őt illette¹³³ Ezen kívül Corvin János, mint földesúr által Gyula lakóinak kevéssel a 15. század közepe előtt adományozott szabadságlevele alapján a végrendelet nélkül meghalt polgárok vagyona részben az egyházakhoz, kifejezetten a

¹³⁰ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II.* Gyula, 1896. 146.

¹³¹ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 15.

¹³² *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 60.

¹³³ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II.* Gyula, 1896. 146.

*plébániaegyházakhoz került. Gyulán ez a vagyon kétharmadát tette ki, a fennmaradó részt pedig a város szükségleteire fordították.*¹³⁴

5. Szerzetesség a középkori Gyulán

5.1. Ferencesek

Feltételezett bencés monostorának alapjai még nem kerültek elő. Neves történészek állítják, hogy léteznie kellett. Bunyitai Vince a következőket írja *Legrégebbi történeti emléke Gyulának első, Gyulamonalostora nevében rejlik, mely nyilván arra vall, hogy eredetileg nemzetségi birtok s mint ilyen monostoros hely volt.*¹³⁵ Karácsonyi János így ír: *Hogy Gyula térítői Szt. Benedek rendű szerzetesek voltak, több mint valószínű. Tudjuk, hogy hazánkban a térítés legnagyobb részét ők végezték: egyházmegyénkben az első kolostor, mely a püspökség alapításával egykorú, Szt. Benedek rendű volt.*¹³⁶

Blazovich László a következőket írja: *Egy bizonyos közelebbről ismeretlen Gyula, bencés monostort alapított itt, amelyről a települést Gyulamonalostorának nevezték. A monostor és a falu a Váradról Temesvárra vezető út átkelője mellett állt.*¹³⁷

Dusnoki-Draskovich József újabb kutatásai alapján kétségbe vonja Gyulamonalostorának létezését, mint Gyula elődjét és azt a Gyulához 8-10 km-re lévő, szintén a Fehér-körös partján állott Csolt nemzetségi Gerlai monostorral azonosítja.¹³⁸

¹³⁴CEVINS, M-M., *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*, Budapest 2003. 80.

¹³⁵BUNYITAY, V., *A váradi püspökség története III.* Nagyvárad, 1884. 458.

¹³⁶Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből, (szerk.) KERESKÉNYINÉ, C. E., Gyula, 1990. 17.

¹³⁷BLAZOVICH, L., *Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban* Szeged, 1996. 123.

¹³⁸DUSNOKI, D. J., *Nyitott múlt*, Gyula 2000. 21.

Maróti János, V. Márton pápától engedélyt kapott, hogy a Gyula melletti Váriban Szent László tiszteletére egyházat s mellé a cseri barátok részére kolostort építsen. A pápa 1420. február 23-án engedélyezte a kolostor felépítését.¹³⁹ Ezt azonban végül is Gyulán építi föl a Boldogságos Szűz tiszteletére, nem messze a plébánia templomától. Szentélyének alapjai az Epreskert utcában láthatók. *1452-ben már bizonyosan a cseri barátoké volt, mert április 21-én itt tartották közgyűlésüket. Ekkor újraválasztották provinciálisnak Bölcsényi Mihályt. Ebben az évben és napon Ungi Bálint deák, a gyulai várnagynak, Kamonyai Miklósnak unokatestvére, 40 forintot hagy a gyulai kolostornak, Szeg nevű lovának árát pedig a gyulai szegényeknek ruházatára rendeli.*¹⁴⁰

1475-ben a gyulai kolostort a jenői őrségbe sorolták¹⁴¹: *1490-ben itt tartották rendtartományuk új előljárójának megválasztását is. Ekkor Sárosi Bertalan volt a helytartójuk.*

*1516. február 6-án Dézsi Balázs jenői őr levelét felolvasták a gyulai kolostorban is, amelyben testvéreit a szegénység, engedelmesség és szüzesség megtartására, az istentisztelet épületes végzésére, az ifjak jó nevelésére intette és sürgette, hogy a felszentelt testvérek kézimunkával foglalkozzanak.*¹⁴²

1528. október 18-án Csanádi János gyulai ferences gvardián teljes bizalommal kéri az örgrófot, hogy segítse ki a kolostort egy kis búzával és intézkedjék, hogy tisztjei a malomban ne hajtsanak be rajtuk vámot, mert mióta a kolostor létesült, ilyesmivel sohasem zaklatták őket.¹⁴³

¹³⁹ KARÁCSONYI, J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, II.* Budapest 1923. 71.

¹⁴⁰ KARÁCSONYI, J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, II.* Budapest 1923. 71.

¹⁴¹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 50.

¹⁴² SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 95.

¹⁴³ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 138.

1531-ben megengedték, hogy orgonát készítsenek ez egyházukba és konventi rangra emelték a kolostort.¹⁴⁴ 1533-ban a ferencesek itt tartották közgyűlésüket pünkösdszombaton. Megjelent rajta a rendtartomány biztosa, Asszonyfalvi Benedek a rendtartomány megbízottjával, Bákai Gergellyel, a volt örök és látogatók, az egyes őrségek megbízottjai, 13 gvardián, továbbá Patai Tamás a király hitszónoka, Atyai Péter hittudományi előadó, Csáthy Demeter pesti, Szatai Gergely és Csíky András kolozsvári hitszónok. Határozataikon már meglátszott a protestantizmus jelenléte a városban. Úgy határoznak, hogy a beginák fejezzék be a házról-házra való koldulást, inkább hagyatkozzanak rokonaik segítségére. Fejezzék be gyermekek tanítását is, hogy ne adjanak alkalmat a támadásokra az új hit képviselői részéről. Távolítsák el a kapuból Szűz Mária szobrát is, hogy ne adjon okot a támadásokra.¹⁴⁵

Az új provinciális Nágocsy Márton az ebédlőben felolvastatta Kassai Kristófnak, Ferdinánd király főhitszónokának levelét, amelyben az állt, hogy János szász herceg visszavonta minden tévedését, elégette a lutheránus könyveket és katolikus módon áldozva halt meg, Luther pedig megőrült. Mindez hamis hí volt, de világosan mutatja, hogy ekkor már aggodalmak kísérték a hitújítás rohamos terjedését. A gyűlés megengedte, hogy a provinciális a veszélyes idők miatt kocsin látogassa az egyes kolostorokat.¹⁴⁶

1535-ben 23-an tartózkodtak a kolostorban. 10 misés pap, 5 növendék és 8 segítőtestvér.¹⁴⁷

¹⁴⁴ KARÁCSONYI, J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, II.* Budapest 1923. 73.

¹⁴⁵ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 173.

¹⁴⁶ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 174.

¹⁴⁷ Katonai Pál volt a gvardián, Dobszai István, Teremhegyi Bika Péter, Atyai Tamás igehirdetők, Apczi Barnabás, Battyáni György és Kanizsai Benedek gyóntatók, Szigeti János és Izdenczi György kántorok és Etei János, a begina-apácák gyóntatója. Növendékek voltak Váradai István, Sarkadi Mihály, Németi András, Szilszegi Lukács és György. Segítőtestvérek voltak Páli Imre, Békési Pál és Berzeneci István kovácsok, Kamanci Bonaventúra borbély, Kolozsvári Albert sekrestyés,

1542-ben a váradi gyűlésükön elhatározták, hogy Gyulán állítják fel hittudományi főiskolájukat is. Az előadások megtartására Atyai Pétert bízták meg, aki egyúttal a hitszónoki teendőket is ellátta. A jelentékenyebb városokba ugyanis a hitújítók támadásának visszaverésére külön hitszónokokat küldtek.

1548-ban, miután az alamizna is szűkebben folyt be, a gyulai testvéreknek megengedték, hogy két lovat és egy kocsit tartsanak, valamint a kertjükbe szőlőt ültethetnek. Szabad volt tyúkokat is tartani, csirkét nevelni. Megengedték a len termesztését és a magvából olajat üthettek. Az állatok élelmezésére árpát és zabot vethettek.¹⁴⁸

Patócsy Miklós nagybátyja Czibak Imre lelki üdvéért Páduai Szent Antalhoz folyamodott, Páduába alamizsnát küldött.

Igehirdetőket is rendeltek Gyulára. 1537-ben Pécsi Mihályt, 1542-ben Atyai Pétert és 1548-50-ben Zákány Balázst.¹⁴⁹ 1551-ban a csanádi és szegedi ferencesek szent edényeiket és miseruháikat Gyulára szállították. 1552. augusztus 16-án a gyulai ferences gvardiánt Szegedi Tamást három társával együtt a törökök Szegeden lefejezték.¹⁵⁰

A protestantizmus terjedése miatt az erdélyi országgyűlés elrendelte a szerzetesházak feloszlatását, ugyanakkor a királyi vár kapitányai, nevezetesen Mágocsy Gáspár, annyira ellenségesek voltak a ferencrendiekkel, hogy 1556-nál tovább itt nem maradhattak. Elhelyezték tehát egyházi felszereléseiket Ecseden, Báthoty Andrásnál és máshova húzódtak, várva jobb időket.¹⁵¹ Ezek között volt egy hímezett miseruha, melyre a szent kereszt volt hímezve, felette a fiait saját vérével tápláló

továbbá Madarasi János, Endrefalvi György és Dorogi Barnabás. SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 94.

¹⁴⁸ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 174.

¹⁴⁹ KARÁCSONYI, J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, II.* Budapest 1923. 72.

¹⁵⁰ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 193.

¹⁵¹ KARÁCSONYI, J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, II.* Budapest 1923. 72.

*pelikánnal, alatta Szűz Mária és János evangélista között az Úr Jézussal, legalul pedig Szent Péter és Pál apostolok.*¹⁵²

5.2. Beginák

1510-től a gyulai vár számadásaiban rendszeresen szerepelnek az itt lakó beginák (a ferencesek harmadik rendjébe tartozó közösségben élő nők) járandóságuk 8 köböl búza, 8 köböl köles, 4 hízott sertés.¹⁵³ Pontos helye kolostoruknak nem határozható meg. Valószínűleg a ferencesek kolostora közelében állhatott. A Barát utcában volt a begináknak 1533-ban egy pár jobbágytelkük. Ez még az 1560-64-es adóösszeírásokban is úgy szerepel mint a gyulai szerzetesnők tulajdona. 1561-ben még kiszolgáltatták nekik a vár jövedelméből a búzát, de nem mint járandóságot, hanem mint alamizsnát. A török uralom előtt szűnhetett meg.¹⁵⁴

6. A középkori gyulai templomok

6.1. A plébániatemplom Szűz Mária tiszteletére

1971-ben a Gyula Törökzug nevű városrészében a lakótelep építése kapcsán előkerült a plébániatemplom alapja. Első építési periódusában is nagy volt, hossza 22.5 m szélessége 8.8 m. Román stílusban épült, amit még kétszer ugyanebben a stílusban átépítettek. Átépítették egy gótikus átmeneti stílusban majd gótikus stílusban. A méreteiben monumentális épület ötödik építési periódusban érte el legnagyobb kiterjedését. A

¹⁵² BUNYITAY, V., *A váradi püspökség története II.* Nagyvárad, 1884. 448.

¹⁵³ *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből*, (szerk.) KERESKÉNYINÉ, C. E., Gyula, 1990. 195.

¹⁵⁴ *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből*, (szerk.) KERESKÉNYINÉ, C. E., Gyula, 1990. 195.

háromhajós gótikus templom hossza 50 méter szélessége 18.5 m.¹⁵⁵

1398-ban IX. Bonifác pápától Losonczy László özvegye Anna és fia János három kiváltságot kért. Az özvegy hordozható oltárra kért engedélyt, hogy utazásakor magával vihesse és azon udvari káplánja misét mutathasson be. Fia János azt kérte, hogy a pápa erősítse meg őt birtokain fekvő egyházak kegyuraságában. Mindketten pedig azt kérték, hogy a gyulai Szűz Mária tiszteletére szentelt templom látogatóinak, akik a szokott föltételeken kívül (gyónás, áldozás stb.) a Boldogságos Szűz gyulai temploma fenntartására alamizsnát adnak, bűcsút engedélyezzen.¹⁵⁶ A IX. Bonifác pápa az első kérést 1398. július 4-én a másik kettőt július 6-án engedélyezte. Valamint 100 napi bűcsút engedélyezett a Szűz Mária templom látogatói részére *centum dies iniunctis eis penitentiis misericorditer relaxamus*.¹⁵⁷ 1510-ben Ajtósy Mihályné a Szűz Mária templomban lévő keresztre hagyja aranyos keszkenőjét.¹⁵⁸ 1532. október 30-án említés történik Bradách Miklós végrendeletében, mint tanúkról, Miklós orgonakészítőről, mint nemes emberről, aki Gyulán lakik és egy Gergely nevű orgonistáról.¹⁵⁹

1554-ben Zaberdiusz Mátyás püspök azt írja Mágocsy Gáspárnak, hogy *a monostor és plébánia-egyház tornyainak lerombolására majd öfelségétől kap utasítást. Nem engedték meg neki a lerombolást, mert Szikszai Fabricius Demeter még 1561. és 1563-ban is megéneкли a meglevő tornyokat*¹⁶⁰

1559-ben a török előrenyomulása miatt a gyulaiak eladták a plébánia kincseit és hadi szereket vásároltak rajta. Varga

¹⁵⁵ JANKOVICH, B. D., *A gyula-törökzugi templom feltárása*, in.: *Békési Élet* 17 (1982):4, 415-427.

¹⁵⁶ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II*. Gyula, 1896. 139; SCHERER, F., *Gyula város története I*. Gyula, 1938. 43.

¹⁵⁷ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 3.

¹⁵⁸ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II*. Gyula, 1896. 146.

¹⁵⁹ *Coram nobilibus Nikolao videlicet praeparante organa et Gregorio organista Gywla*, (szerk.) VERESS, E., *Gyula város oklevéltára (1313-1800)* Budapest, 1938. 162.

¹⁶⁰ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II*. Gyula, 1896. 149.

Mihály gyulai polgár, aki Kassára menekült a bizonytalan közbiztonság miatt, magával vitte a gyulai polgárok felkérésére a plébánia kincseit. *A gyulai Bornemisza Tamás megvallotta, hogy ő valóban tudta, miszerint Gyula mezőváros egyházának javait, például kelyheket, keresztek, ereklyéket, arannyal és ezüsttel ékesített szent csontokat, amely javak egy ládában voltak elhelyezve, egy másik ládából pedig a szent ruhákat, tudniillik kazulákat és kappákat, s más hasonló képpen ékkövekkel tökéletesen díszített öltözeteket bizonyos gyulai polgárok Kassa királyi városba vittek.*¹⁶¹ Ezeket a Farkas László gyulai bíró és a polgárok megbízásából adta el 1100 forintért. Hiába tiltakozott Forgách Ferenc váradi püspök. Az elrendelt királyi vizsgálat során Valkai Kelemen bíró úgy nyilatkozott, hogy félve a törökök támadásától, kényszerből adták el az egyház javait. Az így kapott pénzen ugyanis fegyvereket vásárolta.¹⁶²

1565-ben a török elfoglalja Gyula várát a templomok egy része elenyészett.

6.2. Kápolna Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére

A plébánia templomhoz *hozzá volt építve még egy külső javadalmazott kápolna is, alkalmasint ugyanaz, melyről Szerémi azt mondja, hogy Deák István nevű gyulai polgár építette Mária mennybevitelének tiszteletére.*¹⁶³

¹⁶¹ Item providus Thomas Bornemissza, de Gyula, iuratus examinatus fassus est: se revera scire, quod bona ecclesiae praefati oppidi Gyula, puta calices, crices, reliquias, capita insuper et ossa sanctarum reliquiárum, auro et argento redimita, quae videlicet bona in scrinio uno recondita et locata fuerunt, in altero autem scrino sacrae vestes, casulae videlicet et cappae et alia indumenta idgenus similia gemmis ad amussim ornata, quidam cives dicti oppidi Gyula Cassoviam civitatem regiam abduxissent, *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 285.

¹⁶² *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.), VERESS, E., Budapest, 1938. 285.

¹⁶³ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II.* Gyula, 1896. 146.

6.3. A ferencesek temploma Szűz Mária tiszteletére

Gyulán nem messze a középkori plébánia templomtól az epreskert utcában látható a középkori ferences templom szentélye. Imlom József tárta föl 1933-ban a templomot és a kolostort.¹⁶⁴ Ez a templom is Szűz Mária tiszteletére volt szentelve. Belső hosszúsága 35 méter a szentély szélessége 7 méter, a hajó szélessége 10 méter. A déli részen kapcsolódik hozzá a kolostor. Az északi oldalán egy 13 méter hosszú és 5 méter széles kápolna csatlakozik hozzá.¹⁶⁵ Kérdéses, hogy a Szerémi által jelzett Deák István gyulai polgár által épített kápolna nem egyezik-e meg Szűz Mária mennybevételének tiszteletére épített kápolnával, amiről ő azt állítja, hogy a plébánia templom oldalához lett építve. A tévedést az okozhatta, hogy mindkét templom Szűz Mária tiszteletére volt szentelve. A ferences templom mellett a régészeti föltárás azt igazolta, hogy az északi oldalon egy kápolna volt. Míg a plébániatemplom egyik oldalánál sem látható annak nyoma. Ismerve Szerémi nagyvonalúságát könnyen elképzelhető, hogy összekeverte a két templomot. *Még inkább meghosszabbodott a templom, amikor nem tudni, mikor és mi okból, kibővítették. Az oltár mögötti falakat lebontották, és arrafelé toldották meg a templomot ugyanolyan alakban. Ez a toldalék azonban nem terméskőből, hanem téglából épült.*¹⁶⁶ A szentély keletre néz és nyolcszög-záródású. Báró Apor Vilmos gyulai plébános vásárolta meg a telket, hogy ne építsenek rá lakóházat. Sajnos a templom hajójának területét már nem tudta megvenni ezért arra lakóházat épített az új tulajdonos.

V. Márton pápa adott engedélyt a ferences templom felépítésére 1420. február 23-án. Először 1452-ben történik

¹⁶⁴ *Implom József összegyűjtött írásai és életművének bibliográfiája.* (szerk.), DRASCOVICH, J., Gyula, 1991. 15.

¹⁶⁵ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 50.

¹⁶⁶ *Implom József összegyűjtött írásai és életművének bibliográfiája.* (szerk.), DRASCOVICH, J., Gyula, 1991.15.

említés róla.¹⁶⁷ Ide temették Mátyás király unokáját, Corvin Erzsébetet 1508-ban. Szerémi a következőket írja és azután a lányt nagy tisztességgel eltemették a barátoknál. És én előénekes voltam a plébánia templomban, s nyolc társaimmal énekeltem a zsoltárokat, és nyolc márkát adtak.¹⁶⁸ A következő évben 1510-ben Gyermekágyban halt meg Frangepán Beatrix. Szerémi szintén ott volt a temetésen. És eltávozott a világból Atyánkhoz, s eltemettük őt a barátoknál tisztességgel. Őérte is énekeltem a zsoltárokat kilenc diákkal, s bőségesen megvendégeltek.¹⁶⁹

A ferencesek eltávozta után, a templom kincsei Kassára kerültek Németh Jakab jezsuita fél évszázad elteltével (1600 körül), még tíz db templomi ruhát vesz leltárba, mely a gyulai ferences templomból hoztak Kassára.¹⁷⁰

¹⁶⁷ KARÁCSONYI, J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, II.* Budapest 1923. 74.

¹⁶⁸ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 68.

¹⁶⁹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 70.

¹⁷⁰ És pedig volt: 1. – 148 Egy veres selyemből készült, s vörös szálakkal reczésen átszőtt, fehér bélésű, oltárterítő (antependium). Itt van (t.i. Kassán) a szekrényben. 2. – 149. Egy fekete színű, virágot tartó vörös szálakkal átszőtt, tiszta selyemből készült, fehér bélésű miseruha. Közepén violaszínű, selyemből készült, és arany szálakkal átszőtt kereszt. Itt van a szekrényben. 3. – 150. Egy tiszta selyemből készült violaszínű, fehér bélésű miseruha. A kereszt felett van a fiait vérével tápláló pelikán, ezalatt, a megfeszített Jézus, a boldogságos Szűzzel és Szent Jánossal, alatta pedig Szent Péter és Pál kihímezve. – Szécsényben a ferencesek kolostorában. 4. 151. – Egy égszínkék, damaszk szövetből készült, verhenyes bélésű miseruha; a kereszt két ujjnyi széles, arannyal átszőtt szegélyből készült. – Itt van a szekrényben. 5. – 152. Egy zöldszínű damaszk szövetből készült, kék bélésű miseruha, melynek közepén a megfeszített Jézus, alatta pedig a kinszenvedés jelene vannak kihímezve. Itt van a szekrényben. 6. – 153. Egy tiszta selyemből készült és vörös szálakkal koczkázott, verhenyes bélésű, fekete miseruha. Rajta két ujjnyi széles, aranyozott szálakból készült kereszt. Itt van a szekrényben. 7. – 154. Egy tiszta selyemből készült, arany szálakkal átszőtt, verhenyes bélésű, vörös miseruha. Rajta két ujjnyi széles aranyozott szálakból hímzett kereszt. Itt van a szekrényben. 8. – 155. Egy damaszk szövetből készült, fehér bélésű, fehér miseruha. A rajta levő kereszt fölött a bold. Szűz, két oldalt pedig két más szűz volt kihímezve. Itt van a szekrényben. 9. 156. – Egy tiszta selyemből készült égszínkék bélésű, violaszínű palást. Itt van a szekrényben. 10. 157. – Egy damaszk szövetből készült, égszínkék bélésű, vörös színű palást. A gallérvjáról két barna színű kövekből készült golyó függ le. Itt van a szekrényben. A *Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat évkönyve XV*, (szerk.) KARÁCSONYI, J., Gyula 1891. 75.

A templom szentélyének régészeti feltárásakor a szentély falánál egymás mellett, de két különböző időben épített boltozatos sírt tártak föl. Bár ki voltak már rabolva, nagy valószínűséggel Corvin Erzsébet és anyja Frangepán Beatrix sírjai voltak.¹⁷¹

6.4. A várkápolna az apostolok tiszteletére

Ez az egyetlen kápolna a középkorból Gyulán, mely fölszentelésének évét és napját is ismerjük, és amely mind a mai napig fennáll. Mivel a vár a zarándi részen épült föl, mely az egri püspökség pankotai főesperességének területén állt a kápolnát Miklós c. tripolisi egri segédpüspök szentelte fel 1445. június 10-én. Erről oklevelet is kiállított: *Búcsúkat biztosított a kápolna látogatói számára és, hogy amikor a betegség üdvszerző ideje rájuk köszönt, a keresztények akkor se maradjanak segítség nélkül a hely távolsága és az említett vár kapuinak kinyitásából adódó nehézségek miatt, azt akarjuk és jelen oklevelünkkel engedélyezzük, hogy ezen kápolnában az Oltáriszentséget és a Szent Kenetet egy általunk arra felszentelt helyen tisztelettel, áhítattal és alázattal őrizzék.*¹⁷² Jelenleg is kápolnaként működik. Falában kőkeretes reneszánsz pasztoforium látható. A gyulai vár felszereléséről 1528. július 17-én készült leltárában a kápolna felszereléséről is említés történik.¹⁷³

¹⁷¹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 71.

¹⁷² *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből*, (szerk.) KERESKÉNYINÉ, C. E., Gyula, 1990. 34.

¹⁷³ In capella. iij indumenta altaria samlyoth. j indumentum altariae album etiam ex samlyoth. j indumentum pastorale c z e m e l e t h . ij indumenta antiqua altaria. j rubrum indumentum sacerdotale ex atlas cum attientiis. j viridum indumentum czemeleth cum attinentiis. j indumentum antiquum cum attinentiis etiam czemeleth. j indumentum cum antiquis attinentiis et per se antiquum. j conservatorium pro conversatione argentum et deauratum. j calicem argenteum. j patenam argenteam. j corporale. j lintheamen in altare ex serico rubeo factum. j candelabrae cupreae. j campana parva cuprea. j Missale antiquum ex pergameno factum. j Missale impressum. ij ampulae plumbeae. *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 133.

6.5. Az ispotály kápolnája Szent Elek tiszteletére

Az ispotály a Zaránd megyei részen állott a jelenlegi belvárosi templom helyén. A Szent Elek kápolna alapjait régészeti feltárás rögzítette a 2004-es és 2007-es évben. A jelenlegi plébánia épülete és a templom közötti részen állott. 1523-1529-ig igazgatója Sadobrics Péter. Birtoka volt Fövényes egy része és egy téглаégető.¹⁷⁴

6.6. Kápolna Szent Miklós tiszteletére

Helye nem beazonosítható. Jobbágysai 2 frt-ot fizettek hadi adóba 1526-ban.¹⁷⁵

6.7. Kápolna Szent Móric tiszteletére

A békési részen volt északra a plébániától. Valamikor önálló falu lehetett. Egybeolvadt Gyulával. Ekkor már csak egy utcaként szerepel. Két helyen volt birtokos *Szent Móric utcában és Medgyesen. A medgyesi rész helyett 1520-26 között Fövényest szakították ki neki ugyanolyan birtokul. A kápolna Igazgatója 1528-ban Szőke János volt.*¹⁷⁶ 1528. január 21-én kelt oklevél említi őt *Honorabilis Iohannes Zewke Rector Sancti Mauritii.*¹⁷⁷ A kápolna jobbágysai 1526-ban 3 frt 50 dénár hadi adót fizettek.¹⁷⁸

¹⁷⁴ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II.* Gyula, 1896. 146.

¹⁷⁵ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II.* Gyula, 1896. 147.

¹⁷⁶ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II.* Gyula, 1896. 14.7

¹⁷⁷ *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.) VERESS, E., Budapest, 1938. 109.

¹⁷⁸ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története II.* Gyula, 1896. 147.

7. A plébánia épülete

A plébánia épülete több alkalommal is szerepel a forrásokban. Először 1422-ben Vitos aradi éneklőkanonok telkét a plébánosnak eladva azt nyilatkozta, *hogy a kérdéses telek az Újfalusi-utcában, a plébánia háza és Deák Ferenc telke közé esik.*¹⁷⁹ Vizesi Tóbiás, aki eddig a plébánia udvarán lévő házban lakott¹⁸⁰ János király 1533 decemberében *Lippárol Buda felé utazván, három napig pihent Gyulán, megint nem a várban, hanem a plébánián.*¹⁸¹

8. Plébániai iskola a középkorban

Mátyás gyulai plébános és Vinográdi Máté pécsi kanonok 1518. május 25-én kelt az örgróf által jóváhagyott megegyezésében, mármint, hogy állomáshelyeiket felcserélik a következőket köti ki az örgróf *Item ipse ad aedificationem scolae tenetur, et ipsam scolam aedificare faciet, casus vero, quo de ipsa plebania exiret, extunc sufficientes pecunias ad manus communes pro reparatione premissorum balnei, molendini ac scholae modis omnibus dare et mittere debeat et teneatur.*¹⁸² A plébános jövedelméből köteles volt fenntartani az iskolát és megfelelő káplánokat fogadva azt működtetni. A *gyulai iskolának egyik leghíresebb növendéke Szerémi György a Magyarország romlásáról szóló emlékirat szerzője volt. (...) Latinsága mutatványa annak a népies latin nyelvnek, mely a XVI. század kezdetén az alacsonyabb rendűeknél elterjedt*¹⁸³– írja Scherer Ferenc. A diákok énekléssel is kerestek pénzt maguknak, de

¹⁷⁹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 48.

¹⁸⁰ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 134.

¹⁸¹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 119.

¹⁸² Továbbá tartozik az iskola újjáépítésével, ezt is tegye meg. Abban az esetben, ha távozik a plébániáról, a szükséges pénzt adja át vagy küldje el megbízható személynek a mondott fürdő, malom és iskola felújítására. *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.), VERESS, E., Budapest, 1938. 67.

¹⁸³ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 98.

1561. december 29-én az udvarbíró Kerecsényi várkapitány utasítására a gyulai iskolában tanuló diákoknak egy köből búzát adott segítségül.¹⁸⁴

9. A plébánia temetője

Egy 1552. november 14-én keltezett oklevél mond el egy bűntényt és ebben az elbeszélésben a bűntény elkövetésének helyeként a temetőt jelölték meg. *Egy alkalommal, amikor Tóth György, Nagy Balázs és Misés Márton fövényesi jobbágyok a városból hazafelé indultak, a plébániaegyház temetőjénél haladva egy asszony segélykiáltásait hallották.*¹⁸⁵ 1978-ban a plébániatemplom feltárásakor a templomon belül és a déli oldalon 395 sírt tártak fel. Az északi oldalt nem kutatták.¹⁸⁶

Középkori temető létét igazolják az Epreskert utcában lévő Ferences templom körüli téren végzett földmunkálatok során feltárt sírleletek.

Ugyancsak középkori temető létezett a régészeti leletek alapján a jelenlegi belvárosi templom helyén állott Szt. Elek kápolna körül is.

10. Vallásgyakorlás

Maróthy Mátyus feleségével együtt kérte, hogy utazás közben se nélkülözzék a szentmisét, *hordozható oltár használatára kért engedélyt, s azt II. Pál pápa 1467-ben meg is adta neki.*¹⁸⁷

A gyulai hívek közül Rómában is megfordultak zarándokok. *Ezidőben találkozunk Blasius castellanus castri de Jula személyével, aki feleségével meg három testvére társaságában Rómába zarándokolt s ott 1494. május 30-án írta be nevét a*

¹⁸⁴ KARÁCSONYI, J., *Békésvármegye története I.* Gyula, 1896. 194.

¹⁸⁵ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 166.

¹⁸⁶ JANKOVICH, B. D., *A gyula-törökzugi templom feltárása*, in: *Békési Élet* 17 (1982) 4, 419.

¹⁸⁷ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 59.

Santo Spirito nevű kórház támogatói közé azaz
confraternitasba.¹⁸⁸

¹⁸⁸ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 30

III. A GYULAI KATOLIKUSOK A REFORMÁCIÓ ÉS A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN

1. A reformáció megjelenése a városban

A reformáció gyulai megjelenése, nem köthető időponthoz. Brandenburgi György örgróf hamar áttért az evangélikus hitre, de közvetlen hatása nem mutatható ki a fönmaradt oklevelekben. A német területen tanuló diákok hozhatták először Gyulára az új tanítást.

1543. március 9-én a gyulai szabók céhszabályzatukból kihagyták a katolikus formában történő eskütételt.¹⁸⁹ Ez a tény már jelzi, hogy a reformáció tanítása megjelent a városban. Szegedi Kis István 1545-ben jön másodszorra Gyulára és kezdi meg tanítását a református iskolában.¹⁹⁰

2. A reformáció térhódítása

Mágoocsy László várkapitány a plébánia jövedelmének egy részét az ő lutheránus igehidetőjének, Ferenc papnak adta. Az ispotályt kivette a katolikus papok kezéből és világi gondviselőknek adta. A várbeli kápolnában is megszűnt a katolikus istentisztelet. Mágoocsy átvette ugyan a kápolnát Henyeitől az egyházi szerekkel együtt, és a vár által fizetendő személyek közt felsorolta a várkápolna papját is. De 1559-ben már csak a bútorok közt számol be 22 darab miseruhával és a hozzátartozókkal, a kápolnáról már nincs szó.¹⁹¹

¹⁸⁹ Exceptis caeremoniis pontificalibus, iam nunc posthabitis. *Gyula város oklevéltára (1313-1800)*, (szerk.), VERESS, E., Budapest, 1938. 168.

¹⁹⁰ KÓSA, L., *A gyulai református egyház története*, (Gyulai Füzetek 7) Gyula 1994. 23.

¹⁹¹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 176.

1560. augusztus 10-én Ferdinánd király felszólítja Kerecsényi László gyulai főkapitánt, hogy vegye pártfogásba gyulai Gál Andrást, aki arról panaszkodott, hogy a katolikus vallás ellenfeleitől nem bír biztonságban megmaradni Gyulán.¹⁹²

1560. december 4-én Ferdinánd király kifogásolja, hogy *a Gyulán lévő lutheránus prédikátort, aki a plébánia jövedelmét bitorolja, annyira, hogy a plébánia jövedelméből a katolikus papoknak nem maradt mit enniök. Rendeli tehát, hogy a plébánia jövedelméből a katolikus papoknak annyit adasson, amennyi fenntartásukra elégséges, hogy hivatásuknak nyugodtan élhessenek.*¹⁹³

1562-ben Gyulai Gál András azt állítja, hogy ő az eretnekek üldözése miatt nem maradhat meg Gyulán, mivel ő a katolikus papoknak Gyulára való behelyezéséért és a városban a katolikus hit megvédéséért fáradozott, halállal fenyegetik.¹⁹⁴

Mágocsi Gáspár várkapitány megérkezésével a reformáció vallása megerősödött. Úgy tűnik, hogy 1566-ig a vár elfoglalásáig mindvégig megmaradt a katolikus egyház Gyulán. A harcok megkezdése előtt azonban mindenkinek menekülnie kellett. A katolikus nép egy része azonban itt maradt, de katolikus pap nélkül.

3. A török hódoltság kora

1583-ban Possevino jezsuita jelentette a pápának, hogy *Gyulán és környékén további 4-5 ezer katolikus lakik. A gyulai katolikusok sátoros ünnepeken nagy csoportokban jártak át misére Váradra, abba a kis templomba, amely a városon kívül állott.*¹⁹⁵ 1585-ben Ladó Bálint jezsuita járt át Váradról Gyulára

¹⁹² Gyula város oklevéltára (1313-1800), (szerk.), VERESS, E., Budapest, 1938. 342.

¹⁹³ SCHERER, F., Gyula város története I. Gyula, 1938. 177.

¹⁹⁴ Gyula város oklevéltára (1313-1800), (szerk.), VERESS, E., Budapest, 1938. 357.

¹⁹⁵ SCHERER, F., Gyula város története I. Gyula, 1938. 236.

és ahogyan írja az ő meg társai hatására Gyuláról, Váradról és Temesvárról a lakosok valamennyi protestáns prédikátort elűzték.¹⁹⁶ 1587-ben a gyulai katolikusok küldöttsége Váradra ment, hogy meghívja Sziszeki Márk jezsuita atyát, aki el is jött Gyulára. *Itt úgy fogadták, mintha az égből szállt volna közéjük. A bég is látni kívánta és nyájasan elbeszélgetett vele, aztán megengedte, hogy az egész vidéken szabadon taníthassa a népet.*¹⁹⁷ Váradról a hódoltságba elmerészkedő Marko Pitasich 1588-ban járt Gyulán.¹⁹⁸ Még ebben az évben azonban a jezsuitáknak távozniuk kellett Váradról és a katolikus nép magára maradt Gyulán és környékén.

¹⁹⁶ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 236

¹⁹⁷ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 237.; Catholici non secus me ac angelum Dei ingenti cum gaudio excepere. TÓTH, I. GY., *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Budapest 2007. 25

¹⁹⁸ MOLNÁR, A., *Püspökök, barátok, parasztok*, Budapest, 2003. 59, A régi jézustársasági évkönyvek, valamint a történeti művek szülőhelyéről Sziszeki Márknak nevezik. SÁVAI, J., *Missziók, mesterek, licenciátusok*, Szeged, 1997. 80.

IV. A GYULAI PLÉBÁNIA A XVIII. SZÁZADBAN

1. A török uralom alóli felszabadulás kora

Gyula vára azon kevés erődítmény közé tartozik, melyet soha nem foglalt el harccal az ellenség. A védők adták föl. Így vonulhattak be a magyar csapatok, nyolcévi ostromzár után 1695. január 18-án az átadott várba. A harcok miatt a vidék elnéptelenedett. Gyula környéke továbbra is haditerület volt, még jó pár évig a civil lakosság nem térhetett vissza. A vár visszafoglalása után már január 27-én *sürgette Huyn tábornok, hogy a gyulai őrség részére papot küldjenek. Kolonits bíboros a gyulai lelkeszi állást egy szegedi ferencrendivel kívánta betölteni, mivel azok Gyulához közel vannak, s ha a lelkesz beteg lenne vagy meghalna, könnyen helyettesíthető másikkal.*¹⁹⁹

Karatin István ferencrendi atya kezdte meg szolgálatát ebben az évben, de 1697 tavaszán elment Gyuláról, mert egy krajcár fizetést sem kapott. 1701-ben Szilágyosomlyóról Szatmári János Elek ferencrendi szerzetes jött Gyulára.

A Rákóczi szabadságharc idején a várat ostrom alá fogták, de nem lévén megfelelő tüzérség azt nem tudták elfoglalni. Az eddig visszatelepült lakosság megint elmenekült. A szatmári békekötés követően (1711) még két évig nem tudtak magyar lakosok betelepülni Gyulára és környékére, mivel a magyarokat gyűlölő császári udvarbíró Lindner Keresztély megtiltotta.²⁰⁰ Annyira gyűlölte a magyarokat, hogy a hívek védelmében felszólaló Szatmári Elek plébánost meg akarta öletni.²⁰¹ Halála után Pelsöczy Bálint katolikus magyar nemes lett a gyulai ispán

¹⁹⁹ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 261.

²⁰⁰ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 272.

²⁰¹ *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből,* (szerk.) KERESKÉNYINÉ, CS. E., Gyula, 1990. 172.

1713-ban. Ő ellentétben Lindnerrel támogatta a magyar telepesek Gyulára költözését.

2. Az első katolikus magyar telepesek megérkezése

Pelsőczyn kívül nagy szerepe volt a katolikusoknak Gyulára telepedésében Deák János licenciátusnak, aki 90 éves korában halt meg. *1764. februárius 13. Sepultus est Joannes Deák primus Catholicorum Gyulensium Licentiatus Anno 90.*²⁰² Az ő vezetésével érkezett az első 20-30 katolikus család Gyulára. Karácsonyi János szerint azért éppen Gyulára vezette őket, *mert éppen Deák János ifjúságában kétszer is megjelent nyomtatásban, 1690-ben és 1696-ban Eszterházy Pál nádor híres könyve, a csodálatos Boldogságos Szűz képeiről. Ebben a könyvben Gyula is föl van sorolva, mint ahol hajdanában a Boldogságos Szűznek „Nádmelléki” (de arundine) megkülönböztetett képét tisztelték.*²⁰³

1715 tavaszán Deák János engedélyt kapott a letelepedésre. Ekkor 20-30 katolikus család érkezett. Itt egyelőre csak kunyhókat építettek a mai Kossuth Lajos, Terényi, Városház, Petőfi, Jókai és Corvin utcákon és megalapították Gyula városát. Megkapták a romokban lévő, de kijavított török mecsetet, ami korábban katolikus templom volt. Elkészítették a város pecsétjét, melyre a Boldogságos Szűz képét és az 1715-ös számot vésették.

3. A plébánia püspöki megalapítása

1715-ben gróf Csáki Imre püspök a gyulai plébániát visszaállítja, de egyelőre, bizonyosan a hívek csekély száma miatt, csak névleg. Joghatósága alá tartozott nemcsak Békés

²⁰² Gyula Anyaköny I. 1728. 342.

²⁰³ *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből*, (szerk.) KERESKÉNYINÉ, CS. E, Gyula, 1990. 174.

megye, melyben akkor még több lelkészi állás nem volt, hanem Bihar és Zaránd megyéknek nagy része. Kováts Pál személyében az 1716-os évben állandó lelkipásztort kapott a gyulai katolikus kis közösség.²⁰⁴

Békés vármegye jegyzőkönyve szerint az 1718. év december 2-án Szeghalmon tartott megyegyűlésén, a gyulai reformátusok ünnepélyesen tiltakoznak azon erőszakoskodás ellen, mely irányukban harangjuknak Kováts Pál, gyulai plébános közbejöttével történt elvétele által elkövetett. Lelkészsége elejét igen fontos esemény teszi nevezetessé.

1718-ban 12 keresztelés és 6 temetés volt. 1723-ban 69 keresztelés, 16 esküvő és 60 temetés.

4. *Harruckern János György birtoka*

1718-ban kapta meg Harruckern János György Békés, Csongrád és Zaránd megyéket örökös birtokul az egyházi kegyúri jogok élvezetével együtt. Az ő első gondja volt tágas birtokainak elhanyagolt vidékeit benépesíteni s e célra az ország lakottabb részeiről az ideletelepülést előmozdítani. Kováts lelkészkedésének első évtizede méltán nevezhető a telepítések korszakának.²⁰⁵

A németek ide településével a tömeges települések megszűntek, mert mint az anyakönyvek legelső adatai tanúsítják, 1727-ben a mai törzsökös magyar katolikus családok ősei már mind itt voltak. Előfordulnak ugyanis a Balog, Csomós, Gázsó, Gécz, Góg, Galbács, Horvát, Hajdú, Illés, Kocsis, Kordás, Kukla, Kovács, László, Molnár, Márton, Névery, Oláh, Pintér, Szabó, Szőke, Szilágyi, Sebestyén, Somogyi, Tót s a már 1717-

²⁰⁴ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 272.

²⁰⁵ 1718 évben született 12 esküdött - pár meghalt 6
 1719-ben 23 8 7
 1720-ban 42 5 9
 1721-ben 36 12 14
 1722-ben 54 13 26
 1723-ban 69 16 60

Eddig ezek mind magyarok voltak. *Historia Domus I.* Gyula, 85 .

ben említett Gácsi és Gergely név, melyeknek leszármazottai máig is a katolikus magyarság zömét képezik.²⁰⁶

Ezen mindinkább gyarapodó nyáját Kováts úgy kormányozta, hogy a kereszteléseket, esketéseket és halálozásokat nem vezette anyakönyvekbe, hanem csak számukat küldte be Váradra.

*1728. január havában báró Luzsénszky István kanonok és választott püspök Gyulán kánoni látogatást tartott. Ő rendelte el ez alkalommal az anyakönyvek rendes vezetését, mert ez 1728. január végétől veszi kezdetét, éspedig, külön a magyar és külön a német hívek részére. Sajnos, a németvárosiak első kötete elveszett.*²⁰⁷

1730-ban a püspök a német hívek lelki elhagyatottságán segíteni óhajtván, részükre rendes káplánt ígér azon estre, ha ennek az uradalom tisztességes ellátást biztosít. Ezt a föltételt az uradalom teljesítette. 1730. január havában Rutheni Jánost nevezték ki első rendes gyulai káplánnak, s január 30-án már, mint ilyen működött. Az 1729-ben szentté avatott Nepomuki Szent János tiszteletére a magyar- és németváros közti Körös-ág mellett szobrot állítottak, rajta kronosztikonnal.²⁰⁸ Ebben az időben épült a paplak, melyben a káplánnak két szobája volt.

November 10-én gróf Csáky Imre püspök, látogatást tartott. Az elmúlt év október havában is említve van egy látogatása. Kováts Rutheni káplánjáról jelenti, hogy *buzgó pap, de abban a vélekedésben van, hogy ő a plébánostól nemigen függ, s úgy viseli magát, mint a németek plébánosa. Ezen elbizakodásnak pedig az oka, hogy a németek többen vannak, mint a magyarok (bizonyosan Elekkel együtt), az uradalom is német s a jövedelme*

²⁰⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 85.

²⁰⁷ *Historia Domus I.* Gyula, 86.

²⁰⁸ Sit pax errantIbVs fIDe a parte nostro et JesV CrrIsto – Pro honore DeI atqve s JohannIs nepoMVCenI ereXIt PetrVs CsIk. – Esto LVbens oro prone patronVs egenIs SVbsIDIo LenI NepoMVCene VenI. ECSEDY, G. *Gyulának polgári és egyházi állapota a régiebb s újabb időkben*, Gyula, 1932. 33.

*is több, mert azonfölül, hogy az uraságnál kész asztala van, a németek részéről minden fizetést ő húz.*²⁰⁹

A következő évben Rutheni ezért feddést kap, melyre többek közt azt is megígéri, hogy iparkodni fog a püspök óhajtása szerint magyarul is szónokolni, bár ez neki nehezen fog menni.

A város rohamos növekedése miatt a r.k. temető, mely a belvárosi templom körül volt, betelt. Helyére a Körös bal partján a mai Róm. Kat. Gimnázium helyén nyitottak újat.²¹⁰

1732-ben Kováts váradi kanonok és cikádori címzetes apát lett. Ez idő szerint Gyulán 133 magyar és 100 pár német, Eleken pedig 50 pár német volt. E szerint az anyaegyházban a mind kétnyelvű katolikusság száma nemigen haladta meg az ezret. Fiókegyházak gyanánt csak Csaba és Elek vannak említve, mint olyanok, hol néhány katolikus hívő volt. Kétségtelen, hogy valamivel később már ekkor is Gyulához tartozott Békés megyének mintegy fele, Biharból a mostani sarkadi plébániának részei, s Aradból Elek, Varsánd és Kétegyháza joghatósága alá tartozó területek.²¹¹

A közbiztonság nem a legjobb lábon állott, az akasztás gyakori eset volt, s a más vallású elítéltek a végrehajtás előtt igen sokszor katolikus vallásra tértek. Általában a megtérések gyakoriak voltak. Kováts októberben történt előléptetése folytán Gyula megüresedett.²¹²

Harruckern bizonyos Hedry Boldizsárt ajánl plébánosnak azon esetre, ha mindkét nyelvet beszéli, mert akkor káplán nem is kellene. Ruthenit pedig eleki plébánosnak ajánlja, mert már ott is szükségük volna önálló lelkészre. A németek ezt a tervet megneszelték kéréssel fordultak a püspökséghez, hogy hagyják

²⁰⁹ *Historia Domus I.* Gyula, 86.

²¹⁰ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 300.

²¹¹ *Historia Domus I.* Gyula, 56.

²¹² *Historia Domus I.* Gyula, 57.

meg nekik Ruthenit, akit ők saját költségükön tartanak, *mert nem szeretnék megint a magyar "Pfarrei"-hoz tartozni.*²¹³

Úgy látszik, nemcsak a káplán, hanem a hívek is abban a vélekedésben voltak, hogy ők önálló plébániát képeznek. Annyiban célt is értek, hogy káplánjuk megmaradt.

Ravusz István 1733-ban lett gyulai plébános. Ekkor felszólította a plébánost Albert csanádi püspök, hogy az Eleken gyakorolt joghatóságot tőle kérje, mert különben kánonilag fog ellene föllépni. Erre hosszas vita és súrlódás következett a két püspök között Elek hovatartozása kérdésében, mely azonban végül a csanádi püspök javára dőlt el. Következő évben Elek csanádi fennhatóság alatt önállósult.

1744-ben Rutheni kéri a püspökséget, hasson oda, hogy Harruckern adja ki a fizetésüket, melyet azért tartott vissza, mivel a káplánt az ő tudta és ajánlása vagy felterjesztése nélkül nevezték ki. 1745-ben Gorliczky Simon lesz a káplán. A németvárosi kereszteltek és házasultak magyar anyakönyvbe való bejegyzése megkezdődik.

1746-ban bérmálás és plébánia vizsgálat. Magyar hívek 173, a németek 175 családot számlálnak.²¹⁴

1748-ban Rutheni kanonok lett. Urbanovics András 1748-ban a plébánia átvétele után jelenti, hogy hívei vele a jövedelemre nézve szerződést akarnak kötni. Látogatást kér és káplánját, Gorliczkyt az alapítandó csabai állomásra plébánosnak ajánlja. A németekkel az új szerződés csakugyan létre jött, de részletei nem ismeretesek. 1750-ben Gorliczky csabai plébános lett. Ugyanezen évben a paplakot újra építette a kegyuraság, melyben négy szoba volt a szükséges mellékhelyiségekkel. Ez a paplak már a mai helyén állt. Vályogból készült és náddal volt fedve.²¹⁵ Ebben az évben a püspök utasította a plébánost, hogy ha egy bűnös a templomba

²¹³ *Historia Domus I.* Gyula, 57.

²¹⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 60.

²¹⁵ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 296.

menekül, őt az esetről azonnal értesítse, és a bűnös kiadását csak az ő engedélyével teljesítse.²¹⁶

5. A németajkú katolikusok megérkezése

1724 közepén és 1725 elején települtek városunkba a német nyelvű telepesek. Frank- földről, Würzburg környékéről jöttek, főleg Gerolzhofen, Ailringen és Mulfingen településekről.²¹⁷ A németek betelepülésével a katolikus arány rögtön túlsúlyba emelkedett a más vallású felekezetekkel szemben. Mindjárt az ideköltözés első évében a keresztek száma 115, az esketéseké 40, az elhunytak száma pedig 90-re szaporodott fel. A gyulai németeknek soha nem lett önálló plébániájuk, lelki gondozásukról a magyarvárosban rezideáló gyulai plébánosnak kellett gondoskodnia.

6. Az újratelepülés utáni első és második plébániatemplom

A katolikus hívek Gyulára érkezésük után megkapták istentisztelet céljára az eddig török mecsetként szolgáló minarettel ellátott, korábban katolikus templomként szolgáló épületet. Az utóbbi évek kutatásai igazolták, hogy ez a kápolna a Szent Elek tiszteletére épített kápolna volt. A középkori plébániatemplom elhelyezkedése már nem volt ismeretes a betelepülők előtt. A törökök hosszú 136 éves jelenléte a lakosság megváltozott összetétele az emléket is eltörölte a régi templomoknak. A frissen érkezettek ezért a várhoz közelebb települtek. Az 1722-ben Rosenfeld által készített városképen még jól látszik a templom épülettömbje és a mellette álló minaret. Az általa készített térkép a templom alaprajzát négyzet alaprajzúnak ábrázolja, körülötte temetővel.²¹⁸

²¹⁶ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 326.

²¹⁷ REISZ, Á., *A német nyelv Gyulán,* Gyula, 1999. 30.

²¹⁸ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 284.

A XX. század közepén régészeti feltárás során a középkori plébániatemplom alapjai,²¹⁹ a ferences templom és rendház alapjai,²²⁰ valamint a várkáporna elhelyezkedése nyert igazolást. 2004-ben és 2008-ban régészeti feltárás azonosította e káporna alapjait. A templom keletelve volt, körülötte sírok kerültek elő.²²¹ A *Historia Domus* tanúsága szerint *A kezdetben kisdéd gyulai kath. Nyájnak templomul a mostaninak táján állott török mecset szolgált. (...) A hagyomány szerint minarettje az éjszakra néző homlokzat fölött a jelenlegi egyház építéséig fennmaradt, de a harangok csak előtte függtek egy faállványon.*²²²

A hívek szaporodtával a templom kicsinek bizonyult ezért a kegyúr báró Harruckern Ferenc *az előbbinek alapjára szilárd anyagból új tornyos egyházat emeltetett, melynek csak szentélye és sekrestyéje volt boltozatos, hajója pedig stukatoros. Ez az 1753-as vármegyei összeírás szerint 5 haranggal és ornátussal jól fel volt szerelve.*²²³

Ez a templom csak 31 évig állt, mivel a hívek számának növekedésével új templom építését határozta el a kegyúr. Erről a templomról nem maradt fenn dokumentum.

7. A harmadik plébániatemplom építése

Az új anyatemplom alapkövét 1775. szeptember 10-én, Mária nevenapján Jósa Xavér Ferenc plébános tette le. Harruckern Ferenc azonban a következő évben elhunyt, így a templom építését özvegye Dirling Mária folytatta. A templom 1777. november 16-ára annyira elkészült, hogy Salamon József kanonok, Békési főesperes megáldotta. Az építkezés teljesen 1779-ben fejeződött be. Ekkor készült el a 18 változatú orgona

²¹⁹ JANKOVICH, B. D., *A gyula-törökzugi templom feltárása*, in.: *Békési Élet* 1984. 415–426.

²²⁰ SCHERER, F., *Gyula város története I.* Gyula, 1938. 71.

²²¹ *A gyulai római katolikus plébánia évkönyve 2005*, (szerk.) KOVÁCS, J., Gyula 2005. 118–119.

²²² *Historia Domus I.* Gyula, 151.

²²³ *Historia Domus I.* Gyula, 151.

és a toronyóra is. A templom építészete Linck János Károly uradalmi építőmester volt. A templom építtetőjének az emlékét a templom homlokzatán örökítették meg.²²⁴ A templom egyhajós, homlokzati toronnyal, félkörös záródású szentéllyel épült. A hossza: 50 m, szélessége: 16 m, belmagassága: 15 m, toronymagassága: 43.5 m. Kétoldalt kisebb helyiségek csatlakoznak a hajóhoz, a toronynál, illetve a szentély mellett az oldalhomlokzat síkjából előreugranak. A torony melletti előreugró tömeg földszintjén, baloldalon egy kápolna, jobb oldalon a kórusfeljáró lépcsőháza nyílik homlokzati ajtóval, emeletén a kórus nagyobbításai, a szentély előtti emeletén oratóriumok vannak kiképezve. A főhomlokzat középtengelyében vakolt keretes bejárati ajtó, felette kosárív záródású ablak, szegmensíves szemöldökpárkány. Kétoldalon posztamensen álló pilaszterek, mely felett oromzatos timpanon mezejében Harruckern- és Dirling-címer. A toronytörzs mellett két kis posztamensen egy-egy kőurna. A párnatagos toronysisak vörösrézzel fedett 1775-ös évszámmal föliratozva. 1782-ben Hidassy Jakab plébános Lorettói kápolnát készített az addig raktárként használt torony alatti helyiségből. Egy kronosztikonnal látta el.²²⁵

224

A Francisco L. Barone ab Harruckern
Perpetus in Gyula,
Praeside
Provinciae Békésiensis,
Domino
Dominii Gyula
Patrono
Ecclésiae istius
Sacrae hae aedes e fundamentis adductae
Anno MDCCLXXV

Historia Domus I. Gyula, 153.

225

MarIae DeI genItrICIs VIrgInIs honorI
hUIUs gregIs saLUtI ereCta.

Historia Domus I. Gyula, 153.

8. További kápolnák építése

A németvárosi kápolna egy 1736-iki kimutatásban említve van, hogy a hívek által lett építve. Azonban többet nem lehet tudni róla. A németajkú katolikusok szaporodtával új, nagyobb templom építése vált szükségessé. *1757. május 5-én tette le az alapot Urbanovics András, 1755. augusztus 10-én pedig ugyanő Szent József, Rozália, Rókus, Fábián és Sebestyén tiszteletére ünnepélyesen megáldotta.*²²⁶ Ez a templom addig állt, míg a jelenlegit 1866-ban föl nem építették.

A Szentháromság kápolna az 1738-39-ben kitört pestisjárvány miatt engesztelésül épült. 1741-ben Ruthéni plébános engedélyt kért a kápolna megáldására, de nem kapot, mert nem volt anyagilag biztosítva a kápolna fenntartása. Miután biztosította az anyagi háttérrel megkapta az engedélyt. Ez a kápolna azonban elég kicsi lehetett, mert 1752. június 29-én egy teljesen újnak tette le az alapkövét ugyanazon a helyen Urbanovics plébános. *Ezen kápolna 1753-ban avattatott fel. 1772-ben Jósa plébános kéri a vikáriust, engedné meg, hogy a kápolna bekerített környékét megáldhassa, mert többen s ezek közt a betegen fekvő Tomcsányi János uradalmi intéző szeretnének oda temetkezni.*²²⁷

A kápolnát 1817-ben toronnyal és kórussal látták el. Ekkor került a torony aljába, a bejáratí ajtó elé Tomcsányi János vörösmárvány kronosztikonos sírja és sírköve.²²⁸

A kápolna hossza 21 m, szélessége 7 m, belmagassága 5 m. Toronymagassága 20 m. A szentháromságot ábrázoló főoltárkép 1839-ben készült.

²²⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 213.

²²⁷ *Historia Domus I.* Gyula, 193.

²²⁸ *speCtabILIs et generosUS heros Ioannes toMCsanY CasrI gYVLensIs reCtor oVI VIXIt annIs absqVe Uno septVagInta In haC Urna reqViesCIt. Gyulai Katolikus Tudósító 5. éfv. 2. sz. Gyula, 2001. 1.*

9. A hívek lelki gondozása

A gyulai hívek lelki gondozásának első írásos jele 1718-ból való. *Erre mutat a váradi püspöki archivumban található kimutatás a gyulai szülöttek, házasuktak és elhunytakról, mely 1718. május 5-től kezdődik. Névaláírás nincs rajta, de hogy ezen első rendes lelkész Kovács Pál volt, minden kétségen kívül helyezi Békés vármegye jegyzőkönyve az 1718-ik év december 2-án Szeghalmon tartott megyegyűlésről, melyben a gyulai reformátusok ünnepélyesen tiltakoznak azon erőszakoskodás ellen, mely irányukban, harangjoknak Kovács Pál, gyulai plébános közbejöttével történt elvétele által elkövetett.*²²⁹

Valószínűleg a harang felirata árulkodott a korábbi katolikus tulajdonról.

A magyar hívek mellett németek is lettek betelepítve Gyulára, de nem kaptak önálló plébániát, ezért a magyar városba jártak templomba. Ez több alkalommal is feszültség forrása volt. Ekkor Kovács plébános még nem vezetett anyakönyvet, csak az adatokat küldte be Váradra.

*1736-ban a Békési főesperes látogatásakor a következőt jelenti a Békés megyei katholicizmus állásáról: Gyulán a magyar gyónók száma 551, a németeké 563. Ezek egy templomba járnak, hol felváltva magyarul és németül szónokolnak.*²³⁰

A pestisjárvány 1738-ban nagyszámú magyar és német ajkú hívőt ragad el, köztük aplébánost is. Utódja, káplánja Ruthéni János lesz, de elindulnak a vádaskodások is ellene. *Vádolják többek közt, 1) hogy Ravusz halála után a hívek magyar plébánost kívántak, ő tehát, hogy elleneseit megnyerje, ígéretet tett, hogy az eddiginél kevesebb fizetéssel meg fogja érni;– 2) hogy ámbár a hitközség jó bort ad, ő mégis mind a miséhez, mind az áldozók szájöblítéséhez olyat ad, mely már a*

²²⁹ *Historia Domus I.* Gyula, 54.

²³⁰ *Historia Domus I.* Gyula, 57.

*templomban napokig állott s eképp az áldozók a megcsömörlés és a hányás veszedelmének vannak kitéve.*²³¹

10. A katolikus iskola megszervezése

Úgy tűnik, hogy az iskola megelőzte a plébánia megalapítását is. Hiszen az első katolikusok Gyulára érkezését is Deák János licenciátus irányította. Ő, mint a papot nélkülöző közösség vezetője felhatalmazással bírt, hogy kereszteljen, temessen és oktassa a híveket, vezesse imádságukat. Ő volt az első tanítója a gyulai iskolának. *A plébánia visszaállítása óta mindkét városnak meg volt a maga tanodája, melyet az illető kántorok láttak el, kik egyszersmind templomszolgák, sőt a német városban jegyzők is voltak a legrégebbi időkben.*²³²

1730-ban Szuhay József neve fordul elő Magyar-Gyulán, mint tanító. Kutinszky József 1735-től 1738-ig, mint kántor, majd kántortanító szerepel. Jánosi József követi 1742-1744-ig. *Őt Petik Ambrus követte 1744-ben. Származása helye Szentes, honnan ifjú korában került Gyulára. S itt képzettsége, feddhetetlen élete és jó bánásmodora miatt nagy tekintélyre és népszerűségre tett szert. Ő már a latin nyelv elemeit is tanította. Iskolai használatra írt egy „Békés megye leírása” című füzetecskét, mely megyénk akkori állapotát részletesen tárgyalja. Kornéli Ambrus őt „vir aequiori fortuna dignissimus”-nak nevezi Közel félszázados áldásos hivataloskodása után meghalt 170. július 30-án 65 éves korában.*²³³

Német-Gyulán az első tanító nevével Müller Konrád 1734-ben találkozunk. A jegyző és a tanító hivatala össze volt kötve. Őt Rudolf István követte 1744-1752-ig. Frűben János Lénárd 1755-

²³¹ *Historia Domus I.* Gyula, 59.

²³² *Historia Domus I.* Gyula, 241.

²³³ *Historia Domus I.* Gyula, 303.

ben, mint özvegy tanító, második házasságra lép. Frölich János 1758-tól 1807-ig 49 éven át volt tanító.

*1807-ben lett fiú-tanító ifj. Erkl József, ki ezt a hivatalt 1841-ig viselte. Ő az országos hírű Erkel Ferenc magyar zeneköltőnek az atyja.*²³⁴

11. Az első visitatio canonica

*1725-ben Návay János, váradi kanonok, az első hivatalos látogatást tartotta. Ez alkalommal kaphattak a németek káplánt, mert egy régi adat 1725-30 között öt ilyenről tesz említést. Mivel azonban másrészt 1732-ben a németek 1725 és 30 között nagy lelki elhanyagoltságról panaszkodnak, ezen német káplánok csak ambulánsok lehettek.*²³⁵ Sajnos csak a Historia Domusban ennyi maradt fenn. Az első látogatásokról nincsen irat a plébánia irattárában.

12. A további egyházlátogatások a század folyamán

1728 januárjában a második visitatiót báró Luzsénszky István kanonok és választott püspök tartotta. *Ő rendelkezett el ez alkalommal az anyakönyvek vezetését, mert ez 1728. január végétől veszi kezdetét, és pedig külön a magyar és külön a német hívek részére.*²³⁶ A látogatás és a német hívek panasza elérte az eredményt, mert 1730 januárjától a püspök Rutheni János káplánt adta a német hívek lelki gondozására.

1729 októberében és 1730. november 10-én történik említés püspöki látogatásról Csáki Imre személyében.

²³⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 315.

²³⁵ *Historia Domus I.* Gyula, 55.

²³⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 56.

1734-ban a német közösség önálló települést alkot. Létrejön Német-Gyula és külön Magyar-Gyula. A plébánia azonban egy marad.

*1742. május 17-én gróf Csáki Miklós püspök canonica visitatiot tartott*²³⁷

1746-ban is volt visitatio bérmálással egybekötve Magyar hívek 173, a németek 175 családot alkottak.

*1782. október 12 és 13-án gróf Kolonitz László püspök canonica visitatiot tartott. Az első melyről némi részlet maradt ránk.*²³⁸

1788 szeptemberében Kalatay Xavér Ferenc püspök, gróf Csáki Pál kanonok és Sebestyén Péter titoknokkal látogatást tartott. *11-én délután 5 órakor megjelenvén, a templomban 40 napi búcsút engedélyezett és absolutio defunctorumot tartott. 12-én pénztárvizsgálás és examen. 13-án megidézte Nagy István helybéli prédikátort, amiért egy lutheránus ifjat a kath. Templomban való kihirdetés és elbocsátás nélkül megesketett; az esketést ismételnie kellett. 14-én azaz pünköst 17-ik vasárnapján 1043-at bérmált. Este 6-kor Csabára ment át.*²³⁹

1793. szeptember 6-án Kalatay visitációt s bérmálást tart. Csak egyszerű, minden szokásos ünnepélyesség nélküli fogadást kér.²⁴⁰

²³⁷ *Historia Domus I.* Gyula, 60.

²³⁸ Reggeli 8 órakor a megyei és uradalmi tisztviselők és hajdúk kíséretében, harangok zugása, dobok és trombiták zaja, és ágyúdörgések közt megérkezvén, azonnal 80-at bérmált. – Következő napon 1000-et bérmált. Délután az iskolás gyerekeket kérdezte ki, közölök többeket megajándékozván, Este a káplánokat hallgatta ki a *Moralis*, *Ius* és *Pastoralis* praktikusabb részeiből. A kereszteltek és halottak anyakönyvét a szükséges rovatokkal bővítette. Az eddig Csabához tartozó Kígyóspusztát Gyulához csatolta. A német-városi elöljáróknak meghagyta, hogy kápolnájukban a plébános tudta és engedélye nélkül magányos ájtatosságokat ne tartsanak. A magyarokat pedig intette, hogy tartozásaikat ne oly nehézkes módon teljesítsék. Október 14-én revideálván a visitáció pontjait, mise után a nemesek kíséretében visszatért. *Historia Domus I.* Gyula, 64-65.

²³⁹ *Historia Domus I.* Gyula, 65.

²⁴⁰ *Protocollum Dioecesanum et privatum Ecclesiae Parochialis Gyulensis et anno Domini 1778 usque 1822 inclusive*, Plébániai Levéltár, Gyula, 86; *Historia Domus I.* Plébániai Levéltár, Gyula, 65.

V. A XIX. SZÁZAD AZ EGYHÁZLÁTOGATÁSOK TÜKRÉBEN

1802 Kondé püspök vizitációjáról maradt fenn jegyzőkönyv,²⁴¹ és egy följegyzés: *Az ezen évben tartott Can. Visit. említi, hogy vasárnap délután catechesis, Szentháromság ünnepén a magyar, sz. József napján a német kápolnába s ha az idő engedi, nagypénteken délután a kálváriára processio tartatik.*²⁴² A németvárosi káponában már minden nap volt mise noha ez szabályul nem lehetett, mivel 1817-ben csak az van állítva, hogy az iskolások és gyengélkedők kedvéért „többnyire” minden nap miséznek benne.²⁴³

1811 canonoca visitatio²⁴⁴ és bérmálás Miklóssy Ferenc megyés püspök által.²⁴⁵ Jegyzőkönyv másolata megmaradt, és följegyzés a Historia Domus-ban: *valahányszor a zenés nagymisén magyarul prédikálnak, a kis misén, mely ekkor még nem volt énekes, magyarul énekeljenek, de utána a homília és imádság németül legyen, – és megfordítva. Oly misén, melyen a zenekar nem működik, azon a nyelven énekelnek, melyen a szentbeszéd tartatik.*²⁴⁶

²⁴¹ De Ecclesia, (21 kérdés), De Populo (6 kérdés), De Parocho (14 kérdés), De Parochia (8 kérdés), De Capellanis (4 kérdés), De Religiosibus (10 kérdés), De Terris Ecclesiae (5 kérdés), De Xenodochiis (4 kérdés) *Protocollum Dioecesanum et privatum Ecclesiae Parochialis Gyulensis et anno Domini 1778 usque 1822 inclusive*, Plébániai Levéltár, Gyula, 142-153; *Historia Domus I.* Gyula, 68.

²⁴² *Historia Domus I.* Gyula, 154.

²⁴³ *Historia Domus I.* Gyula, 213.

²⁴⁴ De Ecclesia Parochiali (6 kérdés), De Supellectili, et Paramentis Ecclesiae (2 kérdés), De Dote et proventibus Ecclesiae (3 kérdés), De Capellis, montibus Calvariae, Hospitalibus, Cometerius, Status, et Crucibus publicis, (6 kérdés), De Parocho, et eius obligationibus (6 kérdés), De Parochi habitatione, et Subsistentia (2 kérdés), De Reliquis Servis Ecclesiae, eorum solutionibus et habitationibus (3 kérdés), De Religionibus ordinibus (1 kérdés), De Parochianis eorumque obligationibus (5 kérdés), De Patrono (1 kérdés), De Filialibus (6 kérdés) *Protocollum Dioecesanum et privatum Ecclesiae Parochialis Gyulensis et anno Domini 1778 usque 1822 inclusive*, Plébániai Levéltár, Gyula, 223-135.

²⁴⁵ *Historia Domus I.* Gyula, 69.

²⁴⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 155

1813. június 30-án és július 1-2-án gróf Csáky László felszentelt püspök és káptalani helynök Canonoca visitatiót tartott és 2601-et bérmált.²⁴⁷

Az 1816-os 1824-es és 1829-es visitatio canonica jegyzőkönyvek viszont bekötve megmaradtak az utókor számára.

*1816. június 29-én gróf Csáky László tinnini fölszentelt püspök, káptalani helynök 2601-et bérmált és canonica visitatiót tartott.*²⁴⁸

A visitatio vizsgált területei a következők voltak (az első cím két paragrafusának részletezését hozom csak a lábjegyzetben):

De Ecclesia Parochiali

De supellectili, et Paramentis Ecclesiae

De Dote, et Proventibus Ecclesiae

De Capellis, montibus Calvariae, Hospitalibus, Coemeteriis, Statuis, s. Crucibus publicis

De Parocho, et obligationibus

De parochi habitatione, et subsistentia

De reliquis Ecclesiae eorum solutionibus, et habitationibus

De religiosis Ordinibus

De Parochianis, eorumque obligationibus

De Patrono, et Dominis Terrestribus

*De Filialibus*²⁴⁹

²⁴⁷ *Historia Domus I.* Gyula, 70.

²⁴⁸ *Historia Domus I.* Gyula, 71.

²⁴⁹ De Ecclesia Parochiali

§I. Extat ne his loci ecclesia? Quo anno? Per quem? Ex qualibus materialibus erecta? Cui sancto dedicata? Quantae magnitudinis? An fidelem populum capiat? An intra, vel extra Oppidum vita sit? An consecranta, vel benedicta? Quando, et per quem? Habet ne turrim? Scandulis, vel lamina, et quali tectam? Est ne in ea horologium? Campamae quot? Quantae magnitudinis? An? et in cuius honorem benedictae? Si desit turris, an, et quale sit campanile? Quot, et quantae magnitudinis campanae, in eo pendentae? An? Et in eujus honorem benedictae? Quis actualis status Ecclesiae?

§II. Quot sunt in Ecclesi Altaria? Quorum Sanctorum honori dicata? An Portatilibus, aliisque necessariis provisa? An portalia violata non sint? Est tabernaculum? Quale? Si non, ubi conservatur Sanctissimum Eucharistiae Sacramentum? Datur ne ante illud lampae continus ardens? Si non, quare? Clavis Tabernaculi ubi conservatur? Quam frequenter

1824-ben a canonica visitatio alkalmával május 14-én, húsvét IV. vasárnapján Vurum püspök a templomot ünnepélyesen konszekrálta. *A nagy oltárba szent Kelemen, Szimplicia és Jukunda vértanúk ereklyéit helyezte. Ugyanezen alkalmat évfordulati ünnepül rendelte, melyre 40 napi búcsút engedett.*²⁵⁰

1. A templom és plébánia kegyurasága

Gyula újraalapítása után 1718-ban Harruckern János György kapta meg Békés megye nagy részét. Ő volt a kegyura Gyulának is. 1724-ben Gyulára katolikus németeket telepített külön városrészbe. A Harruckern család 1776-ig, a családfő, János György haláláig töltötte be ezt a tisztséget. Halála után özvegye Dirling Mária viselte gondját a gyulai egyháznak. Ő fejezte be a férje által elkezdett templom építését is. A templom homlokzatán az egyesített Harruckern-Dirling címer látható. Család kihalaásával, annak oldalága a Wenckheim család örökölte a birtokot és a kegyuraságot is. Az 1816-os visitatio szerint *Illustrissimus Dominus comes Franciscus Wenckheim, Sacr. Caes. et Reg. Apost. Majestatis camerarius, qua Irrestris Dominus, est patronus Ecclesiae Gyulensis praesentae usum habens, Gyulae vel Budae habitat.*²⁵¹ Így a Wenckheim család folyamatosan betölti a kegyuraság tisztét még 1938-ban is.²⁵²

2. A plébános és a káplán ellátása

A plébánosok névsorát az 1824-es visitatio jegyzőkönyvében olvashatjuk:

soleat Sanctissimum rebovári? Quoties illud exponatur publicae adorationi? Quoties deferatur in publicis processionibus? *Visitatio Canonica Gyulae annis 1816. 1824. 1829. peracta.* Plébániai Levéltár, Gyula, 1-49.

²⁵⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 156.

²⁵¹ *Visitatio Canonica Gyulae annis 1816. 1824. 1829. peracta.* Plébániai Levéltár, Gyula, 44.

²⁵² KOVÁCS, J., *A gyulai római katolikus esperes kerüle története*, Gyula, 2001.161.

1. Kovács Petrus	1728-1733
2. Ravusz Stephanus	1733-1739
3. Rutheni Ioannes	1739-1748
4. Urbanovits Andreas	1748-1763
5. Jozsa Franciscus	1760-1779
6. Hidassy Jacobus	1779-1798
7. Spiegel Ignatius	1799-1817
8. Braun Josephus	1817-1822
9. Bicskoss Ioannes	1823-1831 ²⁵³

Az utolsó bejegyzésnél látszik, hogy az évszámot később írták be. Az első plébános kezdési időpontja pontatlan, mert más források a plébánia alapításának idejére 1715, vagy 1716-ra jelzik az itt létét. (13. sz. melléklet)

A plébános fizetése.

A kegyuraság létrejötté, 1718 óta a plébános ellátása a kegyuraságtól kapott természetbeni és a hívektől kapott természetbeni és pénzbeli fizetséggel történt. *A legrégebb jövedelemkimutatással 1731 körül találkozunk. E szerint a plébánosnak volt akkor a háznál két kertje. Az uraság kegyéből élvezte egy kaszáló jövedelmét, melyen kedvező esztendőben megtermett 8 szekér széna, melynek lekaszálását és szállítását maga teljesítette. Állandó és kiszabott szántó földje nem volt, hanem a hívek bevetettek és letakarítottak neki 8 köböl búzát. Szölleje sincs. Minden pártól kap 25 polturát és két véka búzát. Fát az uraság erdejéből a prefektus utalványa mellett vágta a hívek. Stóla fejében kapott: keresztelésért egy kenyeret, avatásért egy csirkét,, esketésért 8 máriást, temetésért 8 garast.*²⁵⁴

A *visitatio canonica* jegyzőkönyvei rögzítik a plébános pontos jövedelmét az adott évben. Az 1816-os *visitatio* szerint a plébánosnak

²⁵³ *Visitatio Canonica Gyulae annis 1816. 1824. 1829. peracta.* Plébániai Levéltár, Gyula, 57.

²⁵⁴ *Historia Domus I.*, Gyula, 327.

1) Föld és szőlő

<i>a földből összesen</i>	50 vfr.
<i>A szőlő jövedelme</i>	20 vfr.

2) A hívektől

<i>Magyarvárosi párbérváltság</i>	360 vfr.
<i>A németvárosi párbérváltság</i>	<u>338</u> vfr.
<i>A készpénz összesen</i>	698 vfr.

3) Természetben

<i>Munkaváltság</i>	<i>magyarv.</i>	<i>németv</i>
	30 vfr.	30 vfr.
<i>Káplán segélyezésre</i>	40 vfr.	0
<i>Hegyi óbor 8 akó 4 frjával</i>	32 vfr.	32 vfr.
<i>Tűzifa 18 öl 5 frjával</i>	<u>90 vfr. 12öl</u>	<u>60 vfr.</u>
	1082	

4) Alapítványokból 359 fr. 30kr.

5) Stólaból 375 fr.

6) Az uraságtól segélypénz 75 fr.

Egész jövedelme összesen 1891 fr 30 kr.

Ezért tartozik a plébános két káplánt élelemmel, gyetyával, fűtéssel és szükséges szolgálattal ellátni, ami tehető 500 fr-a, s így a tiszta jövedelem marad 1391 fr. 30 kor.²⁵⁵

A káplán fizetése.

A hívek kis száma miatt kezdetben a plébános egyedül tudta ellátni a kis hívő kösösséget. Káplánra akkor lett szükség, mikor a német hívek első csoportja megérkezett (1724) és önálló lelkipásztort kértek maguknak. Önálló plébániát nem alapíthattak, de káplánt kaptak, aki a nyelvükön tudott beszélni. Így az első káplán érkezése 1730 körül történt. Hozzá tartozott ekkor még Elek német ajkú filia is. *Kapott az uradalomtól 50, a*

²⁵⁵ *Historia Domus I*, Gyula, 330-331.

*német hívektől 48, Elek fiókegyháztól 16, összesen 114 rénes forintot és stólát a németektől. Ebből magamagát kellett fönntartania; élelmet fizetésért a plébánostól, lakást a plébánián két szobát kapott.*²⁵⁶

Az 1817-es *visitatio canonica* jegyzőkönyve szerint két káplán volt. Az *idősebb jövedelme 148 fr 49 kr. A fiatalabbé 122 fr. 15 kr. volt.*²⁵⁷

Az 1829-es *visitatio* jegyzőkönyve leltárba vette mindkét káplán könyvtárát is. A magyar káplánnak 36 db, ebből 17 magyar nyelvű, a német káplánnak 60 db könyve volt, ebből 17 magyar, 15 német nyelvű, a többi latin.²⁵⁸

3. Kántorok és tanítók

Huszka József 1790-1798-ig volt kántor és egyben a nagyobb fiúk tanítója. Őt követte a kántorságban Pataky Dávid 1798-1826-ig. Kitűnő hangú kántorként emlegették. Konta József 1826-1855-ig kántor-tanító.

Az 1829-es évi *visitatio* jegyzőkönyve azt írja róla, hogy *bene canis, et bona organum pulsat.*²⁵⁹ Takácsy János 1855-1865-ig viselte a kántor-tanítói hivatalt. *Finom tenor hangjáért sokáig fogják emlegetni.*²⁶⁰ Sziber Nándort 1865 októberében választották Takácsy helyébe. Ő az elődje által kiadott „*Orgonavirágok*” című énekes kézi-könyvet lényegesen átalakítva, tetemesen megbővítve és kijavítva már két ízben bocsátotta közre.²⁶¹

A németvárosi iskola énekkara az 1824-es *visitatio* jegyzőkönyve szerint a következőkből állt: *Erkl Joseph jun.*

²⁵⁶ *Historia Domus I*, Gyula, 351.

²⁵⁷ *Historia Domus I*, Gyula, 351.

²⁵⁸ *Visitatio Canonica Gyulae annis 1816. 1824. 1829. peracta.* Plébániai Levéltár, Gyula, 173-175.

²⁵⁹ *Visitatio Canonica Gyulae annis 1816. 1824. 1829. peracta.* Plébániai Levéltár, Gyula, 178

²⁶⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 305.

²⁶¹ *Historia Domus I*, Gyula, 306.

*Regens chori, Czingulszky Simon organista, Erkl Joseph ven. Erkl Elisabeth, Ament Franciscus Aed. Ament Josephus, Ludvig Josephus, Daniel Josephus, Daniel Antonius, Leitz Joannes, Mandorf Joannes.*²⁶²

4. A hívek száma

*Ez idő szerint (1732) Gyulán 133 magyar és 100 pár német, Eleken pedig 30 pár volt. Ez szerint az anyaegyházban a mindkét nyelvű katolikusok száma nem haladta meg az ezret.*²⁶³

1746-ban a magyar hívek 173, a németek 175 családot képeztek.²⁶⁴

A hívek számának alakulását az 1824-es és 1829-es jegyzőkönyv a Numerus Animarum pont alatt táblázatban rögzíti.

1824-ben az anyaegyházban 6 901, a filiákban 314 fő összesen 7 215 katolikus hívő lakik. Reformárus 5 177, evangélikus 2038, más 1 355.²⁶⁵

1829-ben az anyaegyházban 8 058, a filiákban 488 fő, összesen 8 546 katolikus hívő lakik. Ez a jegyzőkönyv nem tartalmazza a más vallásúak számát. Viszont a következőket írja az összesítés alatt: *Ex his confessionis capaces sunt 6 067.*

Conjugum Catholicorum paria 1 420.

*Mixtae Religionis Matrimonia 60.*²⁶⁶

5. Tragédiák a plébánia életében

1738-ban Ravusz (plébános) értesíti a Consistoriumot, hogy a környéken a pestis kezd mutatkozni (...) 700-800-ra bizton

²⁶² *Visitatio Canonica Gyulae annis 1816. 1824. 1829. peracta.* Plébániai Levéltár, Gyula, 72.

²⁶³ *Historia Domus I,* Gyula, 56.

²⁶⁴ *Historia Domus I,* Gyula, 60.

²⁶⁵ *Visitatio Canonica Gyulae annis 1816. 1824. 1829. peracta.* Plébániai Levéltár, Gyula, 63.

²⁶⁶ *Visitatio Canonica Gyulae annis 1816. 1824. 1829. peracta.* Plébániai Levéltár, Gyula, 170-171.

*föltehető az összes elhunyt katolikusok száma. Oly szám, mely a föntebb közlött főesperesi kimutatásból következtetve, az összes gyulai katolikus lelkek harmadát jóval meghaladja.*²⁶⁷ A hagyomány szerint áldozatul esett a plébános is a pestisnek. Az utolsó anyakönyvi bejegyzést október 22-én tette a keresztek anyakönyvébe. Káplánja és utódja Ruthéni János lett.

*Valószínűleg 1760. szeptember 5-én volt a nagy jégverés, melynek emlékére Gyula város a pünkösdi fogadalmi ünnepet tartja*²⁶⁸ – Apor Vilmos plébános későbbi bejegyzése alapján.

1782-ben sáskajárás elleni könyörgés olvasható az 1763-ban bevezetett *Protocollum Diocesanum* lapjain.²⁶⁹

1795. *Ez évbe a nagy inség miatt a hívek bejelentés nélkül felmentést nyertek a böjttől.*²⁷⁰

1801. július 9. a város nagy részét tűzvész pusztította el. *A torony a harangokkal, a templom fedele, a paplak ... s 600 ház a lángok matraléka lőn. A plébános a majorban, Kricsfalusi a német városban helyezkedett el, Bocskor pedig szerte csatangolt.*²⁷¹

1826-ban egy nagy vihar lecsavarta a templom keresztjét és a gömböt, a templom homlokzatán egy nagy repedés támadt.²⁷²

1831 aug 6-tól szeptember 13-ig kolera járvány volt. *Ez idő alatt az isteni tisztelet és a nyilvános temetkezés, harangozás hatóságilag be volt tiltva. Mindamellett, hogy a ragály alig tartott tovább egy hónapnál 200-300 hívőt ragadott*

²⁶⁷ *Historia Domus I*, Gyula, 58.

²⁶⁸ *Historia Domus I*, Gyula, 60.

²⁶⁹ Könyörgés: Kérünk Téged Uram a mi könyörgéseinket kegyesen hallgasd meg, hogy, akik méltán a mi döntéseinkért nyomorgattatunk és a sáskáknak ezen üldözéseit szenvedjük a te Nevednek dicsőségére attól könyörületesen meg szabadultassunk, hogy a te hatalmad által messze el üzettetvén senkinek se ártsanak és a mi mezeinket és szántó földeinket békeességben és csendességben hagyják, hogy így azokból támadt és származó jószágaink a te Felségednek szolgáljanak és a mi szükségünket segítsék, a mi Urunk Jézus X-tus által. Ámen. *Protocollum Publico Ecclesiasticum inde ab Anno 1779 usque ab Annum 1799 inclusive*, Plébániai Levéltár, Gyula, 32.

²⁷⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 66.

²⁷¹ *Historia Domus I*, Gyula, 68.

²⁷² *Historia Domus I*, Gyula, 76.

*el, kiknek a halálra való elkészítésében az új plébános (Fejes József) és két káplánja annyi buzgalmat tanúsítottak, hogy a hívek szeretetét egyszer mindenkorra kiérdemelték.*²⁷³

A kolerában meghaltakat egy új temetőbe temették, melyet a Szent Keresztről neveztek el.

1855. február 15-én a városon átfolyó Fehér körös 446 házat öntött el. Ennek az árvíznek eredményeként a Fehér körös vizét a városon kívül ásott mederben vezették el.²⁷⁴ Az új meder építésének munkálatait I. Ferenc József is megtekintette. *I. Ferenc József és Erzsébet királyné Albrecht főherceg-kormányzó kíséretében 1857. május 25-én, hétfőn indultak Szegedről és ugyanaznap délután 6 tájban érkeztek Gyulára.*²⁷⁵

1873 kolera járvány volt, mikor Göndöcs Benedek vette át a plébániát. *Voltak napok, amikor százon felül is meghaltak. Félelmet nem ismerő bátorsággal és a magával hozott híres kolera-cseppjeinek ingyenes osztogatásával állott a betegek rendelkezésére.*²⁷⁶

1882. március 25. Tűzvész a Németvároson. 51 ház égett le. Ennek emlékére építeték a Németvárosi templom mellett a Mária szoborfülkét Göndöcs Benedek plébános közbenjárására.²⁷⁷

7. Ünnepek

Adventben a Rorate reggel 6 órakor kezdődik, melyet a magyar káplán végez, olykor a plébános.

Tituláris ünnep december 8. A nagymise asszisztenciával van és cum Sncitissimo. A plébános prédikál. Délután a vesperás asszisztenciával.

Karácsonykor az éjféli mise asszisztenciával van és cum s. simo. Sem a kórházban sem az árvaházban nincs ilyenkor mise.

²⁷³ *Historia Domus I*, Gyula, 76-77.

²⁷⁴ SCHERER, F., *Gyula város története II*. Gyula, 1938. 91.

²⁷⁵ SCHERER, F., *Gyula város története II*. Gyula, 1938. 98.

²⁷⁶ *Göndöcs Benedek munkássága*, (szerk.) JÁROLI, J., Gyula, 1998. 211.

²⁷⁷ *Göndöcs Benedek munkássága*, (szerk.) JÁROLI, J., Gyula, 1998. 149.

Hajnali mise 6 órakor a plébános végzi. A nyolc órás misét a magyar káplán úgyszintén a ½ 12 órait is. A 10 órai nagymisét asszisztenciával cum s.simo. A plébános prédikál. Délután a vesperás asszisztenciával és cum s.simo.

Karácsony másnapján a plébános Józsefvároson misézik asszisztenciával. A magyar káplán és a ketecéta káplán asszisztálnak. A német káplán a nagytemplomban mondja a nagymisét A Józsefvároson a plébános prédikál.

Ó év napján a nagytemplomban 5 órakor hálaadó ájtatosság az Orgonavirágokban leírt rend szerint. Prédikáció nincs.

Új évkor a nagymise asszisztenciával van a plébános prédikál. Ha van a 10 órai szentmise infulával tartatik.

Vízkeresztkor a 8 órai mise után a plébánián házszentelés van. Reggel kréta és tömjénszentelés.

Hamvazószerda, a szentmise előtt hamvazás, Hamuszentelés után mindjárt hamvazás és utána kezdődik a mise.

Március 19. A Józsefvároson ½ 10-kor nagymise mindhárom káplán asszisztenciájával és cum s. simmo. Mise után a plébános prédikál. Prédikáció után a Szent József temető kápolnájában szentmise.

Virágvasárnap szentmise előtt barkaszentelés;

Nagyszerda, nagycsütörtök, nagypéntek Lamentációk délután 3 órakor;

Nagycsütörtök mise után oltárfosztás;

Nagypéntet csonka mise Este a hívek magukban kimennek a Kálváriára;

Nagyszombat;

Reggel 6 órakor a szentség elhelyezése a szt. sírban. Hét órakor kezdődnek a különböző szentelések, utána szentmise. Este 7 órakor feltámadás a másutt is szokásos szertartások és körmenet mellett;

Húsvétkor korán kell a gyóntatószékbe menni. Ételszentelés;

Búcsú húsvét után IV. vasárnap a Kígyósiak szombaton este jönnek és a plébánia udvarán és kertjében tanyáznak. A búcsú napján sok gyónó van. A plébános gonoszkodják tótul tudó gyóntató papról a csabaiak miatt. A szentmisék 8, 10 és ½ 12;

Búzaszentelő reggel 8 órakor a plébános vagy a magyar káplán misét mond, majd körmenetileg kimennek a Kálváriára, ahol a kápolnában elvégzik az egész szertartást, majd körmenetileg visszajönnek és Te Deumot és a Regina coeli-t éneklik;

Májusi ájtatosság a litánia énekelve prédikációval;

Pünkösöd napja ünnepi mise, szombatján keresztkútszentelés;

Pünkösöd másnapja a plébános a józsefvárosi templomban misézik;

Pünkösöd harmadnapja a város fogadalmi ünnepe. Ajánlatos, hacsak túlságosan rossz idő nincs, hogy legalább félkörmenet – a nagytemplomból a józsefvárosiba meg legyen tartva. Mert a nép a körmenet elmaradása esetén, ha jégeső találná érni a határt, a plébánost okolná;

Szenháromság vasárnapján körmenetileg vonulás a Szenháromság kápolnához ott ünnepi mise;

Úrnapja a 8 órai szentmise után kezdődik a körmenet;

Jézus Szíve ünnepe a nagymisére az iskolások jönnek;

Radnai búcsúsok augusztus 19-én indulnak, a magyar káplán elkíséri őket a vágóhídnál lévő keresztig. Vissza 16-án este ½ 7 óra körül érkeznek;

Augusztus 20. Ünnepi szentmise, amit a Földész Társulat mondat;

Októberi ájtatosság minden nap van az iskolásoknak szentolvasó;

Október 20-án a Földész Társulat 8 órakor sz. Vendel tiszteletére 3 papos nagymisét mondat;

November 1. A nagymise után körmenetbe vonulnak ki a Szenháromság temetőbe;

November 2 csendes mise a németvárosi temető kápolnában.²⁷⁸

8. Kiemelkedő lelkipásztorok

A XVIII. században Ravusz István²⁷⁹ (1733-1938) plébános, a pestisben szenvedők ellátása közben, maga is a járvány áldozata lett.

A század végén működött Gyulán Hidassy Jakab²⁸⁰ (1778-1798) *Emlékét a néphagyomány, mint szentéletű papét kegyelettel őrzi.*²⁸¹ Karácsonyi János a következőket írja róla: *A Boldogságos Szűz lorettói oltára alá helyezték el Hidassy Jakab, volt gyulai plébános kihűlt tetemét, ő volt az első és utolsó, kit e templom falai közt temettek el.*²⁸² Életében a szegényekre sok gondja volt. Végrendeletében rájuk hagyta vagyonát. A németvárosi káplán a következőket írta a váradi káptalani helynököknek: *Nem elöljárónkat, hanem szererő atyánkat veszítettük el benne.*²⁸³ A néphagyomány szerint aszkéta életet élt derekán a középkori vezeklő övvel a ciliciummal. Sírja emléktáblával megjelölve most is a Loreto-i kápolna oltára alatt van.

A XIX. század második felében Göndöcs Benedek (1873-1894) apát alakja emelkedik ki. Nem csak termetével, hanem jó szívével és széles látókörével is.

Karácsonyi János Göndöcs Benedek születésének 100. évfordulóján a következőket írja róla: *alkata a pihenésre készítette, de Ő hallatlan akaraterővel legyűrve fizikai valója késztetését, lankadatlan buzgósággal látta el hívei lelki gondozását, állt élére számos társadalmi mozgalomnak, szinte*

²⁷⁸ *Plébániai liturgikus útmutató*, Plébániai Levéltár, Gyula, sz. n.

²⁷⁹ *Historia Domus I*, Gyula, 58.

²⁸⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 64.

²⁸¹ *Historia Domus I*, Gyula, 66.

²⁸² KERESKÉNYINÉ C. E. (szerk.), *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből* (Gyulai Füzetek 1.), Gyula 1990. 56.

²⁸³ KERESKÉNYINÉ C. E. (szerk.), *Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből* (Gyulai Füzetek 1.), Gyula 1990. 63.

*alig volt Gyulán olyan egyesület, társulat, emelynek ne lett volna tagja, valóságos vagy tiszteletbeli elnöke.*²⁸⁴

Göndöcs előbb a város képviselő testületének tagjaként, majd két ciklusban országgyűlési képviselőként múlhatatlan érdemeket szerzett.²⁸⁵ Az ő munkásságának köszönheti Gyula városa jelenlegi polgári arculatának kialakulását. Göndöcs országgyűlési munkája miatt harmadik kápláni állást létesít a püspök Gyulán.²⁸⁶ Sokat munkálkodott azon, hogy Gyulán katolikus Gimnázium épüljön. Halála után 10 évvel válik lehetővé. Elindította a város szülöttének Erkel Ferenc zeneszerző szobrának felállítását. Gondoskodot a Földész Társulat tagjainak továbbképzéséről.

Megszervezte a méhészetet, a régészet nagy támogatója volt. Gondoskodott az iparostanoncok képzéséről. Nagy gondot fordított a híveire. Imakönyvet adott ki számukra. Rendbehozta a 100 éves nagytemplomot, orgonát építtetett benne. *Plébánosi*

²⁸⁴ JÁROLI, J. (szerk.), *Göndöcs Benedek munkássága*, Gyula, 1998. 9.

²⁸⁵ Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr! Kegyelmes Uram! Az isteni gondviselés beláthatatlan bölcsességű végzése és, Nagyméltóságod főpásztori kegyes beleegyezése s polgártársaimnak irányomban megnyilvánult bizalma folytán f. évi június hó 29-én Gyula városa országgyűlési képviselőjévé lettem megválasztva. Minthogy az országgyűlési képviselői állás, a lelkeszi hivataloskodással összeférhetetlenségi esetet nem képez, én egyházmegyémnek továbbra is szolgálatára lenni ójaktván, plébániosi állásomat folyvást fenntartani kívánám, oly formán, hogy képviselői megbízatásom tartalma latt, távollétemben legidősebb káplánom tisztelendő Dinya János úr helyettesítsen, s ő végezzen távollétem alatt minden néven nevezendő lelkeszi teendőket és kötelességeket, mely ténykedéséért részére a sajátomból ezer forintot ajánlok fel évenként jutalmul. Azonban a plébániosi hivatalos állással járó felelősséget Nagyméltóságoddal szemben továbbra is én fogom elvállalni és teljesíteni. Viszont Dinya János káplánom összes működéséről nekem tartoznék felelősséggel. ... Egyébként én az országgyűlés szünetelése s a sátoros ünnepek alkalmával mindenkor és amennyire csak lehetséges lesz évközben is több ízben haza fogok jönni s plébániosi teendőimet mindannyiszor amikor csak tehetem végezni fogom. Mindenkor fő célomnak tekintvén, hogy Nagyméltóságod főpásztori parancsait és atyai szándékát úgy én, valamint helyettesem a legszigorúbban megtartsuk és kegyes utasításához híven igazodjunk. A fentiekre nézve Méltóságodnak legbölcsebb belátása szerinti rendelkezését kérve s magamat főpásztori kegyeibe ajánlottan felszentelt kezeit csókolva maradtam B. Gyulán 1881. július 18-án Nagyméltóságodnak legalázatosabb káplánja és tisztelő fia Göndöcs Benedek apát és lelkesz Gyula városa orsz.gyül. képviselője. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 280/1881.

²⁸⁶ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 1517/1881.

*és egyéb jövedelmét bőkezűen áldozta fel közcélokra, a város szegényeinek segítésére, felekezeti különbségtétel nélkül. Lindenberger János emlékezete őrizte meg azt a fatányért, amelyből szombat reggelenként a plébánia ajtajában kiosztotta az alamizsnát. Mindenkinek mindene volt ő is, ahogyan későbbi utóda, Apor Vilmos is.*²⁸⁷

9. A józsefvárosi templomépítés

A németek már 1829-ben meg akarták nagyobbítani a régi kápolnájukat. *Lajcsák Ferenc püspök előtt az a cél lebegett, hogy József-város idővel önálló plébániát nyerjen, azért arra buzdította a híveket, hogy építsenek alapjából új és nagyobb templomot. Erre a célra maga is adott 4000 forintot. Tágen János gyulai származású nagyprépost pedig 500 forintot.*²⁸⁸

A Knaifel János jegyző által vezetett templomépítő bizottság 1862. április 24-én Szaniszló Ferenc püspöktől megkapta az engedélyt a templom építésére. Nuszbec József 1863 tavaszán megkezdte a munkát, de ebben az évben nagy éhiség volt a hívek nem tudták fizetni a mestert, aki 7000 forint összegben beperelte a hitközséget. A munkálatok leálltak. *1865-ben újból hozzáfogtak a munkához és a következő évben elkészültek vele.*²⁸⁹

1866. október 7-én áldotta meg Nuszbec József plébános. *E templom készült részint Leöfler János gyulai származású nagyváradi kanonok e célra végrendelatileg hagyott alapítványából s volt német kápolna ipartőkéjéből, részint pedig magánadakozásból, melynek összege 8903 forintot tett és talán a német temetőpénzéből. Az 1862-ben benyújtott tervek szerint az egész építés 32 571 forint 59 krajcárba került.*²⁹⁰

²⁸⁷ JÁROLI, J. (szerk.), *Göndöcs Benedek munkássága*, Gyula, 1998. 11.

²⁸⁸ SCHERER, F., *Gyula város története*, II. Gyula, 1938. 159.

²⁸⁹ SCHERER, F., *Gyula város története*, II. Gyula, 1938. 160.

²⁹⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 81.

A hívek a templom belső felszerelésére 17 321 forintot adakoztak. Voltak azonban, akik nagyobb berendezés költségét is vállalták. Így Metz József a templom nagyharangját, Schriffert József a második harangot, Gerlein Mihály a főoltárképet, ami Szent Józsefet ábrázolja, Szegedi (Hirt) Antal festett, Czingulszky József a Krisztus koporsót és Schriffert Márton a szószéket. *Így készült el 1866-ban a tágas és szép német templom, s ez idő óta a hívek már vasárnap nem járnak a főtemplomba, hanem saját templomukba, hol a német segédlelkész tart nekik szt. beszédet.*²⁹¹

A templom a Józsefváros szívében az Apor Vilmos téren található. Az uralkodó stílusa a klasszicizmus, de találunk benne még késő barokk és már romantikus elemeket is. Az egyhajós templom déli oldalán álló torony homlokzatát erőteljes két-két, timpanonba záródó dór oszlop uralja, három ugyancsak klasszicista jellegű ablakkal. A párnatagos toronysisakot az 1905-i felújításkor fedték át vörösrézzel. A templom szentélyének két oldalán sekrestye, fölötte oratóriummal. A templom hossza 42 m, szélessége 16 m, belmagassága 13 m. Tornya 37.5 m.

²⁹¹ *Historia Domus I*, Gyula, 81.

VI. A FELGYORSULT XX. SZÁZAD

1. Katolikus Gimnázium

A város, mint mint megyeszékhely régóta szeretett volna színvonalas gimnáziumot a városba. Már a XVIII. században Petik Ambrus (1744-1790) a nép nyelvén „Ambrus deák” tanította kiemelkedő színvonalon az ifjúságot. Már második évtől latint is tanított.²⁹² Az iskolában a gimnázium első négy évének anyagát adta le. Keze alól számos diák került gimnáziumba és a papi valamint tisztviselői pályára.

Először Spiegel Ignác plébánossága lalatt (1799-1817) merült föl gimnázium létesítésének szükségessége. Plébánosi működése kezdetén 16. 000 forintot fizetett be a pénztárba gimnázium alapítására. Sajnos az összeget az 1801-ben kitört tűzvész elvitte, a pénz az újjáépítésre kellett.²⁹³

Spiegel azonban nem tett le gimnázium alapítási szándékáról és úgy gondolta, hogy előbb kis gimnáziumot kellene 4 osztállyal alapítani és erre később rá épülhetne a felsőbb négy osztály. Vida Imre uradalmi felügyelő végrendeletében az alapítandó gimnázium javára nagyobb összeget hagyott. Ezt szerette volna a plébános, ha az induló gimnázium javára használják. Ebben a tervében segítségre talált Horváth Zsigmond főispán személyében, aki 500 forintot ajánlott föl a nemes célra. A megyegyűlés is felkarolta a szándékot és gyűjtést rendeltek el a gimnázium létesítésére.

A plébános Pechata Jánossal a nemzeti iskolák kerületi felügyelőjével kidolgozta a konkrét terveket.²⁹⁴

²⁹² *Historia Domus I*, Gyula, 303.

²⁹³ *Historia Domus I*, Gyula, 68.

²⁹⁴ A terv szerint a nemzeti iskola (mely 2. osztályos volt) második osztálynak a tanítója egyben a gimnázium első osztályát is vezetné. A gimnázium második osztálya számára új tanítót alkalmaznának, fizetését a Vida-alapból biztosították volna, a lakást pedig a város. A gimnázium

A helytartótanács megadta az engedélyt, a megye három évre tervezte, hogy összegyűjti a tanárok alkalmazására szolgáló pénzt. Gábor Józsefet, a nagyváradai gimnázium tanárát nevezték ki igazgatónak. 1809. november 1-én kezdődött a gyulai kisgimnázium (4 osztályos) működése.

A végleges működést a helytartótanács csak megfelelő épület biztosításával adta volna meg. Ez azonban három év elteltével sem oldódott meg. A napóleoni háborúk a megye pénzét elvitték a pénz devalvációja miatt a Vida-alap elapadt, a tanárokat nem tudták fizetni, így 1813-ban megszűnik ez a próbálkozás.

A próbálkozások azonban tovább folytatódtak. 1852-ben Winkler József nagyprépost 5000 forintot adományozott a majdani Gyulán felállítandó gimnázium javára. Mogyoróssy János 1000 kötetes könyvtárát adományozta a gimnázium javára.

1867-ben bedvánnyal fordultak a római katolikus hívek a kultuszminiszterhez, hogy Gyulán, a megyeszékhelyen nincsen gimnázium, de elutasító választ kaptak.

1881-ben Göndöcs Benedek plébános fordult a megyebizottsági közgyűléshez, hogy a bencés rend hozzon létre gimnáziumot Gyulán. Felvette a kapcsolatot Kreuzs Krizsztom pannonhalmi főapáttal, de innen is elutasító választ kapott, hogy a rendnek nincsen elegendő tanerője.

Tíz év elteltével fölmerült, hogy a meglévő polgári fiúiskolát alakítsák át gimnáziummá. Bizottságot hozott létre a város Keller Imre, Göndöcs Benedek és Oláh György képviselőkből, hogy vizsgáljanak meg minden lehetőséget és készítsenek tervet. Terv nem készült, de valami megmozdult a gimnázium ügyében.

I. ferenc József magyar királlyá koronázásának 25. évfordulóján 1892. június 1-én gróf Wenckheim Frigyesné született Wenckheim Krisztina 50 000 forintos alapítványt tett egy Gyulán felállítandó katolikus gimnázium javára. (1 sz. melléklet) Göndöcs Benedek korábban Wenckheim Krisztina gyámja volt. Nagy valószínűséggel az ő hatása is benne volt ebben a nagylelkű adományozásban.

Wenckheim Krisztina az alapítólevélben a gimnázium vezetését jezsuita atyákkal képzelte el. A nagylelkű adományon fölbuzdulva Wenckheim család többi ága is nagylelkű adományokat tett a gimnázium javára. Felajánlottak egy magtárat is a gimnázium javára. Ennek a helyén épült föl később a gimnázium. A jezsuiták nem vállalták a gimnázium vezetését, de a korábbi bencés elutasítást követte a premontrei, a ciszterci és a piarista elutasítás is.

Báró Wlassics Gyula minisztersége hozta közelebb a gimnázium megvalósításának lehetőségét, aki fölkarolta az ügyet. Miután a szerzetesrendekkel csődöt mondtak, Wenckheim Krisztina módosította az alapítványt, azzal a kitételrel, hogy a gimnázium katolikus legyen, ha szerzetesek nem is, de legalább egyházmegyés papok tanítsanak benne. Az alapító okirat módosítását Schlauf bíboros jóváhagyta.

Az anyagi háttér biztosítása után 1903. szeptember 1-én megnyílt a Gyulai Római Katolikus Főgimnázium I. osztálya. A gimnázium új épületébe 1905-ben költöztek be. Ezzel a gyulai katolikus hívek több mint 100 éves álma valósult meg. Az iskola jelmondata: *Per Mariam ad patriam* lett. Első igazgatója Szabad Endre egyházmegyés pap.

2. Az I. világháború hatása

A Világháború kitörése a gyulai plébánia híveit sem kerülhette el. Lindenberger János a következőket írja: *A háború egyik intézményünket sem viselte meg jobban, mint iskoláinkat. A*

*katonai vezetőség kapkodása folytán többször 24 óra alatt ki kellett üríteni azokat s rendeteg kárt szenvedett az épület s fölszerelés egyaránt. A tanítás többször szünetelt.*²⁹⁵

A kezdeti lelkesedést követően azonban jelentkeztek az emberveszteségek is. Gyulán több hadikórház is berendeztek.

*1914. november 3-án, kedden délelőtt a nagyváradi egyházmegye összes templomaiban ünnepélyes gyásmisét tartottak a harcmezőkön életüket vesztett hősök lelki üdvéért. A gyulai r. kat. plébániatemplomban délelőtt 10 órakor kezdődött a gyásmise, melyen a tisztikar, a hivatalok képviselői és a közönség nagyszámban vettek részt.*²⁹⁶

1817-ben elvitték a templomok harangjait.²⁹⁷ Minden toronyban csak egy harang maradhatott. Az egyházközség összesen 8 harangjáról mondott le.

Karácsonyi János váradi kanonokot, Gyula szülöttét Károly király választott püspökké nevezte ki (vö. 2. sz. melléklet).

A harcok elkerülték Gyulát. 1919-ben a tanácsköztársaság rövid uralma alatt sem voltak áldozatok.

A direktórium túszoikat akart ugyan szedni biztonsága érdekében. De *Dr. Márkus Mihály vezetése alatt egy oláh küldöttség, továbbá az összes egyházak küldöttségei is megjelentek a direktórium előtt s oly értelmű nyilatkozatot írtak alá, hogy a tanácsköztársaság ellen semmit sem fognak tenni, mire a direktórium elállt a túszoik szedésétől.*²⁹⁸

A román csapatok érkezésének hírére a direktórium eltávozott a városból. A román megszállók négy személyt, akik a kömmünben tevékegyen résztvettek elfogták és rövid kihallgatás után a Békéscsaba felé vivő út felénél található veszei hídnál

²⁹⁵ *Historia Domus I*, Gyula, 103.

²⁹⁶ SCHERER, F., *Gyula város története*, II. Gyula 1938. 331.

²⁹⁷ Józsefváros: 606 kg, 155 kg, 46 kg. Belváros: 1156 kg, 438 kg, 43 kg. Szentháromság kápolna: 119 kg, 64 kg. 8 db 2627 kg. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 21/1917.

²⁹⁸ SCHERER, F., *Gyula város története*, II. Gyula 1938. 348.

agyonlőtték. Továbbá 66 személyt, akiket önkéntes jelentkezésre szólítottak fel Romániába hadifigyeltáborba internáltak. *Sok viszontagság után az internáltak első csoportja, 11 tartalékos és népfelkelő tiszt, 1919. november közepén, a többi internált pedig hála dr. Báró Apor Vilmos plébános fáradozásának, 1919 karácsonyára hazajutott.*²⁹⁹

1920 januárjában a megszálló román hatóság a plébános és a káplán ellen intézkedtek. *A plébános és a káplán több városi tisztviselő társaságában a román térparancsnok elé idéztetnek, ahol megparancsolják nekik, hogy miután politikailag gyanús egyének, naponta jelentkezzenek, indokul felhozván, hogy a káplán a püspök „titkos” levelezését közvetít, és összekötő kapcsolatot képez egy állítólagos összesküvésben. Bizonyítékok hiányában egy hét után beszüntették a napi jelentkezést.*³⁰⁰

3. A Nagyváradi Egyházmegye szétszakítása

1920. március 30-án kivonulnak a megszálló román csapatok Gyuláról, de innen 6 km-re megálltak. A nagyváradi egyházmegye két részre szakadt. A püspökségnek 100 000 katolikusa maradt hazánk területén 700 000 pedig román területen maradt. Erre előre számítva Széchenyi püspök dr. Lindenberger János (1919-1921) debreceni prépost-kanonok plébánost teljhatalmú helynökévé nevezte ki egyházmegyéjének meg nem szállott részére.

1921. augusztus 28-án a megyéspüspök Brém Lőrinc apát-kanonok egyházmegyei irodaigazgatót a váradi egyházmegyének magyar fennhatóság alatt maradt részének kormányzására gyulai székhellyel, püspöki helynökévé nevezte ki. A püspöki helynökség céljára a megyéspüspök megvásárolta a Kossuth L. u.16. sz alatti földszintes házat s azt megfelelő módon átalakította.

²⁹⁹ SCHERER, F., *Gyula város története*, II. Gyula 1938. 351.

³⁰⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 109.

1924. február 16-án az apostoli adminisztrátor Brém Lőrinc prelátnak kanonokot helynöki tisztségéről lemondott, és Bjelik Imre címzetes püspök, apostoli kormányzó ismét dr. Lindenberger János debreceni prépost-plébánosra bízta az egyházmegye magyar részeinek vezetését. Ezzel megszűnt Gyulán a püspöki helynökség, visszakerült Debrecenbe.³⁰¹

1932-ben a csanádi egyházmegye központja Szegedre kerül, miután Glattfelder Gyula csanádi püspököt kiutasították a román hatóságok Temesvárról (vö. 3. sz. melléklet).

Az 1938-as évi Schematismus szerint a Magyarországra eső rész elnevezése: *Dioecesis Varadiensis in Hungaria*³⁰² Az 1960-as papi névtárban pedig: *Csanádtól északra fekvő egyházmegye (Pars Dioecesis Magnovaradiensis) Az egyházmegye védőszentje: Szent László király, hitvalló. Ordinárius Dr. Hamvas András csanádi püspök, akinek a joghatóságát az Apostoli Szentszék 1952. április 19-én kiterjesztette erre a területre is.*³⁰³ Az 180-as évi papi névtár: *A volt nagyváradi egyházmegye*³⁰⁴ néven említi. Külön tárgyalja a rövid történetét. *Az apostoli kormányzók időszaka 1923-1952 (Csak a magyar részről szólunk itt)*³⁰⁵ Külön ismerteti az ide tartozó tanácsos plébánosok Nyugdíjbizottság, Címzetes apátságok, címzetes prépostságok címek és kitüntetések (pápai kamarások, püspöki tanácsosok, címzetes esperesek, szentszéki tanácsosok) névsorát. Külön felsorolja az egyházmegye területi és személyi beosztását is. A zsolozsma naptárában 1991-ben Szent László király ünnepét Szeged-Csanád, Északi rész: főünnep.³⁰⁶

³⁰¹ MERÉNYI-METZGER, G., *A gyulai római katolikus püspöki helynökségről*, in KOVÁCS, J.- MERÉNYI, M. G. (szerk.), *A gyulai római katolikus plébánia évkönyve 2000*, Gyula, 1999. 69.

³⁰² *Schematismus venerabilia cleri Dioecesis Varadiensis in Hungaria 1938*, Debrecen, 1938.

³⁰³ *A csanád egyházmegye papságánaknévtára 1961*, Szeged, 1961. 37.

³⁰⁴ *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged, 1980. 155.

³⁰⁵ *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged, 1980. 167.

³⁰⁶ *Az imaórák liturgiája*, I-IV. Budapest, 1991. 23.

4. Apor Vilmos gyulai plébánossága

Újmisés káplánként került Gyulára.³⁰⁷ A háború alatt kórházvonaton szolgált tábori lelkeszként. Egy évre prefektusnak vitte be püspöke a Nagyvárad Szemináriumába.³⁰⁸ A gyulai plébánia megüresedett így püspöke a fiatal Apor Vilmost gyulai plébánossá nevezte ki. 1918 őszén alighogy átvette a plébánia vezetését, dr. Lindenberger Jánostól³⁰⁹ október 31-én kitört a forradalom, mely a háborúnak is véget vetett és a királyságot is megszüntette. Ebben az évben a józsefvárosi templomba bevezetik a villanyvilágítást, közadakozásból.

1919. március 21-én kikiáltják a kommunista Tanácsköztársaságot. Néhány napra rá elrendelik az egyház és az állam szétválasztását és az egyházi iskolák államosítását.

³⁰⁷ (...) a gyulai egyik segédlelkészi állomásra egyidejűleg tisztelendő báró Apor Vilmos újmisés áldozópap urat rendelem, utasítván őt, hogy állomását szeptember 1-én foglalja el. Egyébként állandó hajlammal maradok Nagy-Várad, 1915. augusztus hó 24-én. Szíves jóakarója: Miklós püspök. *Plébániai levéltár*, Gyula, 57/1915.

³⁰⁸ Illetékes tudomására hozom a Főtisztelendő Esperesi Hivatalnak, hogy tisztelendő dr. Apor Vilmos báró segédlelkész úr öméltóságát papneveldei tanárnak és prefektusnak nevezvén ki (...) *Plébániai Levéltár*, Gyula, 39/1917.

³⁰⁹ A Gyulai Plébánia ingatlanainak leltára az 1918. évben. 1. Plébános javad. földje tanyával 2 egész telek 2. Magyar kántor javad. földje 1 egésztelek 3. Német kántor javad. földje 1 egész telek 4. Belvárosi IV o. tanítójának földje ½ telek 5. Belvárosi III. o. tanítójának földje 1/4 telek 6. Belvárosi II.o tanítójának földje ¼ 7. Anyatemplom harangozójának földje ½ telek 8. Józsefvárosi III-IV. o. tanítójának földje ¼ telek Józsefvárosi II. o. tanítójának földje ¼ telek 10. Epreskerti faskola 3 hold 11. Szentháromság temető csőszházzal Farkashalomban 12. Szentkereszt temető csőszházzal Sióréten 13. Szent József temető csőszházzal Bicerében 14. Boldogasszony teremő csőszházzal 16. Törökzugi temetőhely Beltelek 16 Bérház, 53 hrsz Beltelek 17. Belvárosi iskola, 70 hrsz Beltelek 18. Magyar kántor lakása, 70 hrsz Beltelek 19. Egyházi lakás, 73 hrsz Beltelek 20. Tanítói lakás, 74 hrsz Beltelek 21. Iskola és tanítólak, 442 hrsz Beltelek 22. Iskola és kettős tanítóilak, 985 hrsz Beltelek 23. Iskola és német kánt.lak, 1094 hrsz Beltelek 25. GróhFerenc-féle iskola, 2670 hrsz Beltelek 26. Magyar kántor új lakása, 2512 hrsz Beltelek 27. Anyatemplom Beltelek 28. Sz. József templom Beltelek 29. Sz. Háromság kápolna Beltelek 30. Kreuchel sírbolt-kápolna Sz.Hároms. tem. 31 Oppenhauser temető-kápolna Sz. József temető 32. gr.Wenckheim sírbolt kápolna Sz. Kereszt temető 33. Plébánia épület, 55 hrsz. Beltelek 34. Plébániai szőlőirtás Farkashalom 35 Kálvária út, domb, kápolna. Gyulán, 1918. aug. 31. Átdadtam: dr. Lindenberger János Átvettem: dr. Báró Apor Vilmos. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 779/1918.

Megtiltják az iskolai hitoktatást. A szülők tiltakozására csatlakozó órában megengedik. Április 25-én a román királyi csapatok ellenállás nélkül bevonulnak Gyulára. Az iskolai hitoktatást a román hatóság visszaállítja, de eltiltja a magyar földrajz, a történelem és alkotmánytan tanítását. Megszünteti a felekezeti tanítók állami fizetés-kiegészítését, mit az egyházközség kénytelen volt magára vállalni.³¹⁰ Dr. Zöldy János vármegyei tiszti főorvos az egyházközség világi elnöke.

1921-ben Gróh Ferenc prelátus kanonok 100.000 K alapítványt tett a belvárosi templom harangjainak pótlására. Május elsején a hitélet fellendítésére Gyulai Katolikus Egyházi Tudósító címmel a plébánia megindította havonta megjelenő hitbuzgalmi folyóiratát. Pünkösd első és második napján gróf Széchenyi Miklós megyéspüspök bérmálást tartott Gyulán.³¹¹

1922. június 15. örömnép a Józsefvárosnak. Ekkor áldotta meg Brém Lőrinc pápai prelátus, püspöki helynök a Szt. József templom három új harangját. A 878 kg súlyú nagy harangot K Schriffert József és neje Schall Katalin adományozták. A középső 429 kg és a harmadik 252 kg súlyú. Összhangjuk F, A, C. Az októberi népmissziót követően 4 Mária Kongregáció alakult. 1. Urak Kongregációja Szent László pártfogása alatt. Vezető a plébános. 2. Úrleányok Kongregációja Szent Margit pártfogásával. Vezető a plébános. 3. Egyszerű Lányok Kongregációja Szent Erzsébet oltalma alatt, vezető Takácsy Dénes káplán. 4. Ifjak Kongregációja Szent József pártfogásával, vezető: Szabados Antal káplán. Március 25-én a belvárosi templom harangjai is megérkeztek. A nagy harang súlya 1420 kg, hangja D. A középső harang Góg János földész és felesége Gergely Ágnes adománya, súlya 600 kg, hangja G.³¹²

Augusztus 15-17. nagy napjai a Gyulai Plébánia történelmének. Az Alföldi Katolikus Nagygyűlés III.

³¹⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 108.

³¹¹ *Historia Domus I*, Gyula, 111.

³¹² *Historia Domus I*, Gyula, 111.

Kongresszusát Gyulán tartotta. Megtisztelte jelenlétével dr. Schioppa Lőrinc pápai követ is. A város vendégei voltak dr. Glattfelder Gyula csanádi, dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspökök, dr. Horváth Győző kalocsai érseki helynök, felszentelt püspök. A nagyülés eredményeiről a következőket írja Apor plébános: *A III. alföldi katolikus nagyülés 1924. augusztus 15-17. napjain végbement Gyula városában és elérte legfőbb célját: a látni képes és gondolkodni tudó emberek előtt bizonyosságot tett két igazságról, arról, hogy Krisztus itt van, együtt van az Ő Anyaszentegyházával és hogy a magyar nemzet újjászületéséhez szükséges erők egyedül ennek az Egyháznak szellemi és erkölcsi kincseskamrájából meríthetők.*³¹³

Ebben az évben megszervezésre kerül az állandó katolikus lelkeszség a kórházban.

1925-ben a plébános 19 fővel Rómába zarándokol. 1926-ban a plébános a debreceni helynökség fölhívására jövedelem bevallást tesz.³¹⁴ a József főherceg Szanatóriumában állandó katolikus lelkeszséget szerveznek. Ebben az évben Gyulán a negyedik kápláni állás is létrejön.³¹⁵ Július 4-én Vlagyovits István gyulai születésű pap újmiséjét mutatta be a belvárosi templomban. 1927-ben a józsefvárosi hívek önálló plébániává való szerveződése anyagi okok miatt megghiúsul. A plébánia épületét két új káplánszobával kibővítik. Szabados Antal káplánt a katolikus gimnázium hittanárává nevezik ki.

³¹³ A Gyulán Békésvármegye székhelyén 1924. évi augusztus 15., 16. és 17. napjain végbement III. alföldi katolikus nagyülés emlékkönyve, (szerk.) APOR, V.- MEGYESY, Á., Gyula, 1925.

³¹⁴ Plébános jövedelmei vallomása 2477/1925. sz. hivatkozással egyh. Főhatósághoz. 1. Javadalmi föld bérösszege a) 170 q búza b) 30q csöves tengeri c) 10q árpa d) 1 q bab e) ½ q borsó f) ½ lencse g) 1825 liter tej 2. Stólajövedelme 7 127 000 papírkorona 3. Hitközségtől 2 590 papírkorona 4. Kegyuraságtól 120 papírkorona Maradok mély tisztelettel Gyula 1926. jan. 2. a főtiszt. Főhatóságnak alázatos szolgája: Apor. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 1/1926.

³¹⁵ Több hozzászólás után az egyháztanács határozatban kimondja, hogy a 4-ik káplán állás mielőbbi megszervezését szükségesnek tartja, ezért kéri az egyhm. Főhatóságtól a kápláni állomás részére az államsegély kieszközlését. *Plébánisai Levéltár*, Gyula 1/1926. *Egyháztanácsi gyűlések jegyzőkönyvei 1921-1932*, 171-172.

Május 22-én Mária Nap-ot rendeztek körmenettel éjszakai szentségimádással.³¹⁶

1928-ban az elhunyt Takácsy Lajos kántor utódként Huszár Lászlót választják meg. Ebben az évben a plébános pappá szentelésének tizedik évfordulójára a hívek az anyatemplomban a kórus alatti részen művészi kivitelű kovácsoltvas rácsot készíttettek. A józsefvárosi hívek külön ünnepség keretében köszöntötték plébánosukat.³¹⁷

Karácsonyi János haláláról így ír Apor plébános a *Historia Domus*-ban: *1929. január 1-jén meghalt dr. Karácsonyi János választott püspök, városunk szülötte, a nagyváradi székeskáptalan nagyprépostja, országos nevű történettudós, mély gyászba borította szülővárosát, egyházmegyéjét s a magyar hazát, melynek a román megszállás alatt ő volt legerősebb támasza. Temetése január 4. Gyulán ment végbe, mely alkalommal a káptalan tagjai nagyszámban, a Vallás és Közokt.ügyi miniszter képviselője és számos előkelőség jött el Gyulára, a gyászszertartást Mayer Antal apostoli kormányzó úr végezte.*³¹⁸ Gyula városa emléktáblát helyezett el szülőházán, az utcát pedig róla nevezte el.

A püspöki karhoz intézett eredménytelen beadványában aggodalmát fejezi ki a plébános az egyházmegye tervezett határaival kapcsolatban.³¹⁹

Az egyházmegye helyzetének változásáról a következőket írja Apor plébános: *1929. augusztus 27-én életbe lépett a román*

³¹⁶ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 66/1927.

³¹⁷ *Historia Domus I*, Gyula, 118.

³¹⁸ *Historia Domus I*, Gyula, 118-119.

³¹⁹ Aggodalommal töltenek el az utóbbi időkben szárnyra kelt azon hírek, melyek szerint a trianoni határ által kettéosztott egyházmegyénk magyar területét a váradi egyházmegyétől végleg elszakítani és részben az egri érsekséghez, részben az újonnan alakítandó szegedi püspökséghez kívánják csatolni. Eleve hangoztatva a római Szentszék iránti fiúi engedelmességet, mégis köteleességünknek ismerjük a Nagyméltóságú Püspöki Kar elé terjeszteni azon óhajunkat, hogy a váradi egyházmegye magyar része együttesen Gyula vagy Békéscsaba székhellyel külön apostoli adminisztratúra alakjában is fennmaradhassék, ha már a román fennhatóság alatti résszel egy főpásztor által nem kormányozható tovább. *Plébániai Levéltár*, Gyula, sz.n./1929.

*Concordatum, melynek egyik fájdalmas intézkedése az is, hogy túl a trianoni határon a Nagyváradi és a Szatmári püspökség mint aequae principalis kettős egyházmegye egy közös püspök alatt egyesítettik.*³²⁰

A Nagyváradi káptalan Magyarországon lévő tagjainak is rendezik a sorsát.

*1929. október 1. A nagyváradi székeskáptalannak magyar területen maradt tagjait a római szentszék arra kötelezte, hogy a debreceni prépost-plébános kivételével mind Budapesten telepedjenek le ideiglenesen és az Egyetemi templomban végezzék a közös zsolozsmát. Így a Gyulán lakó két prelátus-kanonok Szirmai L. Árpád és Brém Lőrinc elhagyták városunkat, hol fájdalmas űrt hagytak hátra.*³²¹

A plébános a ginnázium mellett létesítendő internátus ügyében ad be kérelmet a vallás és közoktatási miniszterhez államsegélyt kért épület vételére.³²²

A józsefvárosi iskola két tanteremmel bővült és színpad is kialakításra került az egyik teremben. November 19-én báró Apor Vilmos plébánost az apostoli kormányzó Csolt-i címzetes apáttá nevezte ki.³²³

Az árvaház tőkájének tönkremenetele miatt csődhelyzetbe került. A plébános közbenjárására az apostoli kormányzó 1000 pengőt utal át rendkívüli segélyként.³²⁴

1930. április 12-én elkészült az anyatemplom új Rieger orgonája. Szeptember 1-jétől a József Szanatóriumban a betegek ápolását a szombathelyi Annunciata apácák vették át. 1932. június 28-án a Szentháromság kápolna zsindeyes tetőzete az arra haladó kisvasút mozdonyának szikrájától kigyulladt és leégett. A kárt a biztosító megtérítette.³²⁵

³²⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 119.

³²¹ *Historia Domus I*, Gyula, 120.

³²² *Plébániai Levéltár*, Gyula, 61/1929.

³²³ *Historia Domus I*, Gyula, 120.

³²⁴ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 118/1929.

³²⁵ *Historia Domus I*, Gyula, 123.

A gyulai árvaház az alapítványi vagyon elértéktelenedése következtében megszűnt. Az alapítvány vezetője a Szalézi rendnek adta át az épületet, fiúkollégium céljára.³²⁶ Első igazgatója Harangozó János szaléziánus atya lett. A szerzetes tanítónők, akik eddig az árvaházban laktak, a Szív házba költöztek át.

Az orgona felújítása kapcsán találtak egy Erkel Ferenc által írt kottát, mit a plébános a Főhatóság engedélyével a városi múzeumnak adott át ajándékba, amit dr. Varga Gyula polgármester megköszönt.³²⁷

A törökzugban megtalálták a középkori ferences templom romjait. A szentély telkét sikerült megvenni. Apor plébános a Főhatóság engedélyével és segítségével szeretné megvásárolni a terület nagyobbik részét is.³²⁸ Sajnos a pénzt nem sikerül előteremteni, így a szomszéd telket a gazdája eladja és lakóház épült a középkori ferences templom hajójára.

A Gyulai Polgári Kör és a Katolikus Kör Egyesült Katolikus és Polgári Kör név alatt egybeolvadt.

³²⁶ *Plébánia Levéltár*, Gyula, 143/1931.

³²⁷ 479/1931. számú nagybecsű értesítését, melyben közölni méltóztatott, hogy az egyházmegyi Főhatóság hozzájárulásával a gyulai rom. kath. Hitközség tulajdonát képező eredeti Erkel Ferenc féle, a gyulai rom. kath. Anyatemplom alapkövetésének 100-ik évfordulójára készült zenei alkotást a város múzeumának ajándékozza az átiratban kikötés mellett, őszinte megalékedéssel vettem és a nagyértékű adományért a város közönsége nevében hálás köszönetemet fejezem ki. Nagybecsű átiratát hivatalos másolatban a városi múzeumörnek azzal a fölhívással adtam ki, hogy ha az Egyházközség a zeneművet kiadatni óhajtja, azt bocsássa rendelkezésre. *Plébánia Levéltár*, Gyula, 178/1931.

³²⁸ A törökzugi templomromok ügyében újabb probléma merült fel. A megvásárolt terület felmérése alkalmával kiderült, hogy a romoknak a szomszédnak területére esik, melynek tulajdonosa Gróh Mihály gyulai lakos. Gróh Mihály ezen szőlőterületet eladni kívánja és krb. 460 négyszögölnyi területért 1162 P összeget kér. Mivel másokkal is tárgyalásban van, sürgeti is az egyháznak döntését. A megvásárolt területen most oly módon kívánjuk a romokat kitérni és hozzáférhetővé tenni, hogy a fölösleges földmennyiséget vályoggá dolgoztatjuk fel, miáltal hozzávetőleg 150 000 drb jó vályog eladása esetén körülbelül 800 P tiszta haszon remélhető. De ez a pénzügy csak az ősz folyamán folyha be és megeshetik könnyen, hogy addigra a szomszédos terület más kezekbe kerül, és sokkal nehezebben lehetne megvásárolni. *Plébánia Levéltár*, Gyula, 170/1932.

1932. szeptember 8-án a plébános vezetésével 478 hívő zarándokolt különvonattal Máriarandára, először a világháború óta.³²⁹

November 19-én áldotta meg dr. Lindenberger János apostoli kormányzó a gyulavári Szent Erzsébet kápolnát, melyet gróf Pongrácz Jenő építtetett néhai gróf Almássy Erzsébet emlékére. Ez év őszén mennek először hitoktatni a káplánok autón a tanyasi iskolákba.

1933. május 4-én leplezték le Göndöcs Benedek mellszobrát a róla elnevezett népkertben.

Októberben a nyugdíjba vonult Zimmer József józsefvárosi kántor helyébe új kántort választott az egyháztanács. Mivel a józsefvárosi képviselők nem értettek egyet a szabályosan történt kiírással így a képviselőségükről tiltakozásuk jeleként lemondtak. Így az új kántort a csonka testület választotta meg Árvay Béla személyében.³³⁰

1934 februárjában megalakul az egyházközségben az Actio Catholica (AC) Gyulai Szervezete.³³¹

Október 21-én megalakul a Katolikus Legényegylet a KALOT, dr. Szabó János német káplán vezetésével.³³² December 1-jén kezdte meg működését az ún. Egri Norma.³³³ Apor plébános a következőket írja róla: *Ezzel a koldulást eltiltották, a szegény ügy intézését egy városi bizottságra bízták, az anyagi eszközöket hölgybizottság gyűjti össze havonta. Egyben szegényház létesül, melynek vezetésével³³⁴ a Ferencrendi Szegénygondozó Nővérek bízták meg.*³³⁵

1935. február 24-én az AC Katolikus napot rendezett Gyulán. Az előadók közt volt P. Bangha Béla SJ. és Huszár Károly v. miniszterelnök, vitéz P. Horváth O. Pr., báró Zichy,

³²⁹ *Historia Domus I*, Gyula, 123.

³³⁰ *Historia Domus I*, Gyula, 124.

³³¹ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 34/1934.

³³² *Historia Domus I*, Gyula, 126.

³³³ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 230/1934.

³³⁴ *Historia Domus I*, Gyula, 126.

³³⁵ *Historia Domus I*, Gyula, 126.

Stadler Frida és Zahoray József csorvási plébános, szentszéki bíró voltak.³³⁶

Augusztus 24-én a plébános pappá szentelésének 20. évfordulóján elhatározás születik, hogy gyűjtés útján napközi otthont létesítenek a máriafalvi hívek részére, mely a plébános nevét fogja viselni. Ehhez a Főhatóság örömmel adja beleegyezését.³³⁷

A plébános jelentést küld a Jubileumi Idő alatt végzett templomi ájtatosságokról az egyházmegyei főhatóságnak.³³⁸

1936. június 6. a máriafalvi napközi otthon alapkövetétele. Szeptember 20. pedig az Otthon fölszentelésének ünnepe. Az Otthon udvarán egy harangláb állt, melyre a harangot dr. Follmann Jánosné adományozta.³³⁹

³³⁶ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 38/1935.

³³⁷ Boldog örömmel vettem tudomásul, hogy Méltóságod szerető hívei pappá szentelése 20. évfordulójára megvásárolták a Sarkadi út 14. sz. a. elfekvő beltelkes házat s azt mint Méltóságod nevét viselő Napközi Otthont felajánlják az egyházközség részére. Szívesen járulok hozzá, ahhozis, hogy ebben az épületben Méltóságod intézkedése szerint meghatározott időpontokban szentmisét is mutassanak be. Kérem erről a *Historia Domusban* is megemlékezni. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 188/1935.

³³⁸ A Szent Év kezdetét előírás szerint templomi ünnepséggel ültük meg. 1933 évi nagyhét alatt a Szent Kereszt jubileuma tiszteletére a hívek minden nap közösen vonultak a gyulai Kálváriához és ott keresztúti ájtatosságot végeztek a plébános vezetésével nagy tömegek részvételével. 1933 év folyamán a kórházi szerzetes nővérek a kórházi kápolnában végzett ájtatosság keretében végezték el a búcsú elnyeréséhez szükséges gyakorlatokat. 1934. aug. 15.-én a gyulai hívek igen nagy számban járultak Szentségekhez és részt vettek egy körmeneten, mely at anyatemplomból a Szentháromság kápolnához, onnét a Szent József templomhoz, onnét vissza az Anyatemplomhoz vonultak és minden templomlátogatásnál elvégezték az előírt összes búcsúimádságot. Ezenkívül sokan végezték el az előírt templomlátogatásokat és imádságokat, melyek a búcsú elnyeréséhez szükségesek voltak és mely feltételeket úgy a templomi szószékről mint az „Órszem” című egyházközségi folyóiratban közöltük az imaszövegekkel együtt. A gimnáziumi tanulóifjúság az 1934 évi lelkigyakorlattal kapcsolatban részesültek külön a jubileumi búcsúban, miről a hittan tanár úr csatolt jelentése is beszámol. A jubileumi évet a tegnapi napon az anyatemplomban tartott hálaadó istentisztelettel fejeztük be. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 107/1935.

³³⁹ *Historia Domus I*, Gyula, 128.

1937. február elején Apor plébánosnak gondja van a városban állomásozó katonák lelki gondozására is, mit az állomásparancsnoknak írt levelében olvashatunk.³⁴⁰

Július 1-jén kezdte el működését az első Egyházközségi nővér, Németh Modeszta irgalmasnővér.

Dr. Lindenberger János apostoli kormányzó november 14-ére eucharisztikus napot rendezett Gyulán³⁴¹ 1938. február 22-25-ig a KALOT Gyulán az egész környék bevonásával vezető tanfolyamot rendezett.³⁴² Dr. Márki Barna Békés vármegye alispánja az egyházközség világi elnöke.

A Magyar Külügyminisztérium Barcza György magyar vatikáni nagykövetnek írt levelében közli a veszprémi utódlási joggal segédpüspöki méltóságra jelölt személyek neveit köztük Apor Vilmosét is.³⁴³

A Szent Jobb gyulai látogatását így írja le Apor plébános: *1938. július 3-án, aranyozott díszvonaton Gyulára érkezett a Szent Jobb. Egy szakasz koronaőr és ennek parancsnoka, Mészáros István prelátus-kanonok és az Actio Catholica számos egyházi és világi vezetője kísérték el a dicső Sz. Jobbot, melyet az állomástól az anyatemplomelőtt felállított lombsátorig díszes menetben kísért el a közösség. A templom előtti rövid ájtatosság után a közösség áhitattal vonult el a Szent Jobb előtt.*³⁴⁴

A budapesti Eucharisztikus Kongresszuson a gyulai hívek nagy számban vettek részt a plébános vezetésével.

³⁴⁰ Egyben szabad legyen arra is kérnem a Tek. Állomásparancsnokságot, hogy a katolikus legénységet vasár- és ünnepnapokon a 10 órai szentmisére küldeni kegyeskedjék, mert most már nem olyan nagy a létszámuk, hogy el ne férnének, másrészt pedig súlyt helyeznek arra, hogy szentmise után a szent beszédet is meghallgassák. *Plébánia Levéltár*, Gyula, 393/1937.

³⁴¹ A trianoni határ által megcsönkített Nagyváradi Egyházmegye Gyulán 1937. november 14-én Eucharisztikus napot rendez, melynek ünnepségeire tisztelettel meghívom. *Plébánia Levéltár*, Gyula, 272/1937

³⁴² *Historia Domus I*, Gyula, 128

³⁴³ *Apor Vilmos Gyulán (Válogatott dokumentumok)*, (szerk.) ERDMANN GY.-MERÉNYI, M. G., Gyula, 2000. 225.

³⁴⁴ *Historia Domus I*, Gyula, 129.

Szeptember 4-én került az anyatemlom tornyának ormára az újonnan aranyozott kereszt, Szalai Ferenc bádogos és szerelő-segéd végezte a nyaktörő mutatványt.

Szeptember 10-én az egyházközség, gyűjtésből, telket vásárolt, hogy a galbácskerti és krinolinkerti hívek részére napközi otthon épüljön rajta. Tekintettel a jubileumi évre a Szent István nevet viselje majd.

Gróf Wenckheim Dénes halálával a gyulai és eleki kegyuri jogok tisztázatlanná váltak. A plébános a Főhatóságot kéri annak tisztázására.³⁴⁵

1939. augusztus 4-én lett elhelyezve a Temesvári úton épülő Szent István Ház alapköve.

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter június 16-án kelt levélben közli Csáky István külügyminiszterrel a megüresedett magyarországi püspöki székekre jelölt személyek neveit, a megüresedett veszprémi székre többek között Apor Vilmost is jelölve.³⁴⁶

1940. április 28-án hirdette ki Beliczey Miklósné, a főispán neje, hogy közbenjárására Horthy Miklósné 5.000 pengő építési segélyt eszközölt ki a Szent István Otthon félbe maradt építésére. Szeptember 8-án hálaadó istentiszteletet tartottak a nagytemplomban Erdély egy részének visszatérése és Nagyváradnak, a püspökség székhelyének fölszabadulásának örömére.

1941. január 15-én szentelte föl a plébános a gyulai Szent István Otthont.³⁴⁷

Csáky István külügyminiszter november 26-án levélben értesíti Serédi Jusztinián bíborost a betöltetlen győri püspöki

³⁴⁵ Néhai gróf Wenckheim Dénesnek 1933. ok. 11-én bekövetkezett elhalálása óta még írásban nem szögeztetett le, hogy a kegyúri jogok és terhek rá eső részét ki vette át, csak élő szóval közölték velem, hogy Gróf Wenckheim Lajos és nővére Friderika, férjezett gróf Czermin Rudolfnét illeti meg a kegyuraság ez a része. *Plébánia Levéltár*, Gyula, 440/1939

³⁴⁶ *Apor Vilmos Gyulán (Válogatott dokumentumok)*, (szerk.) ERDMANN GY.-MERÉNYI, M. G., Gyula, 2000. 237.

³⁴⁷ *Historia Domus I*, Gyula, 134.

székkal kapcsolatos információkról, Apor Vilmos nevét is említve a jelöltek között.³⁴⁸

November 28-án Csáky István külügyminiszter titkos számjel táviratban értesíti a római magyar nagykövetet, hogy a győri püspöki székre a pápai nuncius Apor Vilmost támogatja.³⁴⁹

1941. január 22-én történt nyilvánosságra hozatala annak az örvendetes eseménynek, hogy dr. báró Apor Vilmos gyulai apát-plébánost XII. Pius pápa győri püspökké nevezte ki. (4. sz. melléklet) Két évet töltött káplánként Gyulán, 23 évet pedig plébánosként. Apor Vilmos püspökké szentelése 1941. február 24-én, Gyulán történt az anyatemplomban. Serédi Jusztinián bíboros segédkezői voltak Glattfelder Gyula csanádi és Czapik Gyula veszprémi püspök. Apor Vilmos levélben kérte föl a szentelőket.³⁵⁰

5. A II. világháború

Kezdetben az iskolai tanítók sűrű katonai behívóin keresztül érezte meg az egyházközség a háború jelenlétét. Több alkalommal is rövidíteni kellett a tanítás idejét, akár a fűtőanyag hiánya, akár az iskola épületek kórházzá alakítása miatt.

1940. szeptember 8-án Hálaadó istentisztelet Erdély nagy részének visszatérése és Nagyvárad felszabadulásának,

³⁴⁸ Apor Vilmos Gyulán (Válogatott dokumentumok), (szerk.) ERDMANN GY.-MERÉNYI, M. G., Gyula, 2000. 257.

³⁴⁹ Apor Vilmos Gyulán (Válogatott dokumentumok), (szerk.) ERDMANN GY.-MERÉNYI, M. G., Gyula, 2000. 258.

³⁵⁰ Főmagasságú Hercegprímás úr! Eminenciás uram! Hálásan köszönöm Eminenciádnak f. hó 4-én kelt kegyes sorait. Mivel Márton Áron püspök úrtól idejében lemondó sürgőnyt kaptam, felkértem Glattfelder Gyula csanádi püspök urat, aki vállalta is a consecrator munusát. Fiedler püspök Úrral csak arra az esetre gondoltam, ha az erdélyi püspök jövelele kétséges, csak Tőle remélhettem volna, hogy utolsó pillanatban is „beugrott” volna. ... A lelki gyakorlatot néhány napja megbeszéltem a Manréza vezetőségével. Abban állapototam meg, hogy február 17-22. vonulok oda. Ismételt hálás köszönettel vagyok Eminenciás uramnak bíborát csókolva alázatos híve az Urban Br. Apor Vilmos vál. püspök Apor Vilmos Gyulán (Válogatott dokumentumok), (szerk.) ERDMANN GY.-MERÉNYI, M. G., Gyula, 2000. 266.

*püspökségünk székhelyének felszabadulásának örömére.*³⁵¹ – Írja Apor Vilmos.

Püspökké való kinevezését követően Glatz Mihály lett a plébános. 1941. november 9-én feloszlott a CREDO egyesület és helyette meglalkult az AVE hitbuzgalmi egyesület, mely a férfi híveket fogta össze.³⁵² 1942. június 18-30-ig a Szociális Misszió Társulat gyulai csoportjának 25 éves jubileumi ünnepe volt. Az ünnepi szentmisét Apor Vilmos győri püspök mutata be.³⁵³ 1943. március 1-jén megnyílt az iskolában a gyermekkonyha, naponta 180-200 gyerek kap ízletes ebédet.³⁵⁴

1943-ban a harangokat újból összeírták és az anyatemplomból a három kisebbet, a józsefvárosi templomból a nagyharangot, a Szentháromság kápolnából szintén a nagyharangot elvitték hadicélra.³⁵⁵ Június 15-én Pünkösöd harmadik napján volt a bérmálás. Azonban az I. világháború óta visitatio canonika nem történt, így a háborús körülmények miatt most sem. Gletz Mihály plébános a következőket írja a *Historia Domus*-ba: *A bérmálás szentségét az anyatemplomban dr. Sheffer János, a józsefvárosi templomban pedig Fiedler István osztotta ki a templomon kívül. 443 fiú és 518 leány bérmálkozott. Lényegesen kevesebb, mint 1937-ben. Ha a bérmálkozók számának csökkenését talán részben igazolja is a háborús szegénység, hogy a ruha és cipő vásárlásának lehetetlensége miatt nem egy szülő nem engedte bérmálkozni gyermekét, mégis nagyon szomorú képét adja ez annak, hogy a családokban nem kell a gyermek, rohamosan esik a számuk.*³⁵⁶

A bérmálás végén könyörgő körmenetet tartottak a békéért, amin a hívek nagy számban vetek részt.

³⁵¹ *Historia Domus I.* Gyula, 133.

³⁵² *Historia Domus I.* Gyula, 135.

³⁵³ *Historia Domus I.* Gyula, 137.

³⁵⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 139.

³⁵⁵ *Historia Domus I.* Gyula, 138.

³⁵⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 139.

1944-ben az ország német megszállást követően Gyulán is megjelentek a német alakulatok. A gimnázium épületében telepítették be őket. Glatz plébános a zsidókból lett katolikusok misehallgatásával kapcsolatban kér eligazítást a főhatóságtól.³⁵⁷ Május 6-án felállították a gettót, majd június végén Békéscsabára szállították Gyula zsidó lakosságát mintegy 380 személyt. Köztük kb. 12 katolikus vallású személyt is. Az elhurcoltak közül nagyon kevesen tértek vissza. A szovjet csapatok 1944. szeptember végén, október elején foglalták el a várost. A harcok során mintegy 30 polgári személy vesztette életét. Az egyházi épületek csak kisebb mértékben szenvedtek kárt.³⁵⁸

6. „Málenkij robot”

1944. karácsonyán megkezdődött a német származású gyulai lakosok, mind katolikus, a nők 18-30, a férfiak 18-45 éves korig való begyűjtése „málenkij robot”-ra. A gyulai németek már az első világháborút követően elvesztették a nyelvület. A szülők nem tanították meg gyermekeiket a német nyelvre. A náci eszmék nem vertek köztük gyökeret, így Gyulán nem alakult semmilyen német eredetű szervezet sem. Magyaroknak vallották magukat. Ennek ellenére 1945. január 10-én Gyuláról a Szovjetunióba 53 vagonból álló szerelvényen 550 gyulai származású embert hurcolta el. Bányákban dolgoztatták őket. Férfiakat és nőket egyaránt. Közülük 64-en a lágerekben

³⁵⁷ A maga teljességében végrehajtott rendelkezések miatt, többen jelentek meg nálam azzal, a vasárnapi szentmisére nem járnak, mert nem akarják magukat kellemetlenségnek kitenni az izraelita származásuk miatt viselendő jelvény miatt. Intettem őket vallási köteleik teljesítésére, hiszen most méginkább szükségük van az isteni kegyelemre, de mégis úgy látszik ez a körülmény olyan, hogy mentesíti őket szent kötelességük teljesítésétől. Ez bizonyára más helyen is megtörtént vagy megtörténik, ezért tisztelettel kérem az Egyházmegyei Főhatóság döntését ebben az ügyben. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 660/1944.

³⁵⁸ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 174/1945.

pusztultak el. Akik hazakerültek, lesoványodva betegen jöttek meg. Az utolsó csoport 1949-ben tért haza.³⁵⁹

7. A kommunista diktatúra évei

1945. április 2-án meghalt Apor Vilmos győri püspök, egykori gyulai plébános. Mindszenty bíboros a következőket írja haláláról: *Ő nagypénteken lett orosz katonák áldozata a női tisztaság védelmében. Golyószóróval ölték meg, mikor elzárta a garázdálkodó szovjet katonák elöl az utat, akik a pincéből az ott rejtőzködő nőket akarták elhurcolni. A jó pásztor életét adja juhaiért.*³⁶⁰

Mivel nem készült el a temetkezési helye a Kármeliták altemplomába temették el. Gyulán a hívek nagy szomorúsággal értesültek volt plébánosuk haláláról. Azonnal elkezdődtek a győri püspökség által megindított boldoggá avatási eljáráshoz tartozó kihallgatások Gyulán is. Ezt azonban a politikai helyzet miatt le kellett állítani. Az ünnepélyes temetés is politikai okokból elmaradt. 1948. november 20-án Papp Kálmán püspök aláírásával a következő értesítés lett kiküldve: *Értesítem, hogy b.e. báró Apor Vilmos győri püspök úrnak november 23-ra és 24-re tervezett temetése elmarad.*³⁶¹

A gyulaiak azonban volt plébánosuk tiszteletére a németvárosi templom körüli templomteret, Apor Vilmos térnek keresztelték el. Ez az elnevezés megmaradt mindvégig a kommunizmus évei alatt is. Ugyancsak megmaradt az emléktábla a Mária-falvi napköziotthon falán is, mely hirdette, hogy Apor Vilmos gyulai plébános építtette. Gyulán oly annyira tisztelték még a kommunisták is az ő alakját, hogy meghagyták ezeket az emlékeket.

³⁵⁹ *Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban*, (szerk.) ERDMANN, GY., Gyula, 1990.

³⁶⁰ SZOLNOKY. E., *Fellebbezés helyett*, Szeged, 1990. 166.

³⁶¹ SZOLNOKY. E., *Fellebbezés helyett*, Szeged, 1990. 170.

A plébános tiltakozik az egyházi földek államosítása ellen, mert azok nagy része a tanítói és kántori javadalomhoz tartozott, az alkalmazottak fizetésére szolgált. A tiltakozás eredménytelen volt.

Április 6-án Angelo Rotta pápai nuncius elhagyta Magyarországot. Szeptember 16-án XII. Pius pápa Mindszenty József veszprémi püspököt esztergomi érsekké, Magyarország herceg-prímásává nevezte ki. Szeptemberben a plébános megáldotta a Szentháromság temetőben épített Kaczvinszky kápolnát. 1946 július közepén a belügyminiszter feloszlatta a KALOT 631, és a KALÁSZ 576 csoportját és a többi katolikus és vallásos egyesületet. Október 18-án Scheffler János püspök apostoli kormányzó Nagyváradról szanatóriumi lelkeszi kinevezeést küld Vlagyovits István sarkadi lelkesznek. Ekkor még a joghatóságot gyakorolja.³⁶² A polgármester helyettes érteíti a plébánost a gyulai KALOT működésének beszüntetéséről.³⁶³

1947 Vízkereszt napján a furtai hívek megjelentek Gyulán, hogy visszavigyék Czilli István káplánt maguknak. Föltették a teherautóra és elindultak Sarkad felé. A plébános kérésére a rendőrség Sarkadon föltartóztatta a káplánt elrablókat, és visszakísérte őket Gyulára. Mivel a plébános nem egyezett bele, hogy a hivatalosan ide helyezett káplánját elvigyék, nehezen, de a furtai hívek eltávoztak.³⁶⁴ Dr. Demédy Sándort nevezi ki az egyházi hatóság a gimnázium igazgatójává a nyugalomba vonult Gogl Lajos helyére. A következő tanévtől megszűnik a kötelező

³⁶² *Plébániai Levéltár*, Gyula, 400/1946.

³⁶³ HATÁROZAT: Értesítem, hogy a Belügyminiszter a 7330/1946. M.E. számú rendelet alapján egyesületét feloszlatta. A feloszlatast kimondó belügyminiszteri rendelet száma ad.282.852/1946. Ennek alapján tudomására hozom, hogy a jövőben semmi féle tevékenységet nem fejthet ki, valamint tudomására hozom azt is, hogy vagyontárgyai felett szabadon nem rendelkezhet, annak leltárba vételét rendelem el s a leltározás keresztülvételére intézkedem. Erről a Gyulai Katolikus Legényegylet egyesület felelős vezetőjét Glatz Mihály pápai kapmarás plébánost ezen határozatban értesítem. (...). *Plébániai Levéltár*, Gyula, 417/1946.

³⁶⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 181.

hitoktatás. Pintér László a nagyváradai egyházmegye Magyarországra eső részének püspöki helynöke meglátogatta az egyházközséget. Júniusban az orosházi Mária-napon a plébános vezetésével kb. 100 gyulai hívő vett részt. A választások miatt a tanítás később kezdődik. A bérházban újabb tantermeket alakítanak ki, hogy a 8 osztályosra kibővített iskola diákjait el tudják helyezni. Novemberben az egyházközség motorbiciklit vásárolt, hogy a tanyai hitoktatást könnyebben el tudják látni.³⁶⁵

1948 februárjában, a feloszlatott KALOT helyett megalakult az egyházközségi ifjúsági csoport 25 leány és 20 fiú részvételével.³⁶⁶ Április 25-én tartották meg Gyulán a Mária-napot. A városból és a környékről mintegy 15 000 katolikus vett részt rajta. Az oltár a Kossuth téren a jelenlegi szociális otthon falánál volt felállítva. Fő díszje a pápai színek előtt elhelyezett józsefvárosi Mária szobor volt. A szentmise prédikációját Mindszenty József hercegprímás bíboros esztergomi érsek mondta, fölelevenítve a Nádi Boldogasszony tiszteletét. (5. sz. melléklet)

A szentmisét követően a körmenet a kórházat megkerülve a Városház utcán át vonult a belvárosi templomhoz, ahol a Te Deum zárta az ünnepet. A körmenetben az Oltáriszentséget Grösz József kalocsai érsek vitte. A körmenet alatt az áramszolgáltatás szünetelt.

Ezen a napon Rákosi Mátyás Mezőhegyesen tartott népgyűlést. Az előre megrendelt különvonatokat, mellyel a hívek Gyulára jöttek volna, a vasút az utolsó pillanatban lemondta, a kocsikkal érkező embereket visszafordította a rendőrség, hogy ne jöjjenek Gyulára. Délután 3 órakor volt a díszgyűlés a gimnázium udvarán. Alig kezdődött meg az áramszolgáltatás, megint megszűnt. A megnyitó beszéd és még Dudás püspök beszéde is elhangzott, de ezután, be kellett kapcsolni az előkészített aggregátort, hogy a hangosító

³⁶⁵ *Historia Domus I.* Gyula, 182.

³⁶⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 183.

berendezés működjön. A gyűlés után a máriafalvi Apor otthon udvarán Lourdes-i barlangot áldottak meg a Mária-nap emlékére. A beszédet Hamvas Endre csanádi püspök mondta.³⁶⁷

Ekkor fogant meg a gondolat Pintér László helynök lelkében, hogy Gyulán a Nádi Boldogasszony tiszteletét fel fogják újítani. Pünkösd napján Pintér László helynök 506 fiút és 621 leányt bérmált. Május 28-án a városháza dísztermében szülői értekezletet hívott össze a polgármester az iskolák államosítása ügyében. A parlament meghozta a törvényt, hogy az egyházi iskolákat állami tulajdonba kell venni, mert az oktatás az állam feladata. Nyár folyamán megtörténik az iskolák átadása. A szülői tiltakozás ellenére a hatalom végrehajtotta a törvényt. Az osztályokból eltávolítják a fészületet.³⁶⁸ November 3-án a szerzeteseknek ki kell vonulniuk az iskolákból, megvonják tanítási jogukat. A józsefvárosi kántori lakásba, mely üresen állt, beköltözik P. Mohos Gábor domonkos szerzetes. Még két társa követi Gyulára, de itt tartózkodásuk rövid ideig tartott. Ekkorra egyre erősödik a kommunista hatalom részéről a pedagógusokra gyakorolt nyomás, annak érdekében, hogy ítéljék el Mindszenty hercegprímás magatartását, és írják alá a személye ellen tiltakozó ívet.³⁶⁹

³⁶⁷ *Historia Domus I.* Gyula, 184.

³⁶⁸ *Historia Domus I.* Gyula, 185.

³⁶⁹ Valamennyi Plébánia és lelkészi Hivatalnak, Székhelyeiken. A legközelebbi vasárnapon a hívekkel való közlésre megküldöm a Hercegprímás úr alábbi nyilatkozatát. Pintér László s.k. vicarius „A magyar katolikus hívek nagy lelki kínok közt gyötrődnek. Minden lélek fájdalma az én lelkemnek is mérhetetlen szenvedés. Kegyetlen választás elé állít ma az élet sok katolikus lelket: választania kell az emberi lét fenntartásának lehetősége és az emberi tisztesség, a keresztény becsület, a katolikus hűség között. Akinek megadatott a szent hősiesség kegyelme, menjen a keresztény katolikus jellem egyenes útján. Isten az igaz Bíró megjutalmazza érte. Én magam a hívek lelkiismeretén szeretnék könnyíteni. Kijelentem: nem kívánom azt, hogy személyesen miattam egyetlen egy hívő is kenyerét veszítse. Ha a katolikus hívek ellenem tiltakozó ívet aláírnak, abban a tudatban tehtik, hogy ezt nem szabad elhatározásból teszik. Imádkozzunk szeretett Egyházunkért és édes magyar hazánkért. Esztergom, 1948. november 15. Szent Erzsébet ünnepén +Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek. *Plébániai Levéltár*, Gyula, sz. n./1948.

Ugyancsak a katolikus papokat is felszólítják az ív aláírására, de azok megtagadják.³⁷⁰

December 26-án az Államvédelmi Hatóság hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, kémkedés és valutaüzérkedés vádjával letartóztatta, és Budapestre, az Andrassy u. 60-ba hurcolta Mindszenty József esztergomi érseket, bíboros hercegprímást. A városházára hívatják az összes katolikus papot és felszólítják őket, hogy prédikáljanak újév napján a demokrácia eredményeiről.³⁷¹

*December folyamán megtörtént dr. báró Apor Vilmos volt gyulai plébános, győri püspök boldoggá avatásának előkészítő eseményei. A kihallgatást végző bíróság tagjai: dr. Domanek Pál c. apát békéscsabai plébános, dr. Rózsa Jenő c. esperes, mezőberényi plébános, dr. Tóth Ferenc volt szalézi gimnáziumi tanár. Promotor fidei: Glatz Mihály c. apát gyulai plébános, jegyző: dr. Kiss László segédlelkész, volt gimnáziumi tanár. A kihallgatott tanúk: Szabados Antal volt hittanár, Korompai János káplán Takácsy Dénes c. esperes újkígyósi plébános, dr. Jung Géza sebészfőorvos, Csomay Ödönné, Újházy Lászlóné, Andaházyiné Kiss Ilona, Dános Erzsébet, dr. Tarnay Ferenc, Istvánfalvy Miklós, Huszár László.*³⁷²

1949 januárjában, a pedagógusok sorra látogatják a szülőket és Mindszenty ellen próbálják hangolni őket. Február 8-án a Budapesti Népbíróság Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket életfogytig tartó fegyházbüntetéssel sújtotta. Március végén a megyei kórházból eltávolítják az irgalmas nővéreket, akik 70 éven keresztül ápolták a betegeket Gyulán.³⁷³ Egy szentbenedeki gazda bejelenti, hogy a tanyáján eddig folytatott misézési lehetőséget tovább nem engedheti, mert nagyon fenyegetik. Szabados Antal hittanárt is kikezdték a

³⁷⁰ *Historia Domus I.* Gyula, 186.

³⁷¹ *Historia Domus I.* Gyula, 187.

³⁷² *Historia Domus I.* Gyula, 187.

³⁷³ *Historia Domus I.* Gyula, 188.

gimnáziumban. Főleg Midszenty ügyével kapcsolatban.³⁷⁴ Fokozta még a feszültséget az, hogy valaki a gimnáziumban kiszúrta Rákosi Mátyás fényképének a szemét. Hosszú vallatások voltak, a gyanú a kongreganistákra terelődött. Az ügy kapcsán 11 leányt kizártak a diákszövetségből.³⁷⁵

Az ősz folyamán a hittanórák csatlakozó óraként tarthatók csak. Folytatódik a hittanosok lemorzsolása. Cilli István hitoktatási engedélyét bevonják a demokráciával szemben tanúsított magatartása miatt.³⁷⁶ Dr. Blanár László, az MDP elnöke és dr. Kardos György városi főjegyző megjelentek a plébánián, és azt kérték, hogy karácsonykor a templomban a papok prédikáljanak a 3 és 5 éves tervről. A plébános válasza: „Nem tehetjük.”³⁷⁷ 1950. január 2-án az egyházközség a még meglévő javadalmi földeket ellenérték nélkül följánlotta az államnak, mivel a korábban elvett és kiosztott földek után is az egyházközségnek kellett az adót megfizetni. Megszüntetik a kórházi lelkészi állást. Államosítják a bérház nem iskola céljára használt részét is, valamint a józsefvárosi kántorlakást. Egyedül az Esze Tamás utcai szolgálati lakás maradt meg kántorlakásnak.³⁷⁸

Nagyhéten a lelkigyakorlatot végző Bánhegyi Lehel ferences atya csak első beszédét mondhatta el, mert a hatóság felszólította, hogy a legközelebbi vonattal hagyja el a várost.³⁷⁹ A börtönben megszűnik a misézési lehetőség. A lelkész csupán a halálraítélthez mehet be vigasztalni. A gyerekeket minden vasárnap viszik az iskolával kirándulni vagy moziba, hogy ne tudjanak templomba menni. Megkezdődik a szerzetesrendek szisztematikus felszámolása és a szerzetesek internálása.

³⁷⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 189.

³⁷⁵ *Historia Domus I.* Gyula, 189.

³⁷⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 190.

³⁷⁷ *Historia Domus I.* Gyula, 191.

³⁷⁸ *Historia Domus I.* Gyula, 192.

³⁷⁹ *Historia Domus I.* Gyula, 199.

Az év folyamán 2300 szerzetes és 8800 szerzetesnő veszítette el otthonát, közösségét, foglalkozását, ingóságait. A szerzetesek letartóztatásának nyomásával a kormány elérte, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar nevében Grösz József kalocsai érsek aláírta a kormánnyal kötött „megállapodást”. Az úrnapi körmenet a belvárosban már csak a templom körül zajlott. A szentmise közepén a belvárosi templom ajtajával szemben megállt egy traktor és állandóan dudált és pöfögött, hogy zavarja az áhítatot. Ez történt a körmenet alatt is. A motorverseny résztvevői a körmenet alatt vonultak el a hívek háta mögött növelve ezzel a hangzavart.³⁸⁰

1951-ben fokozódik a nyomás a hittanosokra. Folytatódnak a hittanórák látogatásáról való lebeszélések. A pedagógusok a családlátogatáskor megnézik, hogy otthon a falon van-e kereszt és szentkép.³⁸¹ Május 19-én a kommunista hatalom felállította az Állami Egyházügyi Hivatal-t, úgymond az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére. Az ÁÉH nem szolgált másra, mint az egyházak ellenőrzésére és korlátok közé szorítására. A püspökségekre állami biztosokat telepítettek, akik ellenőrizék a főpásztorok papjaikkal és híveikkel való kapcsolatát. Csak az ÁÉH engedélyével lehetett püspöknek és plébánosnak valakit kinevezni. Október első vasárnapján Pintér László megáldotta a belvárosi templomban elkészült Nádi Boldogasszony oltárt. A kegykép Borsa Antal győri festőművész alkotása. Az ünnepségre eljöttek a környékbeli települések hívei és papjai.³⁸² 1952 januárjában a Szentatya megadta a Nádi Boldogasszony oltárhoz kapcsolt új búcsúkat,³⁸³ mellyel az oltár kiváltságos oltár lett.³⁸⁴

³⁸⁰ *Historia Domus I.* Gyula, 199.

³⁸¹ *Historia Domus I.* Gyula, 201.

³⁸² *Historia Domus I.* Gyula, 202.

³⁸³ AP 8156/51. SACRA PENITENTIARIA APOSTOLICA officiu, de indulgentiis. Beatissime Pater, rector ecclesiae parochialis tit. Immaculatae Conceptionis B. Mariae V. in „Gyula”, dioecesis Magnovaradinen.Latin., ad pedes Tuae Sanctitatis provolutus, humiliter petit ut altare tit.B.Mariae Virginis de Arundine, in praefata ecclesia,

1952-ben Pintér László püspöki helynöknek Szegedre kell költöznie. Ezzel megszűnik az egyházmegye önállósága. A nagyváradi egyházmegye Magyarországra eső részének irányítását a csanádi püspökre bízta a Szentszék.³⁸⁵ Megjegyezzük, hogy az erről rendelkező eredeti dokumentum nem található a püspöki irattárban, csak a körlevélben történik utalás rá.

1952-ben a templomokat figyelteti a hatóság, hogy kik járnak misére. A plébános felhívja a két kántor figyelmét, hogy ha találnak biztosabb megélhetési lehetőséget, éljenek vele, mert az egyház nem tud számukra biztos életkörülményeket biztosítani.³⁸⁶

privilegiatum pro defunctis eadem S.T. benigne declarare dignetur. Et Deus, etc. – Die 3 Decembris 1951. Sacra Paenitentiarum Apostolica, vi facultatum a Ssmo D. N. Pio Pp. XII. sibi tributarium, benigne declarat privilegium quotidianum praefatum altare in favorem animae alicuius christifidelis in Dei gratia vita functi, in cuius suffragium ibi Missa a quocumque Sacerdote celebrabitur, dummodo tamen nullum aliud altare praeter unum – simili privilegio iam decoratum in ipsa ecclesia existat. Praesenti ad septennium valituro. Contrariis quibuslibet non obstantibus. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 10/1958.

³⁸⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 203.

³⁸⁵ Az Apostoli Szentszék f. évi április 19-én kelt 3065/52 Secr.St. számú rendelkezésével úgy intézkedett, hogy a kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegyék magyar részein az egri érsek, a váradi lat. szert. Egyházmegye magyar részén pedig a csanádi püspök ugyanazon joghatósággal birjanak, mint saját egyházmegyéjükben. Midőn ezen legmagasabb rendelkezésnek engedelmeskedve Szent László örökének magyar részén joghatóságom gyakorlását megkezdem, szeretettel üdvözlöm ezen részek Tisztelendő Papjait és híveit és kérem megértő együttműködésüket munkássággal. Egyúttal felkérésére üdvözlőtét tolmácsolom a kormányzat éléről távozó Főtisztelendő Pintér László apostoli protonotarius, kanonok úrnak, ki oly sok éven át szeretettel és nagy buzgósággal vezette a reá bízott terület ügyeit.

Az Apostoli Szentszék fenti rendelkezéséhez képest Szécsi Antal csanádegyházmegyei püspöki vicarius jogkörét az említett váradi területre is kiterjesztem, hasonlóképp kiterjedt dr. Langmár Lipót c. apát, csanádegyházmegyei püspöki irodaigazgató hatásköre ezen terület ügyeinek vitelére is. Bodnár János volt váradi irodaigazgató, irodaigazgatói címének megtartásával, továbbra is megmarad központi egyházmegyei szolgálatban.

Csanádi és váradi lat. szert. Magyar részi egyházmegyei papság gyóntatási jogkörét ezen rendelkezésem erejével mindkét területre kiterjesztem.

Szeged, 1952. május 12.

+Dr. Hamvas Endre sk.
csanádi püspök

Csanád Egyházmegyei Közlemények, VI. 800/1952. Szeged, 1952. 13.

³⁸⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 205.

A Göndöcs kertből elvitték Göndöcs Benedek apát szobrát, majd a kertet Kultúr parknak nevezték el. Októberben Hamvas Endre bérnialást tartott. 70 fiú és 95 leány bérnialkozott.³⁸⁷ A bérnialást megelőzően a plébániára kiküldött Bérnialási utasítás nyomtatvány kihúzott részei alapján a püspök csak a szigorúan vett formákat tartotta meg részben. A *visitatio canonica* püspök fogadó szertartását (*Protector noster*) elvégezték, de a püspök a bérnialáson kívül mást nem végzett ebben az évben. Az 1955. szeptember 18-án tartott bérnialást előkészítő utasításban már nincsen kihúzva hogy: *V. Valamennyi plébánián elő kell készíteni a Historia Domust, hogy abba a főpásztor betekintessen és láttamozhasa.*³⁸⁸ Úgy tűnik, hogy a politikai helyzet miatt a püspök nem vizsgálta a plébánia állapotát.

1953 márciusában a Városi Tanács Sztálin halála alkalmából mindkét templomra kitétette a fekete lobogót. A parancs végrehajtását ellenőrizteti az ÁVÓ-val.³⁸⁹ A püspök értesíti a plébánost a kórházi betegek lelkipásztori ellátásának körülményeiről.³⁹⁰ 1954-ben a föltámadási körmeneten szép számmal jelentek meg az emberek. Szentkereszty Tivadar nyug. vármegyei tanfelügyelő az egyházközség világi elnöke.³⁹¹ 1955 Nagyhetében a rendőrség megtiltja, hogy a templomban a legények alabárdal őrizzék a szentsírt. Igen hideg volt ezen a tavaszon. Május 31-én is talaj menti fagyok voltak. Októberben Hamvas Endre püspök 162 fiút és 143 leányt bérnial meg. A templomban a hatóság ellenőrzi a papok prédikációját besúgók

³⁸⁷ *Historia Domus I.* Gyula, 205.

³⁸⁸ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 803/1955.

³⁸⁹ *Historia Domus I.* Gyula, 206.

³⁹⁰ A kórházakban, klinikákon és szeretetházakban megkönnyítik a betegek ellátását úgy, hogy a beteg kívánságára a kórház gondnoka haladéktalanul telefonál a plébániára és papot kér. A hívásra késés nélkül köteles a plébániának papja a beteghez menni. Ne forduljon elő az, hogy a hívást átvevő pap azt feleli, hogy ő nem illetékes. Illetékességi kérdést intézzenek el akkor a felhívottak, ha a beteget már ellátták. Még azt is hozzáteszem, hogy a beteghez hívott papnak reverendában kell mennie. Magamat imáiba ajánlottan vagyok Szeged, 1953. november 26-án +András püspök. *Plébániai Levéltár*, Gyula, 304/1953.

³⁹¹ *Historia Domus I.* Gyula, 209.

által.³⁹² 1956 elején Glatz Mihály plébános kórházba kerül. Súlyos műtétet végeznek rajta. A forradalom hatására 450-re emelkedik a hittanosok száma.

Glaczi Mihály plébános november 3-án meghalt. Még értesült a forradalom kitöréséről. A plébánián ravatalozzák fel. A Szentháromság temetőben helyezik örök nyugalomra. A plébánia vezetését Sófalvy Márton káplán veszi át.³⁹³ November 4-én a forradalom leverése után Mindszenty József bíboros az USA Nagykövetségére menekült. 1957 februárjában fél vagon ruhanemű érkezik az A.C. nyugat német és belgiumi szervezetétől. A csomagok felbontása előtt a hatóság fémkereső detektorokkal ellenőrzi, hogy nincs-e fegyver a külföldről érkezett segélycsomagokban.³⁹⁴ Dr. Rózsa Jenő 1957. március 15-én vette át a plébánia vezetését. Sófalvy Mártont Szarvasra helyezik. Helyére Gyulai Endre jön németvárosi káplánnak. Október második vasárnapján Hamvas Endre püspök 241 fiatalt bérmált meg.³⁹⁵ 1958-ban tatarozásra került a belvárosi templom külseje, a homlokzat és a torony kivételével. Fölújították a csatornát és az ablakokat is. Ebben az évben 168 volt az elsőáldozók száma. Az év folyamán 250 tanulót a következő helyen hitoktattak a lelkészek: Gyula belváros I. II. III., Máriafalva, Ajtósfalva, Bicare, Farkashalom, Remete, Szt. Benedek, Gyürkehely.

Mindkét templomban felújítják az orgonát. A plébánián felújítják a vízvezeték rendszert. Rácz János kántor nyugdíjba vonul. Ideiglenesen Szabó Béla józsefvárosi kántor látja el a belvárosi kántori teendőket is.³⁹⁶ A Sacra Poenitentia újabb hét évre megadta a teljes búcsú elnyerésének a lehetőségét mindazoknak, akik a gyulai Nádi Boldogasszony

³⁹² *Historia Domus I.* Gyula, 211.

³⁹³ *Historia Domus I.* Gyula, 211.

³⁹⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 211.

³⁹⁵ *Historia Domus I.* Gyula, 162.

³⁹⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 163.

kegytemplomban az előírt föltételeket teljesítik.³⁹⁷ 1960-ban kijavítják mindkét templom tetőzetét. Tímár Mihály érkezik káplánnak. Az elsőáldozók száma 120.³⁹⁸ 1961. április 8-án meghalt Vlagyovits István ny. lelkész. Sulik János jön káplánnak. Ez évben megszűnik az iskolai hitoktatás. Június 18-án, Szegeden pappá szentelik Galbács Dénes gyulai származású diakónust. Július 1-től Bálint József a belvárosi kántor, aki átvette a józsefvárosi kántori feladatokat is. Ettől kezdve egy kántora van az egyházközségnek.³⁹⁹ 1962. február 28-án meghalt Szabados Antal ki 44 évet töltött Gyulán, mint káplán, mint gimnáziumi hittanár. Réthy István jön káplánnak. Tatarozzák a Szent József templomot kívülről.

Október 7-én Endrey Mihály püspök 356 fiatalat bérmált meg. Dr. Pataky Kornél irodaigazgató a bérmálás előtti Bérmálási Tájékoztató-ban a bérmálási mise részleteit pontosan leírja. Visitatióról nem, csak az ebéd időpontjáról értesíti a plébánost.⁴⁰⁰ Hamvas Endre a zsinatra utazott és Endrey püspököt kérte meg a helyettesítésre. Dr. Korompai Viktor nyug. főállatorvos az egyházközség világi elnöke.

1962 októberében megkezdte munkáját a II. Vatikáni Zsinat. 1963. augusztus 28-án közös vacsorát rendeztek azoknak, akik részt vettek a Józsefvárosi Templom tatarozásában. Mintegy 60 főre terítették a plébánián. Csak templomi hitoktatás van. Télen a Szív-ház kápolnájában. A gyerekek száma évről-évre csökken. Nagy ünnepélyességgel ünneplik meg októberben a józsefvárosi templom megáldásának 100. évfordulóját.⁴⁰¹ 1964-ben még tovább csökken a hívek aktivitása. Az egyházi adó nem fedezi a személyi kiadásokat. Kovács Andor és Csapó László a káplán. A temetők tartják fön az egyházat. Szeptember 15-én az Apostoli Szentszék megbízottjai budapesti tárgyalásuk végén

³⁹⁷ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 105/1958.

³⁹⁸ *Historia Domus I.* Gyula, 165.

³⁹⁹ *Historia Domus I.* Gyula, 166.

⁴⁰⁰ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 1653/1962.

⁴⁰¹ *Historia Domus I.* Gyula, 168.

megállapodást és jegyzőkönyvet írtak alá a magyar állam és a katolikus egyház viszonyáról.⁴⁰² 1965. március 7-én életbelépett az egész országban a liturgikus reform. A liturgia nyelve a magyar lett. December 8-án véget ért a II. vatikáni zsinat. 1966-ban mindkét templomban megtörténik a harangok villamosítása. Kartal József jön második káplánnak.⁴⁰³ 1967 júniusában dr. Ijjas József csanádi apostoli kormányzó, c. püspök 338 fiatal bérmeleg. 1968-ban eladásra kerül a józsefvárosi sekrestyeház. Az árából átrakják a templom cserépfedését.⁴⁰⁴ 1968-ban a Nádi Boldogasszony búcsú időpontját augusztus 15-re, vagy az azt követő vasárnapra helyezik át, mert ez az időpont alkalmasabbnak látszik.⁴⁰⁵

Ettől az időponttól kezdve a plébánia levéltára hiányossá kezd válni, majd az új plébános alatt 1980-1990-ig teljesen hiányzik. A *Historia Domus* azonban vezetve volt 1980-ig. Utána töredékesen 1990-ig.

1969. február 20-án vette át az egyházmegye vezetését dr. Udvardy József. Ebben az évben 79.915 Ft folyt be egyházfenntartás címén. 1840 befizetés történt. Ezeknek fele 50 Ft alatt fizetett. 532 hívő 50-100 Ft között, és 226 hívő 100 Ft-on felül.⁴⁰⁶ 1970. január 9-én meghalt Kovrig Gyula káplán, a Szentháromság temetőben temetik el.

Megtörténik a Belvárosi Templom teljes külső tatarozása. A vakolatot a tégláig leverték és három réteg vakolattal fedték, majd a kifestésre is sor került. A Műemlékvédelmi Hivatal is hozzájárult a munkálatokhoz. A búcsú alkalmával Udvardy József áldotta meg az elkészült munkát.⁴⁰⁷

⁴⁰² *Historia Domus I.* Gyula, 169.

⁴⁰³ *Historia Domus I.* Gyula, 170.

⁴⁰⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 170.

⁴⁰⁵ *Historia Domus I.* Gyula, 171.

⁴⁰⁶ *Historia Domus I.* Gyula, 171.

⁴⁰⁷ *Historia Domus I.* Gyula, 172.

1971-ben folytatódnak a tatarozási munkák az egyházközség templomain, kápolnáin és épületein.⁴⁰⁸ Szeptember 28-án reggel fél 9-kor Midszenty József bíboros eltávozott a budapesti amerikai követségről, és a bécsi pápai nuncius gépkocsiján elhagyta Magyarországot.⁴⁰⁹ 1972. június 17-én 178 fiatal bérált meg Udvardy József püspök, apostoli kormányzó. A főpásztor a következő bejegyzést teszi a *Historia Domus*-ba: *Adja Isten, hogy egyházmegyénk egyik legősbibb egyházközsége mindig növekedjen Isten kegyelmében! Dr. Udvardy József püspök.*⁴¹⁰ Ekkor a püspök *visitatio canonica*-t tartott. Hosszú idő óta nem történt ilyen a plébánián. Részben az egyházmegye szétszakított volta miatt, részben a háburús viszonyok, majd az azt követő kommunista elnyomás következtében. A *visitatio*ról szóló leirat egy írógéppel írt A4-es oldal összesen.⁴¹¹ *Gyula fürdőváros jellege miatt egyre több idegen vendég fordul meg a városban. A templomban is ez meglátszik.*⁴¹² – írja a plébános 1973-ban. 1975-ben pedig elkészül mindkét templomban a szembemiséző oltár és az ambó.

⁴⁰⁸ *Historia Domus I.* Gyula, 172.

⁴⁰⁹ SZABÓ, CS., *a Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest, 2005. 434.

⁴¹⁰ *Historia Domus I.* Gyula, 173.

⁴¹¹ (...) Hivatalvizsgálat kapcsán rendben találtam mindent. Tudomásul vettem, hogy három betétkönyv van /Mihalik-féle, Máriafalvi, és Müemléki/. Lelkipásztori munkájukat buzgón végzik, de kérem, hogy a haldoklók, a Szociális Otthonon kívül is képezzék elsőrangú lelkipásztori gondjukat. Dicséretes viszont a Szociális Otthoni betegek ellátása. Látogatást tettem a temetőben is, ott mindent rendben találtam. A jámbor társulatok fellendítése céljából ajánlom, hogy alkalmissal hívjanak meg egy Ferencrendi atyát, a hivatalosan működők közül /budai vagy esztergomi rendház/ aki felújítaná a meglévő társulatokban a buzgóság szellemét. Említette Főtisztelendőséged, hogy egy pedagógus részéről történt egy alkalommal túlzó megjegyzés a vallásos gyermekekkel szemben. Ajánlom, hogy ilyenkor helyileg beszéljék meg az igazgatóval a problémákat, kifejtve, hogy Magyarországon vallásszabadság van és a templombajárás nem üldözendő cselekmény. Megnyugvással vettem, hogy Munkatársaival együtt, kollégialisan dolgoznak a lelkipásztori munkában. Munkatársai mindennel elégedettek. Kívánom közös munkájukra Isten áldását. Látogatást tettem az egyházközség kántoránál és sekrestyésénél is. Munkájukat ők is lelkiismeretesen végzik (...). *Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár*, Szeged, 1399/1972.

⁴¹² *Historia Domus I.* Gyula, 174.

1977. június 5-én Udvardy József megyéspüspök öt év elteltével bérmált és kánoni látogatást végzett. Megköszönte a lelkipásztoroknak a gyermekek felkészítését. A bérmálás után találkozott a képviselő-testület tagjaival is. A látogatásról készült jegyzőkönyv másfél gépelt oldal. Már részletesebb, mint az öt évvel előbbi.⁴¹³ 1978-ban teljesen újra festették belülről a belvárosi templomot.⁴¹⁴ Bajnai István és Nagy József a káplán. 1980. augusztus 11-én meghalt dr. Rózsa Jenő c. apát, esperes, plébános életének 80., papságának 57. évében. A Szentháromság temetőben temették el. Bielek Gábor 1980 őszén foglalta el plébánosi hivatalát, majd hamarosan püspöki tanácsosi kinevezést kap.

⁴¹³ (...) A hivatalvizsgálat alkalmával megállapítottam, hogy az anyakönyveket rendesen vezetik. Az eltelt öt hónap alatt 1977-ben 43 keresztelést jegyeztek be. Ugyan ennyi idő alatt 9 esküvő volt. A halottak anyakönyvében több ellátatlant találtam. Nagyon ajánlom a betegek szentségének közös kiszolgáltatását. Ez a lelkipásztori munka nagyon megéri, mert erre szívesen jönnek és föloldódik az alaptalan félelem a szentkenet szentségével szemben, mely itt-ott tapasztalható. Az anyakönyvek indexei rendben vannak. A pénztári könyvek végén jelezni kell a betétkönyvek mennyit tartalmaznak. A liber status animarum azonos az adófőkönyvvel. Az egyházközségi ülések jegyzőkönyveit külön kiírják. Így legalább együtt található az egyes alkalmakkor elhangzó javaslatok, határozatok. Historia Domus vezetve van. A levéltár rendben van. Legrégebbi iratok 1728-ból valók. A prédikációs naplót vezetik. A hivekkel és az egyházközség képviselőivel kapcsolatot tartanak. Szent Ferenc III. rendje és a Rózsafűzér Társulat működik. Az elhalt tagok helyére új tagokat kell állítani, hogy ez az imádságos lelkületű társulat működjön. Sokat tudnak tenni a betegek földerítésében és a társadalmi munkában. A káplánok dotációjukkal meg vannak elégedve. Munkakörük pontosan meghatározott. A hitoktatással több probléma adódik. Nehezen jönnek össze a gyerekek. Az irodai munkát szívesen átadnák egy idősebb lelkipásztornak, vagy egy civil adminisztrátornak. Kántorral rendelkezik az egyházközség Bálint József személyében. A háztartást két személy látja el. Háztáji földdel a kántor és a sekrestyés rendelkezik a Törökzugban. A templom külseje rendben van, néhány éve tatarozták. A belső festésre tervek vannak. A templom műemlék tárgyait a sekrestyében elzárva tartják. Az egyházközség három temetővel rendelkezik. Kálvária, Szent József temető, Szentháromság kápolna áll, továbbá a Szent Kereszt kápolna, melyet ritkán használnak a temetőben. Misézést folytassák. Útmenti keresztekkel törődnek, egyes családok gondozzák ezeket. A plébánia területén több egyházi tulajdonba lévő ház áll: A Szív Ház telekkönyvileg a nagyváradi szent Szív alapé. Kossuth utca 16. szám alatti ház, Esze Tamás utca 3. szám alatti ház, temetőcsösz házak, Erkel tér 1. sz alatti tanító lakás, melynek ügye folyamatban van az ügyvédnél. Máriafalván van fiúházunk másfél km-re a várostól. Harangja eladásra került, ismeretlen vevő vette meg. Misézés ne szünjön meg (...). *Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, Szeged, 725/1977.*

⁴¹⁴ *Historia Domus I.* Gyula, 161.

1981-ben Máriafalván a Kisfaludy utcában megvételre került egy ház, kápolna céljára. Dávid Béla nyugdíjas lelkész költözött a szolgálati lakrészbe és látta el a kápolna szolgálatát élete végéig. Halála után a káplánok jártak ki misézni. Fodor Imre a káplán. Ebben az évben a plébánia épületének falát átfűrészelve szigetelik. Udvardy József püspök úr 93 fiatalnak osztotta ki a bérmálás szentségét 1981. október 11-én, és kánoni vizsgálatot tartott. A jegyzőkönyv megállapításaiból a kérdéssor összeállítható.⁴¹⁵ Az év folyamán nyugatnémet segítyből P. Szőke János közreműködésével egy-egy Dantherm kályhát kapott az egyházközség a két templomba. 1982-ben Udvardy József püspök pappá szentelte Szegeden a Dómban Juhász János gyulai születésű diakónust, ki másnap vasárnap délelőtt mutatta be első szentmiséjét a gyulai Nádi Boldogasszony templomban.

Dr. Udvardy József csanádi püspök kérésére 1982. november 15-én a Püspöki Kongregáció az egyházmegye nevét Csanádi-ról Szeged-Csanádira változtatta. (6. sz. melléklet) Az egyházmegye székhelye a történelme folyamán többször változott. 1030-1552-ig Csanád volt. 1702-1738-ig Szeged, 1738-tól Temesvár, 1931-től újból Szeged. A *Csanádi Egyházmegye új székhelyét Szeged városában létesítjük... és ebben a városban épült templomot, mely a Boldogságos Szűz Máriának, a Magyarok Nagyasszonyának van szentelve, székesegyház rangjára és méltóságára emeljük.*⁴¹⁶ Udvardy püspök az egyházmegye nevének megváltoztatását kihirdető ünnepségen a székesegyházban a következőket mondta beszédében: *a II. Vatikáni Zsinat szerint, az egyházmegyék külső*

⁴¹⁵ 1. Anyakönyvek, indexek, iktatókönyv, intenciókönyv. 2. Pénztárkönyvek, egyháziadó. 3. Liber status animarum. 4. Egyházközségi gyűlések jegyzőkönyvei. 5. Levéltár, irattár. 6. Historia Domus. 7. Hitoktatás. 8. Képviselő testület, 9. Hívek templomba járása. 10. Társulatok. 11. Káplán. 12. Kántor, sekrestyés, házvezetés. 13. A plébánia épülete, egyházi földek. 14. Templomok. 15. Egyházi értékek őrzése. 16. Temetők. 17. Útszéli keresztek, szobrok. 18. Leltárak. Egyébb ingatlanok. *Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár*, Szeged, 1107/1981.

⁴¹⁶ *Egyházmegyei közlemények I.* Szeged, 1983. 2.

elrendezésében a lelkipásztori szempontokon kívül figyelembe kell venni a területi, polgári, politikai adottságokat is.(CD 23). Mint már említettük, az egyházi jogszokás szerint is az egyházmegye arról a városról van elnevezve, amelyikben a székesegyház áll.⁴¹⁷

A püspök a politikailag szorított környezetben a zsinat határozatát legalább a névváltoztatásban el tudta érni. Nyugdíjasként még megérhette az egyházmegyei határok tényleges megváltoztatását is. 1983-ban Karácsonyi János egyháztörténész születésnek 125. évfordulóján emlékülést rendeztek Gyulán a Városi Tanács dísztermében. A plébánia káplánja Kretovics László lett. Egy nyári nagy vihar megrongálta a Szt. József templom keresztjét. 1984-ben kívülről tatarozzák a Szentháromság Kápolnát, melyet Udvardy József püspök áldott meg október 11-én délután 16 órai kezdettel. Bielek Gábor plébánost, püspöki tanácsost püspöke a Szűz Máriáról nevezett Gyulamomostori c. apáttá nevezte ki. 1985-ben 148 fiatalot bérmált meg Udvardy József megyéspüspök és egyben kánoni látogatást végzett. A jegyzőkönyv az előzővel megegyezik terjedelemben, másfél gépelt oldal. A kánoni vizsgálat gyakorisága azonban áttért az öt évről a négy évenkéntire a bérmálás miatt.⁴¹⁸ Dr. Herjeczki János ügyvéd lesz az egyházközség világi elnöke. A plébános levélben kéri a Városi Tanács elnökét, hogy a Városi Múzeumban raktározott Göndöcs szobrot helyezték vissza az eredeti helyére.⁴¹⁹

1986. május 23-án báró Apor Vilmos vértanú győri püspököt végleges nyughelyére helyezték a győri székesegyház Szent László-kápolnájában. A beszentelést Pataky Kornél győri püspök végezte.⁴²⁰ Ebben az évben a Szentháromság temetőben

⁴¹⁷ *Egyházmegyei közlemények I.* Szeged, 1983. 2.

⁴¹⁸ *Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár*, Szeged, 1119/1985.

⁴¹⁹ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 45/1985.

⁴²⁰ A második temetésre 1986-ban került sor. A magyar és európai közvélemény nyomására az Apor temetés ügye ismét előtérbe került, és elodázhatatlan lett. Az Állami Egyházügyi Hivatal azonban még mindig

betonút készült, a káplán pedig Juhász János lett. 1987-ben a nyugdíjba vonult dr. Udvardy József helyébe, a Szentatya Gyulay Endre Szeged-Rókusi plébánost nevezte ki szeged-csanádi püspöknek, aki korábban Gyulán is működött káplánként.⁴²¹ A Szentháromság temető ravatalozóját fölújítják. Ebben az évben készül el a belvárosi templom mennyezetének secco festése Patay László munkájaként.⁴²² 1988-ban a Szent József Templom mennyezetét is kifestik. Mindkét templomban megfestésre kerül a volt gyulai plébános, vértanú győri püspök Apor Vilmos képe. Paulik István adományaként Józsefvároson megnyílik a Szűz Mária Kegye- és Emléktárgyak Gyűjteménye,⁴²³ és Dénes Zoltán lesz a káplán. Megjelenik a Nádi Boldogasszony Hírnöke kiadvány, a gyulai Római Katolikus Egyházközség értesítője.⁴²⁴ A Szent József temetőben 450 méter új drótkerítés készül. Július 23-án a plébános 44 zarándok kíséretében II. János Pál pápa ausztriai szentmiséjére zarándokolt.⁴²⁵

A Nádi Boldogasszony búcsúi szentmiséjét Gyulay Endre püspök úr végezte. A búcsú előtt szombaton megtartották a gyermekbúcsút a dobozi templom körüli parkban, mely búcsú 1981 óta folyamatosan összefogta a környékbeli hittanos gyermekeket.⁴²⁶ A politikai életben az enyhülés jelei mutatkoznak.

1989. május 5-6. A Magyar Demokrata Fórum gyulai szervezete a városi tanács dísztermében báró Apor Vilmos- emlékülést szervezett. Bakos Ildikó domborművét elhelyezik a belvárosi templom oldal falán, mely Gyula volt plébánosát, a

csak csendes temetést engedélyezett. Így Apor Vilmos második temetése – néhány idős kanonok jelenlétében – dísztelenebb és szegényesebb volt, mint az első. Az egyházmegye papság és a hívők csak utólag értesültek az eseményről. SZOLNOKY, E., *Föllebbezés helyett*, Szeged, 1990. 172.

⁴²¹ *A Szeged-Csanádi Egyházmegye Névtára*, Szeged, 2000. 24.

⁴²² *Plébániai Levéltár*, Gyula, 103/1987.

⁴²³ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 67/1988.

⁴²⁴ *Plébániai Levéltár*, Gyula, sz.n./1988.

⁴²⁵ *Plébániai Levéltár*, Gyula, sz.n./1988.

⁴²⁶ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 59/1989.

vértanúhalált halt győri püspököt, Apor Vilmost ábrázolja.⁴²⁷ A plébánián ekkor a kápláni feladatkört Kovács József tölti be.

Újra engedélyezik a Megyei Kórházban való misézést. Húsz csoportban 380 hittanost oktatnak a lelkipásztorok az iskolákban.⁴²⁸ Június 30-án jogutód nélkül megszűnt az ÁÉH. Ezt a tényt Sarkadi Nagy Barna az ÁEH vezetője május 5-én Gyulán egy kerekasztal beszélgetésen jelentete be, amit nagy ováció kísért.⁴²⁹ Augusztus 30-án kihirdetik a szerzetesek szabad működésének lehetőségét. Összeírásra kerülnek a volt egyházi ingatlanok. Az egyházi földeket az egyház nem kéri vissza természetben, csak az iskolákat és a szolgálati lakásokat. Szeptemberben 400 négyzetméter aszfaltút készül a Szent József temetőben. A Törökzugban az átadott plébánosi javadalmi kert helyében az egyházközség 12 garázst kap tulajdonba, amit bérbe ad. Ebben az évben a hittanbeíratás a plébánián van. Akit egyszer beíratnak a szülei, nem kell minden évben újraíratni. Az önkormányzati iskolákban csatlakozó órában vannak a hittanórák.⁴³⁰

Gyulay Endre első bérmálását végzi Gyulán és egyben kánoni látogatást tart. (11. sz. melléklet) A jegyzőkönyv kérdéssora valamivel bővebb, mint elődjéé, de a válasz terjedelemben megegyezik.⁴³¹ 1990 tavaszán a belvárosi templom homlokzatát kijavítják és a toronnyal együtt kifestik. 1990. augusztus 1-gyel Bielek Gábor plébánost püspöke Békéscsaba-Erzsébethely plébániára helyezi át plébánosnak. A plébános ez ellen tiltakozik és fölfolyamodással él a Szentszékhez. Onnan nem érkezett válasz, ezzel a felfolyamodást elutasították.⁴³²

⁴²⁷ ERDMANN GY.-MERÉNYI-METZGER, G. (szerk), *Apor Vilmos Gyulán (Válogatott dokumentumok)*, Gyula, 2000. 332.

⁴²⁸ *Plébániai Levéltár*, Gyula, sz. n./1989.

⁴²⁹ ERDMANN GY.-MERÉNYI-METZGER, G. (szerk), *Apor Vilmos Gyulán (Válogatott dokumentumok)*, Gyula, 2000. 39

⁴³⁰ *Plébániai Levéltár*, Gyula, sz. n./1989.

⁴³¹ *Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár*, Szeged, 1181/1989.

⁴³² *Plébániai Levéltár*, Gyula, sz. n./1990.

Réthy István püspöki tanácsos 1980-tól, 1986-tól Szent Imréről nevezett Tordai c. apát követi. Egy időben foglalja el a plébániát Németh László káplánnal 1990. augusztus elsején. 1991. március 9-én megalakul a 236. Sz. Maróthi János Cserkészcsapat dr. Baranyó Géza, dr. Mánya Tibor, Nagy Péter, Németh László és Buda Annamária vezetésével.⁴³³ Május 4-én Esztergomban újratemették Mindszenty József bíborost. Május 28-án dr. Habsburg Ottó meglátogatja a várost és püspöki szentmisén vett részt a belvárosi templomban. A plébános zarándoklatot vezetett Esztergomba Mindszenty József sírjához, valamint Apor Vilmos sírjához Győrbe.⁴³⁴ A Református Egyházzal közösen az egyházközség létrehozza a PIETAS Temetkezési Kft-t.⁴³⁵ Az egyházközség hívei a plébános vezetésével Nagyváradra zarándokolnak.

Augusztus 1-gyel újraindul az egyházközség iskolája, a Karácsonyi János Katolikus Általános Iskola és Gimnázium. Az iskola igazgatójává a főpásztor Petróczki Zoltánt nevezte ki. Az általános iskolai részben külön osztályt indítanak a református diákok számára.⁴³⁶ Ebből a részből válik ki 1994-ben a Magvető Református Általános Iskola. A gimnáziumban a diákok egyharmada református, de vegyesen vannak az osztályokban. A hittanórák felekezeti szerint.

1993-ban a püspök a Gyulavári Plébániát oldallagos ellátásra Gyulához kapcsolja. Bálint József kántor 32 évi szolgálat után nyugdíjba vonul.⁴³⁷ Az egyházközség visszakapja iskola céljára az államosított iskoláit, a Kossuth téri gimnázium épületét és az Erkel téri általános iskolai épületét. Augusztus 16-20-ig lelkipásztori látogatáson hazánkban tartózkodott II. János Pál pápa. Az egyházközség ifjúsági csoportja Németh

⁴³³ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 59/1991.

⁴³⁴ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 97/1991.

⁴³⁵ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 103/1991.

⁴³⁶ MERÉNYI, M. G.-PETRÓCZKI, Z. (sterk.), *Karácsonyi János Katolikus Gimnázium jubileumi évkönyve 1903-2003*, Gyula, 2003. 13.

⁴³⁷ *Plébániai Levéltár*, Gyula, 67/1993.

László vezetésével Budapesten a Népstadionban vett részt a Szentatyával való találkozáson.⁴³⁸

8. A Nagyváradi Egyházmegye határmódosítása

II. János Pál pápa 1993. V. 31-én kelt *Hungarorum Gens* kezdetű motu proprio-jával rendezte a magyarországi egyházmegyék határait (vö. 8. sz. melléklet). Ennek következtében a Szeged-Csanádi Egyházmegye határai is megváltoztak (vö. 9. sz. melléklet).

A Nagyváradi Egyházmegye Magyarország területén maradt része felosztásra került. Az északi rész a Debrecen-Nyíregyházi míg a déli rész a Szeged-Csanádi Egyházmegye része lett. A váci és az egri egyházmegyéből is csatoltak részeket a Szeged-Csanádi Egyházmegyéhez. Az egyházmegye területe így Csongrád megye, Békés megye teljes egészében, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megye déli részének keskeny sávjából állt össze.

Gyulay Endre püspök mindkét közigazgatási megyében 4-4 esperesi kerületet alakított ki. Csongrád megyében a szegedi, a kisteleki, a makói és a szentesi esperesi kerületet, élükre espereseket állítva. A négy kerületet a Székesegyházi Főesperességbe vonta össze, élére főesperest helyezve. A Békés megyei részen a szarvasi, orosházi, mezőkovácsházi és a gyulai esperesi kerület alakította ki, Békési Főesperesség alatt összevonva. Főesperes Ondavay Tibor mezőtúri plébános lett. Az eddigi Gyulai Esperesi Kerülethez csatolta a Körösladányi Esperesi Kerület Békés megye területére eső részét is a főpásztor. 10 lelkipásztor látja el a kerülethez tartozó 42.696 katolikus hívőt.

Az esperes feladata a püspök megbízása alapján látogatni a kerületéhez tartozó plébániákat, az ott működő lelkipásztorokat.

⁴³⁸ *Plébániai Levéltár, Gyula, sz. n./1993.*

Havonta köteles jelenteni a püspöknek a kerületéhez tartozó papok egészségi állapotát, gondjait, bajait. Évente ellenőrzi a plébániák könyvelését, az anyakönyvek vezetését. A plébános és a hívek között esetleges feszültségeket a püspök meghatalmazása alapján kivizsgálja, és az eredményt fölterjeszti a püspöknek. Az esperest a főesperes ellenőrzi évi rendszerességgel. Az egyes plébániákon Gyulay Endre püspök a négy évenkénti bérálás alkalmával *visitatio canonica*-t tart.

KONKLÚZIÓ

A *visitatio canonica* intézménye az egyház ősi gyakorlata. A püspök a plébániák látogatásakor szembesül a hit továbbadásának gyakorlatával, találkozik a lelkipásztorokkal és a hívekkel egyaránt. Kezdetben, míg a plébániai rendszer nem alakult ki, a püspök ismert minden hívőt, aki a város a területén élt és közvetlenül irányította lelki életüket. A lakosság számának megnövekedésével, a falvak létrejöttével szükségessé vált, hogy a püspök segítőtársai vegyék át azt a feladatot, mit a püspök személyesen nem tudott ellátni. Így a plébánia rendszer kialakulásával gyökeresen megváltozott a helyzet.

A hívek nagy része a plébános vezetésével távol élt a püspöktől. A püspök elszakadt a mindennapi élettől, különösen, hogy megnövekedtek egyéb feladatai is. Társadalmi helyzeténél fogva, részt kellett vállalnia többek között az állam működtetésében is. A plébániák irányítását és ellenőrzését segítő társakra bízta. Így jött létre a főesperes tisztsége, aki a püspök feladatát átvéve felügyelte az iskolát, valamint a plébániák életét is ellenőrizte, egyházi bírósági feladatokat is ellátott.

Az első ezredforduló után a korábbi zsinatok hagyományát megerősítve a *Decretum Gratiani* újból a püspökök felelősségeként és kötelelességeként erősítette meg a *visitatio* köteleességét. Az évenkénti látogatás alól csak betegség esetén kérhetett segítséget magának a püspök. Kötelelessége volt a területén lévő szerzetesrendek látogatása is. A *visitatio* kötelezettségének elhalványulása és a hit meggyengülése miatt a trienti zsinat újból összefoglalta az előző korok gyakorlatát és a teljes plébániai élet megvizsgálását írta elő a püspök számára. Kezdve a papság hit és erkölcsi fegyelme, a hívek vallási életén át, az egyházi épületek karbantartásáig.

Hazánkban a török uralom előretörése miatt a *visitatio*-k különösen a megszállt területen lehetetlenek voltak. A fölszabadító harcok után az újjáalakuló egyházmegyék megszerveződését követően újból előtérbe került. A látogatásokról jegyzőkönyvek készültek, melyek az utókor számára óriási kincsesbányát jelentenek. Ezek a jegyzőkönyvek a készülésük időpontjában az adott településen nemcsak a hitéleti leírását adják, de az egész társadalmi élet keresztmetszetébe is bepillantást engednek.

A XIX. századra a *visitatio*-k sok egyházmegyében formálissá váltak. Volt, ahol csupán egy kérdőív kitöltéséből és annak postai úton való visszajuttatásából álltak.

A CIC (1917) kihirdetésével, mely a régi hagyományokat összegezte és a látogatás időpontját öt évben határozta meg, újból megfelelő súlyt kapott a püspökök feladatai között.

A püspöknek kötelezővé tette, hogy az egyházmegyéjét meglátogassa, ha erre súlyos okból nem képes, mert például beteg, munkatársai segítségével is teljesítheti ezt a kötelességét. Figyelnie kell arra, hogy az öt év alatt mindenhova eljusson.

A CIC megismételte a korábbi kánonokat, de a II. Vatikáni Zsinat tanítására alapozva fölerősítette a látogatás lelkipásztori célját. II. János Pál pápa a püspököknek azt írja, hogy az adminisztratív ellenőrzést bízzák munkatársaikra, ők pedig a lelkipásztorral és a hívekkel való kapcsolatra fektessék a hangsúlyt.

Jelen dolgozat a Gyulai Plébánia történelmén keresztül a források tükrében próbálta meg bemutatni, hogy miként alakult a plébánia élete a kánonjog adta keretek között, a megalapítástól kezdve, egészen 1993-ig, az egyházmegyei határok módosításáig.

A plébánia első megalapítása a történelem homályába vész. Első oklevéli említése a pápai tizedjegyzékben olvasható a XIV. században. Ekkor már virágzó plébánia volt Gyulán. A plébánia

gazdagon el volt látva birtokokkal. Apáti falu teljesen a plébánia tulajdona volt. Ferenceseket telepített le a földesúr a városban. Mellettük a begináknak is háza volt. A plébánia templom mellett mely méretével az ország legnagyobb templomai közé tartozott, háromhajós, hossza 50 m, szélessége 18 m volt. Öt építési periódus volt kimutatható föltárásakor. Mellette a ferencesek temploma, kolostorra egybeépítve, nem sokkal maradt el a plébániatemplom méretétől. Itt két építési periódus volt kimutatható. Mellettük még négy kisebb templom vagy kápolna volt található a városban. Egyedül a várban lévő kápolna maradt fenn az utókor számára.

A középkorban iskola is működött a plébános fönntartása alatt, melyben a latin nyelvet is oktatták. Itt tanult Szerémi György, aki később az ország és benne Gyula helyzetének leírását is adta könyvében.

A városban a reformáció megjelenésével és térhódításával a katolikus hívek száma lecsökkent, de egészen a törökök Gyulára érkezéséig jelen voltak a városban. A reformáció térhódítása egybekapcsolódott a török elleni kibontakozó harcokkal. A püspököknek nem volt lehetősége az egyházmegyék területén a hit épségét őrizni, mivel az ország dolgaival voltak elfoglalva. A török hódoltság 133 éve alatt, különösen XVI. században még éltek katolikus hívek Gyulán. Egy ideig Váradra jártak be szentmisére, később jezsuita szerzetesek látogatták meg őket. A XVII. században azonban gyakorlatilag megszűnt a katolikus hitélet egészen a város felszabadításáig, 1696-ig.

A török uralom alól való felszabadulás után a rendezetlen politikai viszonyok és a vár közelsége, (katonai övezet volt) nem települhettek magyar telepések Gyulára. Csak a Rákóczi szabadságharc után, 1715-ben jöttek az első katolikus telepések Szatmári János licenciátus vezetésével. Ekkor történt a plébánia második megalapítása is. A terület Harruckern János György udvari szállító tulajdonába került. Ő lett a kegyura a plébániának. Ő gondoskodott újabb lakosok betelepítéséről is.

1724-ben német ajkú katolikusokat telepített le a városban, de külön városrészen. A templom azonban közös volt a magyar nyelvű hívekkel, akik a megérkezésükkor megkapták a török mecsetből kialakított templomot, mely a középkorban nagy valószínűséggel a Szent Elek kápolna volt. Rövidesen a templom kicsinek bizonyult, ezért azt lebontva a földesúr nagyobbat épített. Nem egészen 40 év elteltével a hívek számának növekedésével ez is kicsinek bizonyult. Ezért Harruckern János György fölépítette a mostani templomot, 1777-1779-ig.

A hívek lelki gondozása először egyedül a plébánosra volt bízva, de később a német nyelvű hívek saját nyelvű papot kívántak ekkor alapították meg a kápláni állást. A katolikus iskola minden bizonnyal nem sokkal a letelepedés után megindult, mivel a kántornak a tanítás mellett a jegyzői feladatot is el kellett látnia.

A plébánia első *canonica visitatioja* 1725-ben történt, de erről nem maradt fenn írásbeli dokumentum. A váradi püspök, vagy megbízottja rendszeresen látogatta a plébániát, ilyenkor bérmált is.

A plébánia kegyurasága a Harruckern család kihalását követően az oldalági örökösökre a Wenckheim családra szállt. A plébános és a káplán ellátásáról a kegyúr és a hívek közösen gondoskodtak. A kántori állás sokáig hozzákapcsolódott a tanítói állásához. Híres tanítója volt a katolikus iskolának Petik Ambrus, aki Békés megye XVIII. századi leírását az iskolások nyelvén kiadta könyvben. Jó kortörténeti dokumentumul szolgál. Erkel Ferenc édesapja is kátor-tanítóként működött Németvéroson.

A hívek számának növekedésével a második, majd a harmadik kápláni állást is meg kellett alapítani.

A plébánia életében több tragédia is adódott. Az újratelepítést követően pestis járvány, sáskajárás, jégeső (innen van a város fogadalmi napja, pünkösdi harmadik napján), tűzvész 1801-ben, árvíz 1854-ben, kolera járvány.

A plébánia életében több kiemelkedő lelkipásztor is működött. Az első Ravusz István, aki 1738-ban a pestisben szenvedők lelkipásztori ellátása közben maga is a pestis áldozata lett. Hidassy Jakab, akinek a szegények gondozására nagy figyelme volt. Szentség hírében halt meg. Göndöcs Benedek, aki nagy tudású az emberekért mindig tenni akaró, a régészettől a méhészetig bezárólag mindennel foglalkozott, amivel híveit segíthette. A szegények számára is mindig nyitott volt a pénztárcája.

A németvárosi hívek kezdettől fogva szerettek volna önálló plébániát maguk számára. Ehhez három alkalommal kerültek nagy közelségbe, de valamilyen ok miatt mindig elbukott a kezdeményezés. Ha önálló plébániát nem is sikerült kapniuk, saját templomot azonban igen. Hosszú előkészületeket követően az egyházmegyei hatóság anyagi segítségével 1866-ban fölépült az új templom a régi kis kápolna helyén a németváros szívében.

A gyulaiaknak régi vágya volt, hogy városukban katolikus gimnázium épüljön. Több próbálkozás után 1905-ben megnyílt a város első középfokú intézménye.

Az I. világháború megviselte a híveket, különösen azokat, akiknek családjában hősi halottak voltak. A háború vége felé a templomok harangjait hadi célra elvitték.

Hazánkban az I. világháborút követő trianoni békekötés következtében egyházmegyék szakadtak ketté, vagy három részre. A Váradai Egyházmegye is két részre szakadt.

A történelmi helyzet adta körülményeket az egyház nem tudta gyorsan követni, így az egyes egyházmegye-részek káptalani helynök vezetésére, vagy apostoli kormányzóra lettek ideiglenesen bízva. Ez a helyzet nem segítette elő a plébániák püspöki látogatását, mert nem volt megyéspüspöke az egyházmegye-résznek, vagy akadályozva volt.

A háború végén lett a város plébánosa dr. báró Apor Vilmos, aki nagy lelkipásztori lelkesedéssel vezette a plébániát. Gondja volt a szegényekre, a katolikus iskolákra, férfi és női

szerzetesrendeket telepített le a városban. A szegények plébánosaként emlegették. A Gyulán töltött 23 év plébánossága meghatározó volt mindenki számára. 1941-ben a pápa győri püspökké nevezte ki. Gyula iránti szeretetét azzal mutatta meg, hogy a püspökké szentelése a gyulai anyateplomban volt, 1941. február 24-én. A háború utolsó napjaiban győri püspökként áldozta életét a rábízott nők védelmében.

A második világháború és annak következménye döntően meghatározta a plébánia és a hívek későbbi életét.

1944-ben a zsidó származásúakat vitték el koncentrációs táborba, köztük katolikus vallásúakat is. Néhányan éltek csak túl. 1945 januárjában „málenkij robotra” hurcoltak a Szovjetunióba több mint ötszáz német származású katolikus hívőt, akik közül többen a munkatáborokban pusztultak el. A kommunizmus előretörésével az egyházi földeket, melyek az iskolák fenntartását szolgálták, államosították. Ugyancsak az egyházi iskolákat is. A hitoktatást korlátozták. Az Egyházat igyekeztek beszorítani a templom falai közé. 1948 májusában Midszenty bíboros vezetésével Mária napokat rendeztek Gyulán. Ekkor elevenítették föl a Nádi Boldogasszony újbóli tiszteletét is.

A kommunizmus negyven éve alatt az egyházi élet visszaszorított körülmények között zajlott. A hívek lelki gondozása a szentségek kiosztására szorítkozott. A hitoktatás a plébánián történt, leginkább elsőáldozási és bérmálási előkészületként. Ebben az időben a kialakult kommunista diktatúra egyházüldözése lehetetlenné tette a virágzó plébániai élet kibontakozását. A püspöki látogatásokat szintén korlátozta. A püspök örült annak, hogy a papok végzik a feladatukat a plébánián, nem akarta, még ellenőrzéssel nehezíteni egyébként is nehéz helyzetüket.

Az 1970-es évek végén az enyhülő körülmények között, már legalább jelképesen Udvardy püspök elkezdte a visitatio-k gyakorlatát, a bérmálásokhoz kötve.

A politikai rendszerváltás után szabadabbá vált a katolikus egyház magyarországi tevékenysége, és ez látható az egyházmegyei, esperesi és plébániai intézményrendszer működésén, az egyetemes és partikuláris kánonjogi előírások érvényesülésén. Apó Vilmos tisztelete újból felerősödött. II. János Pál pápa magyarországi látogatását követően rendezésre kerültek az ország egyházmegyéinek határai. A Váradi Egyházmegye magyarországi részét két részre osztották. A déli rész a Szeged-Csanádi Egyházmegyéhez, az északi rész az újonnan megalakult Debrecen–Nyíregyházi Egyházmegyéhez került.

A *visitatio canonica* intézménye régi, de ugyanakkor nagy lehetőségekkel bíró látogatási formája a plébániáknak, mely, ha jól használja, a püspököt nagyban hozzásegíti feladatának teljesítéséhez.

Korunkra a nagymértékű információáramlás, telefon, internet nagyban segíti a lelkipásztorkodást, de a személyes találkozás még inkább elengedhetetlenné válik a plébános és hívei között, a püspök és papjai, valamint a püspök és a gondjára bízott hívek között.

A történelem folyamán többször elhagyták, vagy formálissá vált. Volt, amikor a püspök nemtörődömsége miatt, volt, amikor történelmi körülmények, háborúk, egyházmegyék területének megszállása, egyházmegyék szétszakadása akadályozta a hívek és a főpásztor közötti kapcsolatot.

A *visitatio* lényege a történelem folyamán nem sokat változott. Inkább a gyakorlata alakult át korunkra valóban lelkipásztori látogatássá. A II. Vatikáni Zsinat nyomán különösen II. János Pál pápa hangsúlyozta fontos lelkipásztori szerepét. A látogatáskor Krisztus látogatja meg a nyáját a püspök személyében. Tehát a püspöknek kötelessége élni ezzel a törvény adta jogával és egyben lehetőségével is. A személyes, emberi találkozás a hívekkel, nem csak szentmise keretében a bérmálás kiszolgáltatásakor, hanem más körülmények közt is,

mint ahogy az *Apostolorum Successores* fogalmazza meg a gyerekekkel és fiatalokkal párbeszédet folytatva, a betegeket meglátogatva, a munkásokat a munkahelyükön fölkeresve, mint Krisztus követe teremt kapcsolatot a rábízottakkal.

A püspöknek joga van akadályoztatása esetén másokra bízni a látogatás feladatát. Azonban ezt a kötelességet nem adhatja át állandóan, mert az ő személyes feladata a látogatás. Az első évszázadokban a püspök kapcsolatát a rábízott egyházával – hiszen az egyházmegye rendszer csak a VI. századra épül ki – a lelki házasság elméletéből vezették le, így csak a halál szakíthatta el attól. Korunkban a hatályos egyházfegyelem előírják, hogy a megyéspüspöknek 75. életéve betöltésekor fel kell ajánlania lemondását a pápának, és ha az elfogadást nyer, úgy visszavonulhat a sajátos kötelességekkel járó aktív lelkipásztori élettől (vö. 401-402. kk.). Azt viszont a CIC nem teszi lehetővé, hogy a püspök, állandóan csak megbízottak útján vizitálja egyházmegyéjét.

Az egyházmegye öt évenkénti látogatására tervet kell készíteni, amit a plébániákkal előre kell közölni, hogy ők maguk is készülhessenek a püspökkel való, találkozásra. A távolabbi előkészület során az Egyházat állítva a középpontba és annak püspökökre épülő hierarchikus egységét is megismertette a hívekkel, hogy tudják azt, hogy a plébános a püspök megbízásából és vele egységben végzi a munkáját.

Természetesen a püspöknek is ismernie kell a papjait, hogy velük egységben tudjon dolgozni.

A kommunizmus gyakorlata sajnos tovább él egyes buzgó papok gyakorlatában is. A diktatúra idején nem „háborgatta” őket a püspök. Most se tegye. Ő a püspök saját plébániáján, neki nem parancsol senki. Úgy csinálja, ahogy akarja.

Ez nem az egyház gyakorlata, és nem a Krisztussal való közösség útja. A pásztoti látogatások a személyes kapcsolatot erősítik a lelkipásztor és a püspök között. Ezekben a személyes párbeszédekben alakulhat ki valódi egység, és egységes

egyházmegyei gyakorlat. Természetesen erre a látogatásra időt kell szakítani.

Különböző püspöki gyakorlatok vannak a visitatio megvalósításában. Vannak olyan főpásztorok, akik a lelkipásztori látogatás ezen formáját, a fentebb említett kötelezettség ellenére, sem gyakorolják, még helyettesen keresztül sem. Van olyan egyházmegye, ahol az esperes a saját kerületében, minden évben a püspök által adott kérdéssor alapján megvizsgál minden plébániát és a jelentést beküldi a püspöknek. A bérmálás évében (4 évente) a főesperes vizsgálja meg a plébániát egy-két héttel a bérmálást megelőzően és ő is továbbítja a jegyzőkönyvet a püspöknek. A püspök kb. egy héttel a bérmálás előtt fölkeresi az adott plébániát, ahol bérmálni fog és a település kultúrházában, vagy ha nincs, a templomban találkozik a bérmálkozókkal, szüleikkel, bérmaszüleikkel és a település vezetőivel, meghíva minden más érdeklődőt is. Itt először egy előadást tart, majd utána lehetőség nyílik kérdések feltételére is.

Van olyan főpásztor, aki egy hétre kiköltözik a soros plébániára és az egy hét alatt jut mindenre idő. Megismeri a plébánost, a híveket, a település vezetőit. Misézik, gyóntat, meglátogatja a beteget, hittanórákat látogat, fölkereshetik a hívek személyes beszélgetésre.

Más főpásztor gyakorlata, hogy a bérmálás szentségét húsvéttól Szentháromság vasárnapig terjedő időben szolgáltatja ki. Az ősz folyamán pedig az öt évre előre közölt rend szerint látogatja a plébániákat. A visitatio hetében, előre megbeszélt rend szerint, a plébániát a püspök munkatársai látogatják meg. Az általános helynök, vagy a pasztorális helynök, az irodaigazgató és a levéltáros, a gazdasági helynök egy könyvelővel. Mindegyik más napon és más területet tekint át és beszámol a püspöknek. Majd a hét lezárásaként szombaton a püspök szentmisével zárja a plébánia vizsgálatát. A szentmisét

követően, melyre a híveket külön meghívják, személyesen találkozik először a képviselő-testülettel, majd a hívekkel.

Más főpásztor gyakorlata, hogy a bérnialáshoz kapcsolódóan végzi el a hivatalvizsgálatot, gyakorlatilag az adminisztrációt ellenőrzi és találkozik a képviselő-testület tagjaival.

Nagyon fontos mozzanata a látogatásnak a püspök személyes találkozás a plébánossal és a hívekkel. Ez csak úgy lehetséges, ha megfelelő időt biztosítanak rá.

A látogatás lezárásaként a püspöknek és munkatársainak, akik segítségére voltak a látogatáskor, közösen kell értékelniük a tapasztaltakat és azt meg kell osztani az ellenőrzött plébánia egész közösségével is. Ki kell emelni a pozitív tapasztalatokat, de ki kell térnie a rossz gyakorlatra is, arra, ami javításra szorul.

Az ellenőrzés nem érheti el a célját, ha a kívánt és szükséges korrekciókat nem tárják fel, illetve, ha azok elvégzése nem kerül ellenőrzésre. Sőt, ha súlyos mulasztást tapasztalt a püspök, azt azonnal orvosolnia kell, hiszen ezt kívánja meg az egyház közjára, azaz a rábízott nyáj üdvössége.

A következő látogatáskor – legkésőbb öt év elteltével – szükséges az előző látogatásról készült jegyzőkönyv áttekintése, hogy annak segítségével át lehessen tekinteni és értékelni azokat a változásokat, amelyek a plébánia életében bekövetkeztek, vagy amely korrekciókat az előző látogatás előírt.

A látogatásnak mindig szelídnék és nem számonkérőnek kell lennie. Inkább segítő jellegűnek, azért hogy a plébániai életet előre vigye, és ne akadályozza.

A püspök személyében Krisztus látogatja meg az ő népét, akinek mindig volt ideje és ereje a kicsinyekre és a nagyokra egyaránt.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

Alapító levél, melynek erejénél fogva én alulírott Wenckheim Krisztina grófnő kedves férjem: Gróf Wenckheim Frigyessel egyetértőleg s az ő és szeretett gyermekeim nevében is dicsően uralkodó Felséges Urunk és Királyunknak Magyarország apostoli Királyává történt koronáztatása huszonötéves jubileuma emlékére, hogy ezen, minden melegen hazafiasan érző szívnek valóságos örömnepét a családomra örökké emlékezetessé tegyem és jelen elhatározásom Gyula város iránt táplált szeretetemnek minden ha bizonyságául szolgáljon, — ezennel egy a Békésvármegyébe kebeleztet Gyula városában létesítendő katolikus gymnasium céljaira 50,000 azaz ötvenezer o. é. forintos örök alapítványt teszek visszavonhatatlanul, de a következő határozott kikötések mellett:

1. A Gyula városában felállítandó gymnasium katolikus jellegét és ezért a felügyeleti és intézkedési jogot, ezen tanintézet felett, a nagyváradi lat. szert. megyés püspök vagy széküresedés esetére a káptalani helynök részére örök időkre biztosítani kívánom és rendelem, hogy ha — mitől Isten óvjon — drága hazám törvényhozása következtében ezen gymnasium katolikus jellege bármely tekintetben veszélyeztetve volna, vagy éppen megszűnnék: az ötvenezer forintnyi alapítványom tőkéje kamataival együtt a gyulai róm. kath. plébánia területén felállítandó bármely fensőbb katolikus nevelő intézetre a nevezett püspök és Káptalan belátása szerint volna fordítandó és gyümölcsözőleg kezelendő. Az államnak és kormányának tehát alapítványomra vonatkozólag bárminemű jogát kizártnak kívánom tekinteni és azt, mint örök alapítványi tőkét a nagyváradi latin szert. Káptalan biztos kezelése alá helyezem, illetve az egyházmegyei főpénztárba fizetem, hogy ez a tőkét a mondott gymnasium céljaira gyümölcsöztesse s az évi kamatokat a nevezett püspök rendelkezése szerint ugyanazon célokra fordítsa.

2. Kívánom, hogy jelen alapítványom teljes egészében fentartassék, úgy hogy a tőkéhez semmi szín alatt sem szabad nyúlni; megengedem azonban, hogy annak kamatja akár az építkezésre, akár a gymnasiumnak belső berendezésére és felszerelésére fordíttassanak.

3. A gymnasium kat. jellegének biztosítása és abban vallás-erkölcsös nevelés és oktatás érdekében óhajtom és alapítványom föltételül továbbá kikötöm, hogy a gyulai gymnasium lehetőleg a Jézus-társasági atyák vezetésére bízassák; ha e rend azonban arra nem vállalkozhatnék, ez esetre valamelyik más honi és jó hírnévnek örvendő szerzetesrendre óhajtanám bízni.

4. Az ötvenezer forintnyi tőkét a nagyváradi lat. szert. püspök beleegyezésével és jóváhagyásával egymás után öt év alatt évenként tízezer o. é. forintnyi részletekben kötelezem magam a nagyváradi lat. szert. Káptalan kezelése alatt álló központi pénztárba befizetni úgy azonban, hogy a jelen alapító levelemmel egyidejűleg az első tízezer forintot ezennel mellékelem, míg a fennmaradó negyvenezer, illetve a mondott törlesztési arányban még befizetetlenül maradó tőkeösszeg után évi 5% kamatokat is fizetendek félévi részletekben, hogy szándékom annál hamarább megvalósulhasson. Ezen alapítványi tőkének biztosítékaul minden eshetőségre való tekintettel úgy magam és kedves férjem, mint jogutódaink vagyoni szavatolást és kötelezettséget vállalunk. Ezen, a felsorolt határozott kikötések és feltételek alatt tett iskolai alapítványomat, mely mint ilyen bélyeg- és illetékmentes, a nagyváradi lat. szert. megyés püspök úr által elfogadni és megerősíteni kérem azon hő óhajom kíséretében, vajha vallásos és hazafias szándékom minél előbb keresztül vihető és eredményében áldásos volna!

Kelt Kígyóson 1892. június 1-én.

2. sz. melléklet

Mi Első Károly Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország királya stb., és Magyarországnak e néven negyedik, apostoli királya emlékeztetőül adjuk ezennel mindenkinek, kit illet, hogy Istenben boldogult dicső elődünk Első Ferencz József Császár és Király sz. Úr ezerkilencszáztizenhatodik esztendejében, Mindszent hava 26-ik napján, Uralkodásának 68-ik évében, Bécsben kelt legkegyelmesebb elhatározásával azon gondoskodásánál fogva, mellyel Isten Szentegyházának törvényes lelkipásztorokkal való ellátása iránt viseltetett, kegyes tekintetbe vevén azon erényes tulajdonságokat, kitűnő lelki tehetségeket, alapos tudományt, egyházi mint világi közügyekben jártasságot, ritka ügyességet, erkölcsi jámborságot s közkedveltségű társalgást, mellyel tisztelendő DR. KARÁCSONYI JÁNOS nagyváradi latin szertartású székesegyházi örkanonok, hollótavi czimzetes prépost díszleni, s felruházva lenni némely híveinek hitelt érdemlő tudósítása által értesítettett, figyelvén ezen felül azon kitűnő érdemeket is, melyeket Ő 34 évi áldozárságának ideje alatt lankadatlan buzgalommal viselt hivataliban hasznos és erélyes szolgálatai által szerzett, főpártfogói jogának erejével mellyel és amelyet úgy miként dicső emlékezetű Elődeink, a boldogult Magyar Királyok, Magyarországnak és hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza és egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal bír és gyakorol, Őt mint Isten Szentegyháza tekintetében érdemes, ezért dicső Elődünknel is kedvelt férfiút a vovádriai egyház czimzetes püspökévé tartotta kegyesen választandónak és nevezendőnek.

Dicső Elődünk ezen legkegyelmesebb elhatározásának bizonyságául, jelen levelünket adtuk.

Kelt Badenben Böjtelő havábak 28-ik napján, az Úr ezerkilencszáztizenhetedik esztendejében, Uralkodásunk első évében.

Károly Jankovich Béla

Karácsonyi János élete és munkássága, (szerk.) Petróczki, Z., Gyula, 2008. 151.

3. sz. melléklet

Pius Episcopus Servus Servorum Dei Ad Perpetuam Rei Memoriam.

Per Apostolicas sub plumbo Litteras solemni conventionem die quinta mensis Junii superiori anno datas Dioecesis Csanadiensis territorium in duas partes divisum fuit, in quorum una ipsa Dioecesis Csanadiensis coarctata est, ex altera vero nova Dioecesis Timisoarensis efformata. Cum vero pars haec episcopalem sedem et cathedralem ecclesiam antiquae Csanadiensis Dioecesis contineret, haec Dioecesis, territorio ut supra diximus imminuta, sua exinde episcopali sede et cathedrali ecclesia privata mansi. Quapropter venerabilis Frater Julius Glattfelder, Episcopus Csanadiensis, ab Apostolica Sede merito expostulavit, ut sua Dioecesi episcopalis sedes et cathedralis ecclesia noviter erigerentur. Nos autem re mature considerata et insuper Venerabilis Fratris Angeli Rotta, Archiepiscopi titularis Thebani et Nuntii Apostolici in Hungaria praehabito favorabili voto, oblatis precibus praefatis annuendum censuimus. Per praesentes igitur suppleto quorum interest vel eorum qui sua interesse praesumant consensu, apostolicae potestatis plenitudine novam sedem Dioecesis Csanadiensis in urbe „Szeged” constituimus, quam proinde ad civitatis episcopalis fastigium extollimus, eidemque iura omnia ac privilegia tribuimus, quibus ceterae civitates episcopales iure communi fruuntur. Ecclesiam vero in praedicta urbe extantem, Deo in honorem B. Mariae Virgini Magnae Hungarorum Dominae dicatam, ad gradum et dignitatem Cathedralis Ecclesiae evehimus cum omnibus iuribus et privilegiis, oneribus et obligationibus Cathedralibus Ecclesiis ad iuris tramitem spectantibus. Mandatus insuper ut quosque Canonorum Capitulum in Ecclesia hac Cathedrali erigi poterit, Dioecesani Consultores Iuxta can. 423. et. Seqq. Codicis Juris Canonici interea instituantur. Omnibus itaque ut supra dispositis, ad eadem omnia executioni mandata deputatus praefatum venerabilem Fratrem Angelum Rotta in Hungaria Apostolicum Nuntium, eidemque tribuimus necessarias et opportunas facultates, etiam subdelegandi ad effectum de quo agitur quemlibet virum in ecclesiastica dignitate vel officio

constitutum atque omnes dirimendi controversias in executionis actu quomodolibet orituras, eidem onus imponimus ad S. Congregationem Consistorialem authenticum exemplar infra sex menses mittendi peractae executionis actus. Volumus quoque ut harum litterarum transumptis, etiam impressis manu tamen alicuius Notarii Publici signatis ac sigillo alicuius viri in ecclesiastica dignitate constituti munitis eadem prorsus tribuatur fides, quae hisce ipsis Litteris tribueretur si exhibitae vel ostensae forent. Quae denique hisce Litteris statuimus et decrevimus, ea rata omnia firmaque permanere auctoritate Nostra volumus, iubemus Constitutionibus et Ordinationibus Apostolicis ceterisque contrariis, etiam speciali mentione dignis, minime obstantibus, Nemini autem liceat quae hisce Litteris statuata sunt nullo unquam tempore in ingere, aut iis repugnare vel quomodolibet contraire liceat. Si quis vero, ausu temerario, hoc attentare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei ac Beatorum Petri et Pauli, Apostolorum Eius, se noverit incursum.

Datum Romae, apud S. Petrus, anno Domini millesimo nongentesimo trigesimo primo, die decima nona mensis Junii, Pontificatus Nostri anno decimo. Fr. Andreas Card. Frühwirt Cancellarius S.R.E Ft. RC.Card. Rossi S.Congr. Consist. a Secretis , Josef Wilper dec.prot.apost., Alfonsus Carinci Prot.Apost., Georgius Stara Tedde Cancellariae Apostolicae Adiutor a Studiis.

4. sz. melléklet

Róma, 1941. január 21.

Mi, Pius püspök, Isten szolgáinak szolgája,

Apostoli köszöntésünket és áldásunkat küldjük kedvelt gyermekeinknek, Győr város és egyházmegye székesegyháza káptalanjának, papjainak és híveinek. A mai napon tisztelendő Bíboros Testvéreink mint legfőbb Római Püspökök javaslatára kedvelt fiunkat, Apor Vilmost, a teológia doktorát, a Debreceni Apostoli Kormányzósághoz tartozó Gyula városának plébánosát mint legfőbb hatóság ez idő szerint pasztor nélkül álló győri püspöki székesegyházatok élére választottuk ki, a püspökévé és lelkipásztorává neveztük ki. Erről ezen oklevelünkkel mindannyiótoknak bizonyosságot szolgáltatunk, és az Úrnevében megparancsoljuk nektek, hogy az említett Vilmost, kijelölt püspökötöket alázattal fogadjátok, neki az atyákat s lelkipásztorotokat megillető tiszteletet megadván, az ő üdvös intelmeinek és utasításainak engedelmesen és tisztelettel eleget tegyetek, úgy hogy örömtök teljék abban, hogy ő bennetek szófogadó gyermekekre talál, ti pedig őbenne jóságos atyára. Továbbá akarunk az, hogy ez az idő szerint pásztor nélküli egyházmegyéteket igazgató ordináriusnak tisztével együtt járó gondja legyen arra, hogy ezen oklevelünk nyilvánosan

kihirdettessék, első ízben a kézhezvételét követőleg megtartandó káptalani konvent előtt, majd a legelső ünnepnapon a székesegyházban, s szószékről, előírás szerint.

Kelt Rómában, a Szent Péter székesegyház szomszédságában, az Úr ezerkilencszánegyvenegyedik esztendejében, január havának huszonegyedik napján, főpapságunk második évében.⁴³⁹

5. sz. melléklet

MÁRIA-MAP Gyula, 1948. április 25.

Mindszenty József
bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek
beszéde

A múlt év Nagyboldogasszony ünnepén, Esztergomban, a magyar püspöki kartól 1948-ra meghirdetett Boldogasszony éve, mint fényt, mint melegséget és balzsamot jelentő magasztos nemzeti gondolat tízezrek, százezrek és félmillió összeseregglő magyar szívdobbanásától kísérve a fővároson, Szombathelyen, Csongrádon, Egerben és Sátoraljaújhelyen át ma kigyúlt itt Gyula városában is. Hogy miért épp Gyulán, annak több oka is van. Kétszeres nagy magyar seb is nyilallik itt ebben a szomorú végvárban. Idehozott minket a kegyelet és büszkeség annak városába, aki két évtizedig dolgozott itt Istenért és a lelkekért, és aki a szeplőtelenység védelmében áldozta fel fiatal, még ígéretes életét.

Ez a város, mint mágnes vonzotta magához az országos Mária-ünnepséget, hisz hiteles történelmi adatok szerint monostori egyházának Mária-képéhez már az Árpádok alatt, 5-600 esztendeje nagy népsokaságok zarándokoltak. A 17 ünnepre a Szentatyától búcsúkkal oly gazdagon ellátott kegyképnek, mint annyi szent magyar értéknek, a zord időben nyoma veszett; a kegytemplomból 130 esztendőre török mecset lett: a fergetegben kipusztult nép helyébe új nép érkezett. 1714-ben a magyar telepések gyökeret vernek a mocsarak, elhatalmasodott nádasok világában. De ezrek lelkében is szüntelenül cseng a nádasok zizegését túlharsogva a múlt; a szent hajdan és a nádasok fuvallata kísérte a múlt dicsőségéből és a jelen keservéből megszöött éneket: Boldogasszony Anyánk, régi nagy Pátronánk! És az Új város 140 évvel korábban, mint az Egyház, a Szeplőtelen Fogantatás hittételét kimondotta, pecsétjébe is belevéselte a máriás múltat a Szeplőtelen fogantatással.

⁴³⁹ *Apor Vilmos Gyulán (Válogatott dokumentumok)*, (szerk.) ERDMANN GY.-MERÉNYI-M. G., Gyula, 2000. 260-261.

Két lobogó kell nekünk: a feltámadott igazságé és a betegek, sebeket gyógyító, szomorúakat vigasztaló, elesetteket gyámolító, nagyhatamú és lehajlóan nagyirgalmú istenanyai szereteté.

Ma, Quo vadis vasárnapján magunkat kérdezzük? Quo vadis? Hová mégy? A válasz az: A kinyilatkoztatás és az ezeréves történelem útján Mária útmutatásával Jézushoz, aki út, igazság és élet.

Ha valaki csak kissé is aggodalomba volna a Mária-tisztelet felől, megnyugtatom: csak azt tesszük a Mária-tisztelettel, amit Jézus Krisztus tett és tanúsított Máriával szemben. Jézus szeretve tisztelte Máriát; engedelmeskedett neki és bekapcsolta üdvösségünk legfölségesebb mozzanataiba és titkaiba.

1. Gyermekek soha úgy nem szerette édesanyját, mint Jézus Krisztus. Jézus meghalt az emberekért, de elsősorban érte halt meg, hogy kifizesse nagysága, méltósága és kiváltságai nagy tengerének árát. A Boldogságos Szűz számára szerezte a megváltás legelső gyümölcseit, amelyekhez a Boldogságos Szűz csak fia érdeméből jutott. Krisztus vérrel törleszti az istenanyaságot, az asszonyokból való kiválasztottságot, a Szeplőtelen Fogantatást, a túlaradó kegyelmeket és irányunkban való anyaságát is.

2. Engedelmeskedett neki. Az Evangélium mondja: és engedelmeskedett vala Máriának és Józsefnek. Jézus szolgálni jött a földre, és mindeneket megelőzően legelőször Máriának szolgált.

3. Beiktatta üdvösség-történetünkbe, földi élete legkiemelkedőbb, üdvösségünkre leghatározottabb eseményeibe: születésébe, kínszenvedésébe és halálába.

A betlehemi istállóban angyalok, pásztorok, napkeleti bölcsek „találták a gyermeket és anyját”. Vele van a templomi bemutatásnál; oldalánál, tekintélye alatt tölt el 33 évből 30-at. De nem hiányzik a nyilvános 3 év altt sem mellőle, hisz ott van vele, mint anyai kieszközlő, nyilvános élete első csodájánál, a kánai menyegzők. Az evangéliumok szerint több apostoli útjára is elkísérte. Mária nem anyafürj, Mária a leghűségesebb édesanya.

A halál, Már a keresztúton, Pilátus házatól a Golgotáig, 600 méteres útvonalon ott lépked Fia hulló vérében a köveken. Ott áll a kereszt tövében, senkire úgy nem hullatta Jézus véré, mint Máriára. Végrendeletében ő a főszemélye. Őt adja nekünk édesanyánknak: íme, a te fiad! Íme a te anyád! Mária a te, az én és a mi édesanyánk.

Vannak javaid a koldús világban? Van rangod, méltóságod? Egy a felmérhetetlen és elidegeníthetetlen tőkénk, rangunk, méltóságunk: Mária, az én Édesanyám. Az evangélium ezért mondja – Szent Gertrúd szerint – Jézus Mária elsőszülöttének, mert Jézusban és Jézus által mi is mindannyian Mária fiai lettünk.

Ezt a Boldogságos Szüzet, aki a keresztfa óta és a magyarság megkeresztelkedése óta úgyszólván édesanya az egyéneknek, választotta Szent István királyunk az ő naplemente idején az egész magyar nemzet-család oltalmazó égi édesanyjának, a Magyarok nagyasszonyának!

Megszámlálhatatlan jótéteményekkel halmozta el nemzetünket: Egyszer 1241-ben kivett minket a sírból; egyszer a 17. század végén visszaadta területi épségünket. Bűneinkkel annyiszor melyre ástuk a sírt, de áldott keze elhárította mindig a szemfödőt és a koporsó födelet. És mi századról-századra suttoghattuk: És mi mégis élünk! Mert bár míg megfogyatkoztunk a gyermeki kegyeletben, Mária nem szűnt meg édesanyánk lenni.

A Nagyasszony védi országát, és ez a titka csodás fennmaradásunknak.

Ezt érezte, tudta a nemzet.

Ha Rákóczi zászlóit nézem, ha 1848 zászlóit tekintem, Mária képe van rajtuk. A népdal a néplélek legőszintébb megnyilatkozása és a Magyarok Nagyasszonya oda is bevonul: *Mindig hordják a regulát,/Nem tudom, hogy lesz Magyarország!/ Él még ajó Isten Anyja,/ Nem hagyja el a magyart soha.*

Mária a názáreti háztól a kőszikla-sírig vett annyira részt a megváltásban, közreműködött annyira az üdvösség nagy művében, és másrészt ennek az üdvözítőnek, közreműködött annyira az üdvösség nagy művében, és másrészt ennek az üdvösségidőnek van akkora köze a kereszténységhez, hogy Máriát nem lehet kizárni a kereszténységből épp a Megváltó sérelme nélkül.

A Fiát imádni, az anyát ellenben nem tisztelni – lehetetlen. Máriát nem tisztelú gondolataink lehetetlen összeegyeztetni Isten imáadására irányuló gondolatainkkal. Ezt a nem katolikus Ward Parziwall mondja.

Kedves Hívek! Mária segítségével megyünk Jézushoz.

Itt Gyulán a rózsafüzér rendje, a domonkosok települnek és életre keltik a magyar máriás múltat. A nádat kiirtani nem lehet, legyen kiirthatatlan katolikus és magyar erő századok és messze tájak számára a gyulai Nádi Boldogasszony tisztelete, hogy a múlton épüljön és a múltnak legyen folytatása a jövő felé. Vegyétek kézbe a rózsafüzért! Dante háromszor halálra ítélve, Ravennában a sírok között bújdosva imádkozgatta későn és korán az angyali üdvözlőt. Ezt tegyük mi is! És ahogy hoztak ide, vigyetek ti is innét Mária-tiszteletet, tiszta erkölcsöt, hűséget és bizodalmat, családok, osztályok, nemzetek üdvére most és mindörökre. Amen.⁴⁴⁰

⁴⁴⁰ A gyulai római katolikus plébánia évkönyve 2005, Gyula, (szerk.) KOVÁCS, J., 2005. 45-47.

6. sz. melléklet

Prot. N. 568/82

SACRA CONGRAGATIO PRO EPISCOPI

CSANADIENSIS

De Mutatione Nominis Dioecesis

DECRETUM

Ad satius animarum bonum consulendum Pius Papa XI, fe.re. per Apostolicas sub plumbo Litteras die 19 mensis Iunii 1931 datas, incipientes a verbis „Per Apostolicam” /AAS 1931,p.428/, novam sedem dioeceseis Csanadiensis in urbe Szeged constituit, antiquo tamen nomine Csanadiensis retento.

Nunc vero Exc.mus P.D.Josephus Udvardy, Episcopus Csanadiensis, praehabitis votis Capituli Cathedralis, item cleri fideliumque, ab Apostolica Sede enixe rogavit ut dioecesis Csanadiensis, aptius, ab episcopali sede, Szegediensis-Csanadiensis appellaretur.

Pro Sacra haec Congragatio pro Episcopis, praehabito favorabili voto Consilii pro Publicis Ecclesiae Negotiis, re mature perpensa, porrectis precibus annuendum censuit.

Proinde vigore specialium facultatum a Summo Pontifice Joanno Paulo Divina Providentia PP. II, sibi tributarum, hoc Decreto perinde valituro ac si Apostolicae sub plumbo Litterae data forent, indulget ut dioecesis csanadiensis – ideoque et eius Antistes pro tempore existens necnon Ecclesia Cathedralis et Capitulum Cathedrale – in posterum Szegediensis-Csanadiensis nuncupetur. Retento igitur omnio etiam vetere nomine Csanadiensis, ne memoria antiquissimae et venerandae Ecclesiae Csanadiensis anno 1030 fundatae, cuius primus episcopus S. Gerhardus martyr extitit, pereat.

Ad haec vero executioni mandanda Sacra Congragatio pro Episcopis memoratum Exc.mum P.D.Josephum Udvardy deputat, necessarias et oportunas eidem tribuens facultates etiam subdelegandi ad effectum de quo agitur quem libet virum in ecclesiastica dignitate constitutum, onere imposito ad eandem Sacram Congregationem, cum primum fas erit, authenticum exemplar actus peractae executionis remittendi.

Contrariis quibuslibet minime obstantibus.

Datum Romae, ex Aedibus Sacre Congregationis pro Episcopis, die 5 Augusti 1982.

Sebastiano Card. Baggio praefectus

Marcello Costalunga subsecretarius

Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár I.1.a 1030/1931

7. sz. melléklet

II. VISITATIO PASTORALIS

166. *De Visitationis pastoralis natura.*

Visitatio pastoralis unus est, et quidem peculiaris, ex modis, quibus Episcopus, inter unam alteramque Synodum, congressus personales cum clero ceterisque fidelibus Populi Dei fovet, ut eos cognoscat et dirigat, hortetur ad fidem vitamque christianam exercendam, atque structuras et instrumenta, quae servitio pastoralis destinatur, in sua vera efficientia experiatur ipse ac perpendat.

Caritas pastoralis est Visitationis veluti anima; finis vero eiusdem ad bonum communitatum et institutorum Ecclesiae cursum intendit.

Pastoralis Visitatio opus est apostolicum, eventus gratiae, imaginem referens illius singularis ac prorsus mirandae visitationis, qua „princeps pastorum” (1 Pétr. 5, 4), episcopus animarum nostrarum (cf. 1 Pétr. 2, 25) Christus Iesus visitavit et fecit redemptionem plebis suae (cf. Lc. 1, 68).

Per visitationem pastorem Episcopus spectabili modo se praebebat visibile principium ac fundamentum unitatis in ecclesia particulari sibi commissa.

Pastoralis Visitatio, cum totam afficiat dioecesim in suis veriis personarum coetibus, locis sacris, structuris et institutionibus, felicem praebebat Episcopo occasionem operariis evangelicis laudem, stimulum, solatium afferendi, evangelizationis et apostolatus difficultates suis ipse oculis perspiciendi organicae actionis pastoralis rationem iterum investigandi atque perpendendi, corda fratrum attingendi, vires forte languidas excitandi, omnes denique fideles advocandi ad novam sui conscientiam ac diligentiore actionem apostolicam.

Proinde personae, sive singulae sive consociatae, potissimum visitantur, eae praesertim, quae partem habent in exercitio apostolatus.

Ad auxilium potius quam ad iudicium sacrorum ministrorum Visitatio tendit.

167. *De Visitationis pastoralis novis aspectibus atque frequentia.*

Visitationis pastoralis institutum novas induit formas, variis quidem locis accomodandas, necesse est, novasque accipiat causas et rationes, quibus utilius nostris hisce temporibus evadat.

Eius frequentia et continuatio cum dicta natura pastoralis strictim commetiendae sunt.

Quamobrem, ubi opportunum videatur, minui possunt publicae caerimoniae, et Visitatio, si opus est, per plures dies, etsi non continuos, protrahi, adeo ut Episcopus uti possit etiam aliis sibi datis occasionibus, cum nempe diversa dioecesis loca alias ob causas adit.

168. *De Visitatione pastoralis paroeciarum.*

Ratio praecipua Visitationis paroeciarum ea est, ut Episcopus personas – clerum scilicet, religiosos ac laicos – conveniat. Ad id tendant oportet omnes Visitationis actus.

In Visitatione ergo paroeciarum haec, inter alia, Episcopus peragere studet:

- a) Missam celebrat et verum Dei praedicat;
- b) Sacramentum Confirmationis inter Missam, quantum fieri potest, sollemniter confert;
- c) Pueros doctrina christiana instruendos visitat eosque de factis progressibus interrogat;
- d) Cum parochis aliisque clericis, paroeciae addictis, colloquitur;
- e) Pastorale Consilium paroeciale, consociationes apostolatui deditas, quae ab hierarchia dioecesana pendent, Instituta et scholas ecclesiasticas inspicit;
- f) Clericos et religiosos alloquitur, necnon etiam laicos, qui in paroecia pastoralia incepta moderantur;
- g) Infirmos visitat, quantum fert facultas;
- h) Alicui iuventum inceptui vel beneficae pro pauperibus actionis, si que fiat, interest;
- i) Operarios in ipsis officinarum locis adit et alloquitur, si fieri potest et opportunum videatur;
- j) Laicis, qui cum Episcopo colloquium de sua spirituali vita vel de paroeciae bono postulant, facilem se aduendi praebet facultatem.

Paroeciae vero aliorumque institutorum libros in visendos, loca sacra et supellectiles inspicienda, bonorum administrationem examinandam Episcopus idoneis presbyteris, praesertim vicariis foraneis, diebus Visitationem ante cedentibus vel subsequentibus per agenda committit, ut ipse Visitationis tempus potius dedat colloquiis ac sacris ministeriis, quae maxime ei congruunt ut pote communitatis christianae capit, magistro ac pastori.

169. *De fidelibus Visitationi pastoralis praeparandis.*

Visitatio pastoralis congruam fidelium praeparationem requirit, quae fieri potest per speciales de ecclesiae particularis communitate de qua episcopatus missione ac ministeriis sermonum et praedicationum cursus, necnon per folia et opuscula, typis impressa, atque per alia communicationis subsidia. Ad spiritualem et apostolicam speciem ostendendam, Visitationem praecedunt, quantum fieri potest, sacrae missiones ad populum, quae ita peregrantur, ut omnes coetus et homines,

etiam a vita christiana remotiores, attingant et ad salutarem eventum animos erigant. Pariter, ante Visitationem, ope peritorum, investigationes habentur et notitiae colliguntur de paroeciae sociali-religioso statu, quae Episcopo et Officiis, quorum interest, in serviant, ut rerum condiciones bene noscantur, recta consilia capiantur et apostolatus ministeria secunda dirigantur via.

170. *De Episcopi in Visitatione habitu et usu.*

Commissio sibi gregi Episcopus est fidei morumque magister, pontifex et pastor: peculiare hinc virtutes etiam ministerii Visitationis actus distinguere debent.

Proinde in Visitatione, sicut et in ceteris vitae adiunctis, decet Episcopum simplex et mitis habitus atque benignus et aequabilis cum omnibus usus, ut documenta exhibeat pietatis et paupertatis et caritatis, quae omnes simul cum prudentia peculiare sunt pastorum Ecclesiae virtutes maximeque hodie probatae.

Prae oculis imaginem Iesus boni Pastoris custodiens, fidelibus se praebet non „in sublimitate sermonis” (1 Cor. 2, 1) neque verbis et operibus gloriosum, sed spiritu indutum Iesus Christi atque humilitatis, benignitatis, deditiois, artis audiendi sibi que auditores conciliandi imitatore; id enim meminerit ad Visitationem pastorem pertinere, ut „quaeratur”: „quaerantur animae generoso amore et securo ductu indigentes; quaeratur Ecclesia ut vere sit Ecclesia”, id est Populi Dei.

Nec tamen dedecent illa simplicia festivitatis indicata, quae sunt potius in servitium fidelium quam in honorem pastoris, quatenus in eorum cordibus excitare sensum eventus gratiae illius Visitationis, cum gaudio expectatae, et inde maiores valeant spirituales fructus affere.⁴⁴¹

8. sz. melléklet

II. János Pál pápa apostoli levele a magyarországi püspököknek

Tisztelendő Püspöktestvéreim!

A nemes magyar nemzet történetének hajnalától kezdve a katolikus Egyház – melyet Isten küldött a népekhez „isteni parancs adta a megbízást, hogy menjen el az egész világra és hirdesse az evangéliumot minden teremtménynek” (DH 13) – dicséretes módon töltötte be e nép között üdvösséget munkáló küldetését.

⁴⁴¹ SC Ep., Directorium, *Ecclesiae imago* 166-170 (1973.II.22; *Leges V*, 6516-6517).

Taksony herceg kérésére – aki követét Rómába küldte – XII. János pápa már 962-ben kiválasztotta Zakeust, püspökké szentelte, majd útnak indította Magyarországra.

A továbbiakban Szent István királynak köszönhető a magyar Egyház megszervezése. A Ravennai zsinat 1001-ben, ahol az a Szilveszter pápa is jelen volt, aki István hercegnek a koronát küldte, „mater et caput”-nak ismerve el Esztergomot. Közben megszerveződtek a Veszprémi, a Kalocsai, az Egri, a Győri, a Pécsi, a Csanádi, a Bihari és a Váci egyházmegyék.

Szent István király miközben azon buzgolkodott, hogy népe megfelelő egyházi szervezetet kapjon értékes örökségként hagyta rá azt is, hogy hűséges maradjon az Apostoli Székhez.

A kezdeti idők dicsőséges történelme elevenedik meg emlékezetünkben, most, amikor azon vagyunk, hogy a jelen idők lelkipásztori igényeinek megfelelő módon újrendezzük Országotok egyházmegyéinek határait.

Püskösd ünnepe egészen sajátos fényt áraszt ezekre az intézkedésekre. Ugyanis a Szentlélek az, aki „eljövetelével bevezeti a végső idők világát, az Egyház korszakát” (Kat. Egyh. Kat., 732.), s aki ezt az Egyházat „különbéle hierarchikus és karizmatikus adományokkal” (LG 4) gazdagítja azért, hogy Krisztus, aki Egyházát, mint látható szervezetet alapította a földön, általa mindenkire árasztani tudja az igazságot és a kegyelmet (vö. LG. 8).

A katolikus magyarok, egyházmegyékben, melyeknek története visszanyúlik magának a Nemzet megtérésének idejére – valamint ezen egyházmegyéknek a Római Pápával, Szent Péter utódjával – aki „az egység látható őselve és alapja” (LG 23) – közösségben lévő püspökei által, „mint élő tagok, arra kaptak meghívást, hogy minden erejüket, amelyet a Teremtő jóságából és a Megváltó kegyelméből kaptak, az Egyház növekedése és folytonos megszentelésére fordítsák” (LG 33).

A magyarországi Egyház, amely a közelmúltban fájdalmas próbatételeknek volt kitéve, most osztozik az egész nép örömeiben a szerencsésen visszanyert szabadság miatt és hálát ad az Úrnak, hogy már szabadon adhatja a társadalomnak Krisztus és az ő Evangéliuma világosságát.

A új körülmények azonban, amelyekben küldetését teljesítenie hivatott, megkívánják egyházmegyei beosztásának újrendezését, hogy a II. Vatikáni Zsinat kívánalma szerint a Püspök „Isten népe üdvösségének szolgálatát a lehető legtökéletesebb módon elláthassák” (CD 22). Alkalmasnak találtam tehát, hogy létrehozzak két új egyházmegyét, a Kaposvárit és a Debrecen-Nyíregyházit, módosítsam a többi egyházmegyeik meglévő határait, és metropolita székhellyé tegyem a Veszprémi Egyházmegyét.

Ebben az újrendezésben kiemelt helyet kap mindaz, ami Budapest fővárost érinti, s a most elnyert egységes kormányzásban hön óhajtom számára a széleskörű és összetett társadalmi valóságának megfelelő lelkipásztori struktúrákat.

Ehhez az intézkedéshez szeretném hozzákapcsolni – visszaemlékezve a nemrég történt apostoli látogatásomra – az egész magyarországi Egyháznak szóló szívből jövő jókívánságaimat.

Legyen ez alkalom arra, hogy az ország újra evangelizálásában megújuljon az az elkötelezettség, amire mindnyájukat: püspököket, papokat, szerzeteseket, szerzetesnőket buzdítottam, Magyarország megkersztelkedésének ezredik, és a keresztény kor kétezredik évfordulójára készülve (vö. Találkozás a Püspöki Karral 1991. aug. 20.).

Veletek együtt, Szeretett Testvéreim, Szűz Máriára, a Magyarok Nagyasszonyára bízom mindezek sikeres megvalósulását; Ő, aki Püskösd ünnepén együtt imádkozott az apostolokkal, esdje ki a Szentlélek bőkezű ajándékait e Nemzetben élő Egyház számára.

Kelt Rómában, Szent Péternél, 1993. május 30-án, Püskösd ünnepén.⁴⁴²

II. János Pál

9. sz. melléklet

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR PÁSZTORLEVELE AZ EGYHÁZMEGYÉK TERÜLETÉNEK ÁTRENDÉZÉSÉRŐL

Kedves Paptestvérek, Kedves Hívek!

II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt „Hungarorum Gens” kezdetű Apostoli Konstitúciójával a magyar katolikus egyház szervezeti átalakításáról intézkedett. A Püspöki Kar szükségesnek tartja, hogy a szervezeti átalakításról, annak indokairól és időszerűségéről a híveknek tájékoztatást adjon.

A magyar katolikus egyház szervezetét Szent István király, az ország akkori területén, tíz egyházmegye alapításával állította fel. Ez a beosztás az idők folyamán többször megváltozott. Új egyházmegyék jöttek létre, többek között Szent László, Mária Terézia, I. Ferenc királyok idejében.

Magyarország területében és népességi elosztásában nagy változások történtek, amelyek lelkipásztori szempontból az egyházi szervezet átalakítását is megkívánták volna. A módosításokkal már előzőleg is többen foglalkoztak. A második világháború után Mindszenty József bíboros konkrét javaslatot terjesztett fel az Apostoli Szentszékhez három új egyházmegye megalapítására. Az elmúlt időszak azonban nem tette lehetővé a rendezést. Tehát régóta sürgető kérdés megoldása indította az Apostoli Szentszék arra, hogy a magyarországi egyházmegyék

⁴⁴² *Egyházmegyei közlemények 1993/IV.* Szeged, 1993. 23.

határai a II. Vatikáni Zsinat előírásainak és a lelkipásztori szempontoknak jobban megfeleljenek.

A rendezés lényeges szempontjai a következők voltak: a történelmi hagyományok megmaradjanak; Budapest egy egyházmegye keretéhez tartozzék; a túl nagy terjedelmű az egyházmegyék megosztásával könnyebbé válják a püspökök, papok és a hívek közti személyes kapcsolat; a kívánatos módosítások egyszerre történjenek meg; végül az egyházmegyék kettős elnevezésével a történelmi hagyomány, ill. a jelentős városok kiemelését nyerjenek. (Ez az elnevezési mód nem csak a katolikus egyházban, hanem a polgári életben is szokásos.)

Az Apostoli Szentszék határozata a Szombathelyi és a Hajdúdorogi egyházmegye kivételével minden egyházmegyét többé-kevésbé érint. Ezen kívül két új püspökség alapítása történt debreceni és kaposvári székhellyel. Veszprém pedig, mint Boldog Gizellának és királynőnek a város, ősi történelmi hagyományának az elismeréseként érseki rangot kapott.

A magyar katolikus egyház szervezeti felépítése ennek megfelelően a következőképpen alakul:

I. Esztergom-Budapesti Érsekség. (Európa fővárosai közül eddig csak Budapest nem szerepelt az egyházmegyei elnevezésben, ezért lett az érsekség kettős nevű.) Székesegyháza az esztergomi bazilika, társszékesegyháza a budapesti Szent István bazilika. Az érseki tartományhoz tartoznak a **Győri**, a **Székesfehérvári** és a **Hajdúdorogi görög katolikus** egyházmegyék.

II. Kalocsa-Kecskeméti Érsekség. (Az új elnevezés Kecskemét város rangját hangsúlyozza) Székesegyháza a kalocsai székesegyház, társszékesegyháza a kecskeméti főplébánia temploma. Az érseki tartományhoz tartoznak a **Szeged-Csanádi** és a **Pécsi** egyházmegyék.

III. Egri Érsekség. Az érseki tartományhoz tartozik a **Váci** és az új alapítású **Debrecen-Nyíregyházi** Egyházmegye. (A kettős név Nyíregyháza város rangjának a kiemelése.)

IV. Veszprémi Érsekség. Az érseki tartományhoz tartozik a **Szombathelyi** és az újonnan alapított **Kaposvári** egyházmegye.

V. A Szentszéknek közvetlenül alárendelt Panonnhalmi Területi Apátság néhány plébánia kivételével változatlan marad.

Az új Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye székesegyháza a debreceni Szent Anna templom, társszékesegyháza pedig a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya templom. ...

A Kaposvári Egyházmegye székesegyháza a kaposvári Nagybaldogasszony templom lett. ...

Bizonyára többen lesznek papok és hívek, akiket a változás érzelmileg érint, egyénileg másfajta megoldást jobbnak tartanának. Ésszerű megfontolás azoban megkívánja, hogy a mai körülmények, sőt a jövő alakulását tekintve módosuljanak az egyházmegyei határok. A most történt változások régóta meglévő

problémákat oldanak meg: a történelmi hagyományok megőrzése mellett szolgálják a területi egységek jobb kialakítását, a püspökök, a papok és a hívek közötti jobb személyesebb kapcsolat lehetőségét, ezzel együtt a lelkipásztori feladatok hatékonyabb ellátását.

A módosítást a Szentatya kezdeményezte a világegyházban meglévő gyakorlat szerint és a magyarországi lelkipásztori látogatása során szerzett tapasztalatai alapján. Kérjük, hogy a mostani változásokat a papok és a hívek Szent Péter apostol utódja iránti tisztelettel és a magyar egyház jövőéért érzett felelősséggel fogadják. Így Isten áldása fogja kísérni törekvéseinket a hitélet megújítására.

Budapest, 1993. június 1.

MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR

10. sz. melléklet

III. THE PASTORAL VISIT

220. *The Nature of the Pastoral Visit.*

“A Bishop is obliged to visit the diocese annually, either in whole or in part, so that he visits the entire diocese at least every five years either personally or, if he has been legitimately impeded, through the coadjutor Bishop, an auxiliary, Vicar general, episcopal Vicar, or another presbyter” (678).

The pastoral visit is one of the ways, confirmed by centuries of experience, through which the Bishop maintains personal contact with the clergy and with other members of the People of God. It is an occasion to rejuvenate the energies of those engaged in evangelization, to praise, encourage and reassure them. It is also an opportunity to invite the faithful to a renewal of Christian life and to an ever more intense apostolic activity.

The pastoral visit helps the Bishop to evaluate the effectiveness of the structures and agencies designed for pastoral service, taking account of the circumstances and difficulties of the task of evangelization, so as to determine more accurately the priorities and the means required for overall pastoral provision.

The pastoral visit is therefore an apostolic activity to be carried out by the Bishop in true pastoral charity, which reveals him to be the principle and visible foundation of the unity of the particular Church (679). For the communities or institutions visited by the Bishop, it is an event of grace, reflecting in some

measure that great visit with which the “chief Shepherd” (*1 Pet* 5:4) and Guardian of our souls (cf. *1 Pet* 2:25), Jesus Christ, has visited and redeemed his people (*Lk* 1:68) (680). “Persons, Catholic institutions, and sacred things and places, which are located within the area of the diocese” (681) *are subject* to ordinary episcopal visitation, including autonomous monasteries and the houses of religious institutes of diocesan rite. So too are churches and oratories of pontifical rite, with due regard for the limitations indicated by canon law (682).

221. *The Procedure for a Parish Pastoral Visit.*

In making a pastoral visit, the Bishop should seek to accomplish the following, if time and local circumstances permit:

- a) to celebrate Mass and preach the Word of God;
- b) to confer the sacrament of confirmation with due solemnity, within Mass if possible;
- c) to meet the pastor and the other clerics who assist in the parish;
- d) to have meetings with the pastoral council or, if one does not exist, with the faithful who collaborate in diverse apostolates (clerics, religious and members of societies of apostolic life and the laity) and with associations of the faithful;
- e) to have a meeting with the parish finance council;
- f) to have a meeting with children, youth and young adults who are receiving catechetical instruction;
- g) to visit the school and other Catholic institutions dependent on the parish;
- h) to visit some of the sick in the parish, insofar as it is possible.

The Bishop may also choose to be present among the faithful in other ways, considering local custom and apostolic opportunities: for example, with young people at cultural or sporting events, or in the company of workers and in conversation with them.

During a pastoral visit, the Bishop should be sure to examine the *administration and maintenance* of the parish, including places of worship, liturgical vessels and appointments, parish registers and other goods. Nevertheless, some aspects of this task may be left to the Vicars forane or other suitable clerics (683) just before or after the visit, so that the Bishop can concentrate on personal meetings during the visit itself, as befits a true Shepherd (684).

222. *Preparation for the Pastoral Visit.*

The pastoral visit should be organized well in advance, and the faithful should receive suitable preparation through a special series of talks and sermons on themes concerning the nature of the Church, hierarchical communion, and the episcopate. Pamphlets could be issued and other means of social communication could also be employed for this purpose. In order to highlight the spiritual and apostolic dimension, the pastoral visit may be preceded by a *parish mission* (685), intended to reach all parishioners, whatever their social level, including those who have fallen away from the practice of the faith.

The Bishop should also make suitable preparation for the visit by *informing himself in advance* of the socio-religious situation of the parish. Such information could prove useful to him and to the relevant diocesan offices in forming a true picture of the state of the parish community and in making appropriate provision.

223. *The Demeanour of the Bishop during the Visit.*

As in every exercise of his pastoral ministry, the Bishop should conduct himself with simplicity and kindness during a parish visit, giving an example of devotion, charity and poverty: all virtues which, together with prudence, should distinguish a Pastor of the Church. The Bishop esteems the pastoral visit as *quasi anima episcopalis regiminis*, an extension of his spiritual presence among his people (686).

With Jesus the good Shepherd as his model, he should present himself to the faithful not "in lofty words or wisdom" (*1 Cor 2:1*), nor with an air of mere mechanical efficiency, but rather clothed in humility and goodness, always interested in the individual person and capable of listening and making himself understood.

In the course of the visit, the Bishop should take care not to burden the parish or the parishioners with *unnecessary expenses* (687). This does not prevent them, however, from organizing simple festivities as a natural consequence of their Christian joy and an expression of affection and esteem for their Pastor.

224. *Conclusion of the Visit.*

After each parish visit, it is recommended that the Bishop prepare a record of the visit that has taken place, expressing appreciation for the various pastoral activities and offering recommendations for certain improvements in the life of the

parish, with special reference to the state of divine worship, to pastoral work and any other important initiatives.⁴⁴³

11. sz. melléklet

A VISITATIO CANONICA
vizsgálati szempontjai
Gyulay Endre
püspök

- 1. Anyakönyvek**
 - a/ Elsőáldozók
 - b/ Ne temere bejegyzése
 - c/ Rubrikák pontos kitöltése
 - d/ Jegyések anyakönyve
- 2. Indexek**
- 3. Pénztár**
 - a/ Pénztárkönyv
 - b/ Egyháziadó kezelése
 - c/ Temetőpénztár kezelése
 - d/ Stólakönyv, taxatórium
 - e/ Gépkocsi km. kimutatás
- 4. Liber status animarum**
- 5. Képviselő testületi ülések jegyzőkönyvei**
- 6. Intenciós könyv**
- 7. Leltárak**
- 8. Egyházmegyei körlevelek**
- 9. Iktatókönyv**
- 10. Historia Domus**
- 11. Levéltár, plébániai könyvtár**
- 12. Beteglátogatási napló**
- 13. Prédikációs napló**
- 14. Bértálalási előkészítés**
- 15. Hitoktatás**
 - a/ Tanmenet, óravázlat, haladási napló
 - b/ Problémák
- 16. Hívekkel való viszony**
 - a/ neveli-e a képviselő testületet a plébános
 - b/ templombajárók (hány szentmise van és mikor, résztvevők száma, összetétele)
 - c/ hívek anyagi támogatása
 - d/ hívek segítőkészsége
 - e/ látogatja-e a híveket?
 - f/ jámbor társulatok (működnek-e és melyek azok, kb. milyen létszámmal?)
- 17. A plébánosnak a káplánnal (ha van) és paptestvérekkel való viszonya**

⁴⁴³http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cbishops/documents/rc_con_cbishops_doc_20040222_apostolorum-successores_en.html

- a/ együttműködése
 - b/ viselkedése
 - c/ munkássága
- 18. Egyházi alkalmazottak**
- a/ kántor (szerződés?)
 - b/ sekrestyés, harangozó (szerződés?)
- 19. Plébánia egyéb alkalmazottai (szerződés?)**
- 20. Plébánia**
- a/ épület állaga kívül, belül
 - b/ felszereltsége, fundus instr.
 - c/ udvar, kert, kerítés állapota
 - d/ egyéb földterület – hasznosítása (bérleti szerződés?)
 - e/ tulajdoni lap
- 21. Templom**
- a/ épület állaga kívül, belül
 - b/ felszereltsége, olaj, keresztút, tabernákulum
 - c/ egyházi ruhák őrzése, állapota (gondozása)
 - d/ tulajdoni lap
- 22. Temető**
- a/ jellege, üzemeltetése (szerződés?)
 - b/ gondnok, sírásó (szerződés?)
 - c/ Tulajdoni lap
- 23. Szabadban álló keresztek, szobrok (kimutatás arról, hogy hol található)**
- 24. Egyéb egyházi épületek, kántor-, harangozólakás (állaga, hasznosítása)**
- 25. Oldallagosok, fíliák**
- a/ van-e istentiszteleti hely
 - b/ egyéb épületek, ingatlanok (tulajdoni lapok)
 - c/ hol és mikor van szentmise, milyen a részvétel
 - d/ hol és mikor van hitoktatás, résztvevők száma
 - e/ hogyan járnak ki ezekre a helyekre, van-e itt is állandó hivatalos óra
- 26. Plébános végrendelet készített-e és benn van-e Püspöki Hivatalban?**
- 27. Káplán**
- a/ mióta van itt?
 - b/ lakása
 - c/ mit kap természetben
 - d/ dotációja
 - e/ munkaköre
 - f/ viszonya a plébánossal
 - g/ kívánalmi
 - h/ intenciós könyve
 - i/ hitoktat-e? Óravázlat, tanmenet, haladási napló
 - j/ prédikációs napló⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, Szeged.

12. sz melléklet
A VIZITÁCIÓ KANONIKA ÖT ÉVES TERVE

Kiss-Rigó László

püspök

2009	2010	2011	2012	2013
Szeged-belv.	Gyula	Szentes	Csongrád	Orosháza
Bcsaba-belv.	Szeged-Alsóv.	Szeged-Felsőv.	Sz.-Tátratór	Újszeged
Szeged-Rókus	Bszentandrás	Mkháza	Makó-belv	Sz.-kkdorozsma
Algyő	Apátfalva	Kistelek	Mórahalom	Ásotthalom
Battonya	Békés	Csanádapáca	Csanytelek	Deszk
Dévaványa	Domaszék	Elek	Forráskút	Földeák
Gyoma	Endrőd	Hmvehely	Kevermes	Kétsoprony
Kondoros	Kunágota	Kunsztnárton	Mbánhegyes	Makó-Újv.
Medgyesegyh.	Mezőberény	Mezőhegyes	Mindszent	Nagykamarás
Nagyszénás	Röszke	Ruzsa	Sándorfalva	Szarvas
Szatymaz	Szeged-Szóreg	Szeged-Mváros	Mezőtúr	Sz.-Sztmihály
Sz.-Tápé	Szeghalom	Szegvár	Tizasziget	Tótkomlós
Újkígyós	Zákányszék	Bcsaba-Jamina	Cspalota	

Egyházmegyei körlevél 2009.-I., Szeged, 2009. 3.

13. sz. melléklet

Gyulai plébánosok az újratelepítés után

1.Kováts Pál ⁴⁴⁵	1716-1732
2.Ravusz István ⁴⁴⁶	1733-1738
3.Rutheni János ⁴⁴⁷	1739-1748
4.Urbánovits András ⁴⁴⁸	1748-1761
5.Jósa Ferenc ⁴⁴⁹	1761-1778
6.Hidassy Jakab ⁴⁵⁰	1778-1798
7.Spiegel Ignác ⁴⁵¹	1799-1817
8.Braun József ⁴⁵²	1817-1823
9.Bitkoss János ⁴⁵³	1823-1831

⁴⁴⁵ *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum*, Nagyvárad, 1896. 324.

⁴⁴⁶ *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum*, Nagyvárad, 1896. 324.

⁴⁴⁷ *Histori Domus I.* Gyula, 59-60.

⁴⁴⁸ MOGYORÓSSY, J., *Gyula hajdana és most történeti és statisztikai vázlatokban*, Gyula, 1858. 187.

⁴⁴⁹ *Histori Domus I.* Gyula, 62-62.

⁴⁵⁰ *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum*, Nagyvárad, 1896, 324.

⁴⁵¹ MOGYORÓSSY, J., *Gyula hajdana és most történeti és statisztikai vázlatokban*, Gyula, 1858. 187.

⁴⁵² *Histori Domus I.* Gyula, 72-74.

10. Fejes József ⁴⁵⁴	1831-1839
11. Rázel József ⁴⁵⁵	1839-1863
12. Neumann József ⁴⁵⁶	1863-1873
13. Göndöcs Benedek ⁴⁵⁷	1873-1894
14. Gróh Ferenc ⁴⁵⁸	1894-1906
15. Dr. Lindenberger János ⁴⁵⁹	1906-1918
16. Dr. báró Apor Vilmos ⁴⁶⁰	1918-1941
17. Glatz Mihály ⁴⁶¹	1941-1956
18. Dr. Rózsa Jenő ⁴⁶²	1957-1980
19. Bielek Gábor ⁴⁶³	1980-1990
20. Réthy István ⁴⁶⁴	1990-1994
21. Kovács József ⁴⁶⁵	1994-2007
22. Kovács Péter	2007-

⁴⁵³ BIELEK, G., *Katolikusok*, in: *A művelődés évszázadai Békéscsabán*, Békéscsaba, 1998. 159-160.

⁴⁵⁴ *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum*, Nagyvárad, 1896. 324.

⁴⁵⁵ *Histori Domus I.* Gyula, 79-80.

⁴⁵⁶ MOGYORÓSSY, J., *Gyula hajdana és most, történeti és statisztikai vázlatokban*, Gyula, 1858. 187.

⁴⁵⁷ *Histori Domus I.* Gyula, 82-84.

⁴⁵⁸ *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum 1912*, Nagyvárad, 1912. 44.

⁴⁵⁹ *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Varadiensis in Hungaria 1938*, Debrecen, 1938. 39-40.

⁴⁶⁰ *Histori Domus I.* Gyula, 108-134.

⁴⁶¹ *A csanádi egyházmegye papságának névtára 1961*, Szeged, 1961. 58.

⁴⁶² *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged, 1980. 201.

⁴⁶³ *A szeged-csanádi egyházmegye névtára 1998*, Szeged, 1998. 46.

⁴⁶⁴ *A szeged-csanádi egyházmegye névtára 1998*, Szeged, 1998. 57.

⁴⁶⁵ *A szeged-csanádi egyházmegye névtára 2000*, Szeged, 2000. 89.

SUMMARY

The institution of the *visitatio canonica* is the ancient practice of the Church. Visiting the parishes, the bishop faces with the practice of handing on the faith, meets the pastors and the believers. In the beginning, until the system of parishes was founded, the bishop knew every believer, who lived in the town and he directly controlled the life of their souls. With the growth of the population, and with the establishment of the villages, it became necessary that the helpers of the bishop continue the tasks the bishop could not carry on personally. So with the establishment of the system of parishes, the life changed completely.

Most believers lived far away from the bishop. The bishop did not take part in the everyday life as he had other jobs to do as well. He had to take part in the operation of the state. He gave his helpers the job of controlling the parishes. So the deanship came into existence, who got the job of the bishop, and controlled the school and the life of parishes. He also carried out church and court tasks.

After the first millennium, the *Decretum Gratiani* strengthened the responsibility of visitation as the responsibility and obligation of the bishops. The bishop had to take visits every year; he could ask for help only if he was ill. He had to visit the monasteries too. As the obligation of the *visitatio* and the faith weakened, the Council of Trent summarized the practices of the previous ages again, and appointed that the parish life should be examined: from the faith and moral discipline of the clergy, through the religious lives of the believers, to the maintenance of the church buildings.

In our country, the visitations were impossible especially in the areas occupied by the Turkish. It became significant again after the relief fights. These records give not only the

description of the faith life but that of the whole social life as well.

By the 19th century the visitations became formal in many dioceses. There were places where people only had to fill in a form and post it.

With the appearance of the CIC (1917) which summarized the old traditions and determined the time of the visits in five years, it became important again in the tasks of the bishops.

The bishops had to visit his diocese, if he was ill, he could ask for help from his helpers. He had to pay attention to the fact that he should go everywhere during five years.

The CIC repeated the previous canons, but on the basis of the doctrines of the second Vatican Council, the pastoral aim of the visits was strengthened. Pope John Paul II writes to the bishops that they should give the administrative control to their workmates, and they should put emphasis on the relationship of the pastor and the believers.

This paper is trying to introduce – through the history of parish Gyula – how the life of the parish changed from its establishment to 1993, till the alteration of the borders of the dioceses.

The first establishment of the parish has disappeared. It was first mentioned in 14th century. This time there was a flourishing parish in Gyula. The parish had many lands. The village of Apát was completely in the ownership of the parish. Franciscans were settled down by the landlord in the town. The begins had houses as well. The church of the parish belonged to the biggest churches of the country, it was 50m long and 18m broad. Five architectural periods could be shown by the excavation. The Franciscans' church was not too much smaller than the parish churches. Here two architectural periods could be shown. Besides, four smaller churches or chapels could be found in the city. Only the chapel in the castle was preserved for the next generations.

In the Medieval schools worked too, where the students were well instructed in Latin. György Szerémi, who later gave the description of the country including Gyula in his book, studied here.

With the appearance of the reformation in the city, the number of the catholic believers decreased, but they were present in the town until the Turkish arrived in Gyula. The spread of the reformation was in connection with the fights against the Turkish. The bishops had no possibility to preserve the faith in their dioceses as they were busy with the affairs of the country. During the 133-year Turkish occupation, there lived catholic believers especially in Gyula. They went to masses to Váradi, and then Jesuit monks visited them. In the 17th century the catholic faith life disappeared till the liberation of the town in 1696.

After the liberation from the Turkish control, Hungarian settlers could not settle down in Gyula because of the disorganized political situation. Only after the Rákóczi War of Independence in 1715 came the first catholic settlers being led by licenciate János Szatmári. This time the second establishment of the parish took place. The area got into the ownership of the court deliverer János György Harruckern. He became the advowee of the parish. He cared for the settling of new inhabitants. He settled down German-speaking catholic people in the town in 1724, but in a separated part of the town. The church was common with the Hungarian believers, who got the church created from the Turkish mosque when they arrived. The mosque was likely to be the Saint Elek chapel. Short after the church proved to be too small, so it was pulled down and the landlord had a bigger one built. However, about 40 years later, it also proved to be small because of the increasing number of the believers. That is why János Harruckern had the present church built from 1777 to 1779.

The pastoral care of the believers was the task of the rector, but later the German-speaking believers wanted a German-speaking priest; this time the profession of the chaplain was created. The catholic school started not much after the settlement as the cantor had to deal with notarial tasks.

The first canonica visitatio of the parish took place in 1725, but there is no records left about it. The bishop of Várad regularly visited the parish and confirmed too.

After the extinction of the Harruckern family, the avowson came down to the Wenckheim family. The advowee and the believers cared for the rector and the chaplain. The job of the cantor included the education. A famous teacher of the Catholic Church was Ambrus Petik, who published a book about the description of Békés county in the 18th century in the language of students. Ferenc Erkel's father also worked as a cantor-teacher in Németváros.

With the increasing number of the believers, the second and the third chaplain job had to be established.

There were several tragedies in the life of the parish after the re-settlement: plague, locusts, hail, fire in 1801, flood in 1854 and cholera.

In the life of the parish more significant pastors were present. The first one was István Ravusz, who became the prey of the plague in 1738 while he was looking after the people suffering from the same disease. Another important person was Jakab Hidassy, who cared for the poor. Benedek Göndöcs, who cared for the mankind, dealt with everything, from archaeology to bee-keeping, and helped his believers. He always gave money to the poor.

The believers of Németváros wanted a separate parish for themselves from the beginning. They had possibilities three times, but they always failed because of some reason. They did not manage to get a separate parish, but they got their own church. After long precautions with the financial support of the

diocese's authority, the new church was built in the heart of Némethváros in 1866.

The people of Gyula longed for a catholic grammar school in their town. After many trials the first secondary school was established in 1905.

The World War I affected the believers, especially those, who had hero dead in their families. At the end of the war the bells of the churches were taken away with military aim.

As a result of the Trianon treaty, the Diocese of Várad divided into two parts. The Holy See gave the charge of controlling the Hungarian part to apostolic leaders.

At the end of the war, Vilmos Apor became the rector of the town, who led the parish with great pastoral enthusiasm. He cared for the poor, the catholic schools, and he settled down male and female monasteries in the town. He was called the rector of the poor. He spent 23 years in Gyula as a rector, which was significant for everybody. In 1941 the pope appointed him a bishop. He showed his love towards Gyula with the fact that he became a bishop in the mother church of Gyula on 24th February 1941. On the last days of the war he died as a bishop while he was defending the women.

The World War II and its consequences affected the later life of the parish and the believers. In 1944 people of Jewish origin – among them catholic people as well – were taken to concentration camps. Only few of them survived. In January 1945 more than five hundred German catholic believers were dragged to the Soviet Union, among whom several died in concentration camps. With the growing power of the communism the church lands supporting the maintenance of schools were socialized. Church schools were brought under the control of the state too. The catechesis was restricted. They tried to restrict the power of the Church. In May 1948 Maria-days were organized in Gyula with the leadership of the cardinal of Mindszent.

During the 40 years of the communism church life was restricted. The catechesis took place in the parish. After the change of the regime the conditions became better. The honour of Vilmos Apor became stronger again. After the visit of Pope John Paul II in Hungary, they started to organize the borders of the dioceses. The Hungarian part of the Diocese of Várad was cut into two parts. The southern part belonged to the Diocese of Szeged-Csanád, the northern part belonged to the new Diocese of Debrecen-Nyíregyháza.

The institution of the *visitatio canonica* is very old, but it gives the parishes the possibility of visiting, which helps the bishops fulfil their tasks. In our modern days the telephone and the Internet significantly help the pastoral tasks, but it is essential for the rector and the believers, the bishop and his priests to meet personally.